

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

РИМ ДІТРОЙТ

Ч. 3-4 (102) - 1977

В. АЯДИНЮК

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PAPAE

ч. 3-4 (102)

Р. 1977

ДЗВОНИ
CAMPANAE - THE BELLS - LE CAMPANE
LES CLOCHES - DIE GLOCKEN

Тримісячник української християнської літературної творчости

видає
Філософічно-гуманістичний факультет УКУ
Редакцію веде проф. д-р Богдан Лончина

РИМ - ДІТРОЙТ
1977

З НАГОДИ ДВОХ ЮВІЛЕЇВ

60- і 85-ліття ЇХ БЛАЖЕНСТВА

Ювілей 60-ліття священства Блаженнішого Патріярха Йосифа був уже започаткований святкуваннями в Римі в днях 8 і 12 грудня минулого року, а 17 лютого, завершилось 85-ліття Їх Блаженства. Це дуже важливі етапи в житті цього Велетня наших днів. В історії Української Католицької Церкви треба іти далеко, три і пів століття, в глибину, до перших десятиліть Унії, щоб зустріти таку маркантну, багатогранну постать з таким широким кругозором проблем і перспектив для нашої Церкви: постать Митрополита Йосифа Велямина Рутського, який вперше почав пропагувати ідею створення Патріярхату для УКЦ, щоб тим піднести її гідність між Церквами Сходу і протиставити її Московському Патріярхові. Ідея часу була, як її передав у своїй праці І. Шараневич, «Східний Патріярхат», стор. 103: «Те, що набуваєте звідки інде, можете мати його в себе: отже патріярхат на зразок Москви». Це проблема не лише суто церковно-адміністративного характеру, а загально національного інтересу і престижу.

Здавалося б, що упродовж тих три і пів століття нашої церковної історії, від часів Рутського, наша церковна й національна свідомість дещо дозріла: це ж великий проміжок часу. Здавалося б, що історична рація — чому боремося за Патріярхат для нашої Церкви — дуже евідентна усьому загалові українському. Та не так воно є. Не зрозуміли і не розуміють історичної рації нашої боротьби за Помісність і Патріярхат нашої Церкви ті, що повинні були б зрозуміти її перші з усіх: наші Владики і Духовенство. У мирянських кругах, чи-то політичних, чи громадських і церковних організаціях, людей із справжнім поняттям патріярхату — мінімальне число. В політичних кругах бачать проблему Патріярхату у світлі національного престижу; справжня церковна

проблема для них на другому пляні. Інші в'яжуть проблему створення Патріархату виключно з особою Блаженнішого Йосифа. Не ідеться про його особистий престиж, і Він підкреслив це сотки разів у своїх офіційних промовах і письмах до Секретаріату Стану і до Конгрегації для Східних Церков. Очевидно, під цю пору Він є Головою Української Помісної Католицької Церкви, Йому були визнані і затверджені Апостольським Престолом права і власті Верховного Архiepіскопа, які покриваються майже у всьому з правами й властями патріярха, Він рядить нашою Помісною Церквою і старається про завершення її Патріярхатом.

Деякі круги, серед яких ще по сьогодні покутують впливи московського православ'я, бачать ідею патріярхату як опозицію до Риму. Це нічим не виправдана римофобія. А проста побожна людина, якій століттями проповідувалось сліпий безкритичний послух найвищим церковним властям: Вселенському Архiepрєві, Священним Конгрегаціям, своїм Єпископам, — проста людина, не розбираючись на історичних раціях і канонічно завузлованих структурах церковної адміністрації, у своїй уяві не може помістити двох понять, як можна бути добрим українцем католиком, вірним Апостольському Престолові і за цю вірність перетерпіти 18-літню каторгу та безліч страждань, бути членом Кардинальської Колегії Римської Церкви, мешкати у Ватикані, а водночас енергійно боротися з Апостольським Престолом та його адміністративними чинниками, Священними Конгрегаціями, і самим Папою за права і гідність нашої УПЦ. І проста людина скандалізується, як можна проголошувати Патріярхат без попередньої згоди Вселенського Архiepрєя і його адміністративних чинників, як можна називати себе Патріярхом, коли патріярхат ще покищо не затверджений Ватиканом, як можна поминати Патріярха у Святій Літургії, коли Папа це заборонив у листах до Єпископів. І зроджується в неї почуття, що ціла справа дії за створення Патріярхату УКЦ є ніби-то щось « без фундаменту ».

Які рації має за собою наш Блаженніший Патріярх Йосиф, що так категорично домагається від Ватиканських Чинників визнання українського католицького Патріярхату і дозволив, щоб його поминали Патріярхом у св. Літургії і називали Патріярхом *де факто*, хоч « де юре » (канонічно) ще « *saltem pro hoc tempore* » не був проголошений? Він же висококваліфікований богослов, знавець церковних справ, історії нашої Церкви, Ісповідник віри, 18 літ каторги за вірність Апостольській Столиці, — як би він нині міг нехтувати тим найвищим авторитетом Вселенської Христової

Церкви, за вірність з якою мучився 18 років по каторгах Полярії й Сибіру? Ватиканські адміністративні чинники добре знають, на якому історично-канонічному фундаменті Їх Блаженство опирає свої домагання Помісности для УКЦ і завершення її Патріярхатом. Цю історично-канонічну основу, на якій Їх Блаженство базує всю свою рацію у змаганні за Патріярхат, в синтезі так би можна визначити:

1. У Львівсько-Галицькій Митрополії, нині у *Львівсько-Галицькому Верховному Архiepіскопстві*, Блаженніший Патріярх Йосиф бачить *тяглість традиції й прав Київської Митрополії*, яка, 1595 року, укладаючи канонічну базу умови Унії з Римом, застерегла собі всі попередні права і традиції Східних Церков, і Рим погодився респектувати їх. Те все нашаровання польонізації й латинізації нашого обряду і церковного права упродовж трьох століть *сьогодні не актуальне і не зобов'язує нас*, бо Вселенський Собор – Ватиканський II у своїх рішеннях в декреті «Про Східні Церкви» Привернув Східним Патріярхам і, очевидно, Верховним Архiepіскопам їх первісні традиції і права.

2. Блаженніший Йосиф свідомий того, що Боже Провидіння поставило його керувати долею УКЦ. Апостольський Престіл визнав йому це становище, надаючи йому (точніше, *пoтвeрджyючи*) титул Верховного Архiepіскопа, тобто права і власті, які майже у всьому покриваються з правами, якими володіє Патріярх. Священна Конгрегація для Східних Церков 23 грудня 1963 року опублікувала урядову заяву у ватиканському офіціозі «Оссерваторе Романо», що Львівський і Галицький Митрополит є Верховним Архiepіскопом, згідно з канонами 324-339 Церковного Права Східної Церкви, проголошеного листом «Святості клиру» 2 липня 1957 року. Цю заяву опубліковано опісля в Актах Апостольської Столиці, т. 56, стор. 214. В декреті «Про Східні Церкви» є сказано: «Те, що сказано про патріярхів, *важне також*, згідно з приписами права, *щодо Верховних Архiepіскопів*, які стоять у проводі якоїсь цілої помісної Церкви чи обряду» (Ч. 10).

Логіка Блаженнішого Патріярха Йосифа дуже ясна і лінійна: якщо власті Верховного Архiepіскопа покриваються з властями Патріярха, як сказано у декреті «Про Східні Церкви», *Блаженніший є Верховним Архiepіскопом* і Ватиканські урядові чинники (Конгрегації) *не можуть чи не повинні заперечувати цих властей* відносно одного чи другого Українського Католицького Екзархату в країнах еміграційного поселення наших вірних, бо ці права від-

носяться до *цілої* помісної УКЦ. В Декреті « Про Східні Церкви » Ч. 7 сказано: « Патріярх же східний — це єпископ, якому належить правосуддя щодо всіх єпископів, не виключаючи й митрополитів, клиру і народу своєї території *або обряду*, згідно з приписами права та за збереженням первенства Римського Архисрея. А де лиш поза межами патріярхальної території поставляється єрарха якогось обряду, він причислюється до єрархії патріярхату того самого обряду, відповідно до приписів права ». *На основі цього права* жоден Екзархат для українців католиків на еміграції *не може бути вийнятий* з рамок УКПЦ. Це був би дивний поділ якоїсь Церкви чи її обряду.

З дефініції Патріярха (Верховного Архiepіскопа) слідує, що Патріярх має юрисдикцію не лише на своїй території, але всюди, де лише знаходиться якесь число вірних того обряду; і це дає йому право організувати відповідні *органи* для виконання своєї юрисдикції. Вже і передсоборові канонічні приписи (кан. 248 і 328) визнавали Патріярхові і Верховному Архiepіскопові владу встановлювати нові Екзархати, без огляду чи на матірній території, чи поза нею, де знаходиться відповідне число вірних. Юрисдикція охоплює всі особи даного обряду, без огляду чи вони на території, чи поза нею.

3. Далі Їх Блаженство аргументує: Латинська Церква — також одна з Помісних Церков. Коли вона має право виконувати свої власті по цілому світі, де лиш знаходяться вірні цього обряду, чому цих прав не хочеться визнати іншим Помісним Церквам. Наша Церква є Помісною Церквою із своїм правом і обрядом: тому *ми не просимо привілеїв для неї, а визнання*, згідно з приписами права, *тих прав, що вони їй належаться на основі справедливості*. Бо *Помісні Церкви*, так Сходу як Заходу, « втішаються однаковою гідністю, так що одна одної не перевищає по причині обряду » (« Про Східні Церкви », ч. 3). Отже кожній Помісній Церкві належить право дбати про своїх вірних на власній території і всюди, де лиш вони живуть. А що Патріярх (чи Верх. Архiepіскоп) є головою Помісної Церкви, *йому припадає право* дбати про всіх своїх вірних, на території чи поза нею. Як може Патріярх чи Верх. Архiepіскоп виконувати ці свої зобов'язання, *коли йому заперечується власть над його вірними?*

Церковна політика Східної Конгрегації намагається держати status quo у формі поодиноких екзархатів від себе відділених, ізолюючи їх один від одного, і в той спосіб створилася неймовірна конфузія в обряді і в понятті про одну УПЦ. Як виглядають сьо-

годні церковні відправи, напр., в Югославії чи в одній і другій Америці, або св. Літургії, що їх ватиканське радіо передає на Україну? — Це просто шлях до недозволеної свободи, а з тим до латинізації, до асиміляції і, консеквентно, до обрядової і церковної автоліквідації. Як можна в такій ситуації координувати так важну пасторальну дію між вірними у всіх екзархатах одного обряду? Апостольська Столиця робить стільки ризикованих заходів для вірних латинського обряду в межах Східного Союзу, а вірним УКЦ на еміграції заперечує їх власні права. Факт, що Папа відмовив покищо апробувати наш Патріархат « з причин незалежних від Апостольської Столиці » — це у великій мірі тому, що він не є вистачаюче й об'єктивно поінформований тими чинниками, які повинні це робити.

Наше становище побудоване по лінії рішень, що їх затвердив Вселенський Собор – Ватиканський II у декреті « Про Східні Церкви » ч. 5, де є проголошена рівність всіх Помісних Церков, Східних і Західних, і визнані їм права « *рядитися своїм окремим правом порядком* ». І це Вселенський Собор не лише поручає, але ставить як обов'язок – « *jure pollere et officio teneri* ». А цей *окремий порядок*, яким зобов'язані рядитися Східні Помісні Церкви, є *форма Єпископських Синодів*, що є звичайною й притаманною формою кожної Помісної Східної Церкви рядити собою. На такий порядок Українська Католицька Церква, як одна із Помісних Східних Церков, має не лише моральне право, але й історично-канонічну основу бути Помісною Церквою завершеною Патріархатом. Тут остаточно треба рішати: або Апостольський Престіл визнає рішення Вселенського Собору щодо Східних Церков, або хоче повернути до попереднього законодавства, *що було б несправедливе*, як твердять тепер самі каноністи. Для нас українців дилема така: або Ватикан бажає, щоб наша Церква була поділена на « *острівці* », або дасть їй змогу об'єднатися. Сказати, чи має вона право рядитися власним правом порядком, чи ні. На ці наші питання Апостольська Столиця мусить *відповісти ясно*, і щойно тоді можемо дійти до порозуміння. Каже Їх Блаженство: « Я бачу свої права оперті на правах моїх попередників і основані на нашій старинній традиції; бачу рішення Вселенського Собору, які утверджують і зміцнюють ці права. Бачу, що в минулому ці права були ігноровані, а тепер навіть намагаються заперечити їх, проти рішень Вселенського Собору ». Ми змагаємося за Патріархат на основі рішень Вселенського Собору і Папських Документів, які запевняли східних католиків, *що їх обряди і право*,

порядок рядити собою за власною традицією не будуть порушені. На цій основі ми домагаємося наших патріярших прав, які ми вже посідали, хоч без титулу патріярха (що справи в суті не міняє). Це бажання Єпископату, Духовенства і Вірних, бо це життява проблема нашої Церкви!

о. Д-р І. Тилявський

Д-Р ВАСИЛЬ МАРКУСЬ

**« ЄДНІСТЬ ЦЕРКВИ І НАРОДУ » —
ГОЛОВНА ІДЕЯ СУСПІЛЬНО-ЦЕРКОВНОЇ МИСЛІ
ПАТРІЯРХА ЙОСИФА**

З нагоди різних попередніх ювілейних врочистостей, як і з приводу теперішнього ювілею 60-річчя священства і 85-ліття життя нашого Блаженнішого Патріярха Йосифа, висловлено вже багато гарних і цінних думок про особу і життєвий твір Ювілята. Сумлінний автор, мусить бути уважним, щоб не попасти в рутину й не повторювати ті самі фрази й загальні думки, хоч якби вони були виправданими й правдивими. Бо саме таке надуживання фразами й обезцінило б самого Ювілята, його історичну роль та мисль. З другого боку, це мало б посмак якогось обрядового звеличання особи, яка цього цілком не потребує!

І ось тому варто висловитися не так про життєвий шлях Ісповідника віри, мученика, богослова, церковного провідника великого масштабу. про постать, яка тривало вже вписалася в історію новітньої України, як радше про мужа, що духово перетворює спільноту, запліднює її новими думками, вказує на істотні речі її буття, і тим визначає їй шляхи на майбутнє. Саме про деякі ідеї і погляди Патріярха Йосифа з церковно-суспільної проблематики буде тут мова.

Центральною думкою світогляду нашого Патріярха є піднесена ним ідея про « єдність Церкви і Народу ». Висловлена кимнебудь з нас, вона могла б стати реторичною фразою без будьякого глибшого змісту. Але в устах Блаженнішого Отця, вживана часто в певних контекстах, ним схоплених та з його аргументацією, вона стає програмою життя спільноти й одиниць. Дехто намагався обезцінити кинену мисль Патріярха, нібито йдеться ще про одну « крилату фразу », яка — як дехто твердив — має в собі й протиріччя та з погляду модерного суспільства є анахронізмом. Мовляв, у мо-

дерному часі годі очікувати єдності між Церквою і суспільством, бо наша доба прийняла за засаду відокремлення Церкви від держати і що їх єдність могла б нагадувати якусь теократію. Така інтерпретація або є поверховною, їй бракує більшого вглиблення в суть самої ідеї, або ж викликана не дуже чесними намірами. Саме тому варто розважити ці справи не лише абстрактно, але в конфронтації з цілістю думок Блаженнішого, а також з його практичною діяльністю. Тут і там дозволимо собі цитувати інтерпретацію цієї фундаментальної ідеї самим Патріархом Йосифом.

Слід сказати перш за все, що Блаженніший не змішує ці два поняття і дві спільноти. Церква і релігія, з одного боку, а нація чи держава, з другого, є дві окремі спільноти, які мають свої автономні поля дії і призначення. Світська спільнота не може диктувати Церкві й вмішуватися в здійснювання властивої їй функції, як також Церква не повинна накидати свою зверхність і поширювати свої організаційні впливи та владу на державну чи національну спільноту. Це не означає, що держава може звільнитися від моральних принципів та нехтувати природними правами й законами; Церква й релігія зберігають за собою право критики й судді. В тому ж розумінні також церковні структури, коли вони входять у сферу дії світського суспільства, природно, наражаються на критику своїх дій з-боку того ж суспільства. Це Блаженніший Йосиф, як знавець суспільних теорій Августина й Томи з Аквіну, добре розуміє і розрізняє. Не йдеться йому також ані про поставлення однієї спільноти над другою, ані про якесь їх злиття. Але і не про абсолютне протиставлення чи типове західне відмежування одного від другого. Цілком певно, можна говорити про розмежування їх сфер, але не про відмежування національного і державного від релігійного й церковного!

Радше заступає Патріарх Йосиф ідею співпраці, добрих взаємин сприяння однієї спільноти другій, їх взаємодоповнення і гармонії. Це була ідея, відома вже східнім Отцям Церкви, хоч — на жаль — нездійснена і не респектована у Візантії, а тим більше в Московській державі, яка радше загострила це поєднання до ступеня опанування державою Церкви й примусового, хоч лише зовнішнього опрацювання всього суспільно-державного життя. Це й був т.званий цезаропапізм, від чого багато терпіла Церква й сама держава та світське суспільство. Автономію обидвох спільнот та гармонію між ними, здається, ще найкраще відбивали взаємини між Церквою і суспільством в Київській Русі-Україні. Саме такі взаємини між Церквою й народом найбільш відповідають світогля-

дові Патріярха Йосифа, який у княжій Русі-Україні бачить постійне надхнення для своєї дії та зразок для формулювання концепції-візії християнської України нашого часу.

В трьох площинах можна розглядати ідею Патріярха «за єдність Церкви і Народу». Насамперед, це *єдність суспільна, національна* в громадському і політичному пляні. По-друге, це *єдність в Церкві*; в цьому випадку в рамках тієї ж самої Української Католицької Церкви, єдність, яка здійснюється сьогодні в рамках помісности і в патріярхальному устрої. По-третє, це *єдність і соборність між двома головними церковними спільнотами в Україні*, себто Українською Католицькою і Православною Церквами. Саме про ці три аспекти єдності і в накресленому порядку буду говорити.

I

Майже всі заклики, послання до вірних та окремих установ чи груп, принагідні проповіді й промови та висловлювання в час зустрічей Патріярха сповнені турботою за єдність і її правильне розуміння в наших громадах і в суспільстві. Лихом не є, що ми маємо багато організацій і партій, але важливо, щоб була погодженість в головних справах та координація дії. У Великодньому Посланні 1966 р. писав він таке про наші різні зусилля й зрізничкованість поглядів: «Хоч спокійна і речева виміна думок може бути корисна, але головна ціль "Єдність Церкви і Народу" не сміє терпіти шкоди». Саме й про це йдеться, щоб різні установи, групи й прошарки та й одиниці, займаючи різні свої позиції у вже доволі складному суспільному процесі, зуміли погоджуватися в основних справах національного буття, а в дрібних розходженнях щоб були до себе толерантними. Бо лише єдність громади є будуючим і творчим чинником; роз'єднання і распря цю громаду і її зусилля нівечать.

Зокрема драматично підкреслив Блаженніший Отець Йосиф потребу єдності у своїй промові з нагоди підвищення його до кардинальської гідности. Тоді він навіть натякнув на причини нашої атавістичної незгоди як наслідку історичної долі. Тоді він сказав до присутньої в Римі в лютому 1965 р. української громади:

«Політичні умовини століть і положення на перехресті Сходу і Заходу з їх нераз собі противними стремліннями важко відбилися на нашій єдності, а нас розбивали під оглядом церковним, державним і національним».

Також при інших нагодах Патріярх Йосиф постійно вказує на наші національні язви — докраю доведений індивідуалізм, так зване «самсобіпанство», переяскравлені амбіції одиниць і груп, з чого терпить спільне добро. В 1968 р. після своє справді тріумфальної першої первоієраршої візитації за океаном, крім великих досягнень спільноти, Блаженніший ствердив ось що:

« Не можливо замикати очей на загрозливі небезпеки і недомагання, передусім задля почуття меншевартості і нескоординованості в церковному і національному житті, яким треба рішуче протиставитися, щоби з часом не розплистися в чужому, оточуючому морі і не затратити своє обличчя! »

Тому справді повинні промовити до всіх нас терпкі, й зарозумілі слова Патріярха, якими він звернувся до всього народу з нагоди листопадових поминок в 1968 році. Тоді Блаженніший визначив нам виразно ідеал без різниці церковної приналежності, територіяльного походження чи ідеологічно-партійних поглядів:

« Соборність і єдність є найвищим ідеалом для кожного українського громадянина — почувати себе одним і діяти разом з цим великим народом ».

Нераз нагадує наш Патріярх таку ясну і просту істину усім нам, що « тільки народ — моноліт може сказати своє тверде слово ». Бо лише в єдності і згуртованості можемо, як спільнота, в сучасному неприхильному нам світі добитися кращих успіхів, а не в розбитті й розсвареності (З промови з нагоди іменування кардиналом).

В цьому розумінні займає наш Патріярх становище і до суто громадських чи політичних справ, наприклад, щодо наших консолідаційних заходів довкола Світового Конгресу Вільних Українців, або ж щодо політичної консолідації. Цього питання він торкається у своєму « Посланні українському народові », написаному після останньої первоієраршої візити в Америці і Західній Європі. Тут Блаженніший, зробивши оцінку досягнень і недоліків українського життя, які він помітив, говорить про потребу політичної концентрації сил. Він уважає, що наш репрезентативний орган-парламент повинен нормально діяти (мова про Національну Раду), відбувати свої сесії, унапрямувати політичну дію. Це представництво, пише в посланні Патріярх, має опертися на широкі кола

суспільства і на всі політичні сили. В ньому повинні знайтися всі, що « хочуть брати участь в цілому національному житті ». Не гадаємо, що цей прямий натяк на наші суспільно-політичні болячки є якимось « втручанням » Патріярха Йосифа в нецерковні справи. Навпаки, слова сказані пайвищим сучасним українським національно-духовним авторитетом у цих справах драматизують наші неполадки і слабості на так важливому відтинку з уваги на нинішню ситуацію в Україні.

II

Проблема єдності внутрі самої Української Католицької Церкви довгий час не існувала. Принайменше так це думали самі чинники тієї Церкви й більшість вірних. Ми раділи розбудовою церковних одиниць — епархій, екзархатів, митрополій. Гадали, що тим самим справи нашої Церкви розв'язані на еміграції, маючи прихильність чинників Апостольської Столиці. Проте скоро почали ми бачити й небезпечні тенденції й відчувати відосередні сили. Щонайменше відчули ми, що не існувала єдина Українська Католицька Церква у вільному світі, а тим більше годі було говорити про якусь органічну єдність цих одиниць з Церквою-Матір'ю в катакомбах. Так воно було, не зважаючи на те, що ми декларували таку єдність, говорили про переслідування Матірньої Церкви і в молитвах згадували « Преосвященнішого Митрополита нашого Йосифа ».

На ділі ж, сенс тієї реальної єдності постійно затрачувався. Кожний епарх і епархія, екзарх і екзархія, кожний монаший чин. і до того в кожній країні, по-своєму бачили функцію Української Церкви і її розв'язували. В нас затратилося почуття дійсної єдності, солідарності, практичної співпраці. Почала витворюватися обрядова різnorodність, якій навіть різні чинники сприяли. Латинізація та культурне асиміляція нашої Церкви, обряду, окремих установ, керованих Церквою, продовжувалися. Ніхто не здавав собі справу, що так звана інтеграція українських католицьких спільнот у місцеві римо-католицькі є початком кінця нашої Церкви. Дехто навіть уважав, що це є позитивний процес, бо « про нас будуть знати » й так ми « можемо більше зробити для нашої справи ».

Окремі люди зауважували ці небезпеки, але не були в стані противитися загальній переважаючій течії. Треба було появи Блаженнішого Отця Йосифа, що прибув до нас із іншого світу й гля-

нув на наші « досягнення » й на наше бездоріжжя з вищої перспективи. Він швидко зорієнтувався в наших слабостях і небезпеках. Тому й висунув цілий ряд концепцій та заходів, щоби зберегти Українську Церкву поза комуністичним впливом єдиною, сильною і самобутньою Церквою із власною духовістю і питомим їй характером. Для цього потрібна насамперед організаційна, структуральна і духово-обрядова єдність. Її можна буде повернути й вдержати лише в усвідомленні, що ми є повноцінною східною Церквою в рамках Вселенської Церкви, та якщо їй повернеться помісний характер і патріярша структура.

Майже всі звернення й писання Йх Блаженства від часу його звільнення сповнені турбот за ці справи. Вони стали суттю його змагань і мислі. Можна б цитувати годинами різні його висловлювання про ці справи. Вітаючи в 1971 р. Конгрес Українців Католиків в Канаді, Блаженніший Патріярх ствердив ці нитки єдності і зв'язку поміж усіми українцями католиками, а також накреслив програму наших змагань як « одна віра, одна мова, одна молитва ». Вони можуть розвиватися і стати дійсністю лише в патріярхаті, як заporуці єдності не лише релігійної, але й суспільної.

В Посланні з нагоди 375-ліття Берестейської Унії Блаженніший так визначив значення патріярхату:

« Піднесена Архиепископським Синодом наша прадідна справа Київсько-Галицького Патріярхату на Другому Ватиканському Соборі, викликала небувалий підйом духа, запал і ревність у всьому нашому народі та тим сконкретизувала й зосередила потугу наших церковних і народних змагань. У створенні Патріярхату увесь народ побачив з'єдинення сил і скріплення народнього організму та піднесену і усугублену живучість нашої Помісної Церкви ».

Саме в обличчі різних труднощів, ставлених всередині нашої Церкви, як також таких, що виходили споза неї, Блаженніший Отець постійно пригадував тверду життєву правду: « Патріярхат остає як єдиний об'єднуючий чинник українського народу, не зважаючи на всі труднощі ». Ця думка повторюється рефреном і в інших виступах Блаженнішого Патріярха. Нераз бачачи прояви відокремлення й удільництва та взагалі незрозуміння цієї ідеї, Блаженніший гостро картає і остерігає перед згубними наслідками різних відосередніх потягнень, а також з приводу їхньому потуранню. Але коли є вияви солідарності і твердості та ставлення

нових милевих кроків у розбудові єдності на ділі, не на словах, Патріярх Йосиф радіє та стверджує їх як позитив. Про успішне завершення IV Архiepіскопського Синоду Блаженніший Отець висловився, що він «відбувся в душі органічної єдності нашої Української Католицької Церкви в Україні та поза її межами». Ще виразніше про це сказано в кінцевому слові Блаженнішого на цьому ж Синоді: «Впродовж цілого Синоду відчувалася єднотність, єдність і журба за добро цілої Церкви. Очевидно, нам ніхто нічого даром не дасть, але мусимо самі здобувати».

Такі вислови, це, без сумніву, нове, можна б сказати, революційне думання в нашій Церкві. Але воно стало необхідністю, якщо ми як церковна і національна спільнота мали стати підметом своєї долі, а не лише засобом чи предметом дії інших!

Практичне розуміння нашої церковної єдності в рамках Помісної Української Католицької Церкви не раз з'ясовував Патріярх у своїх пригадках: закарпатська вітка нашої Церкви в Америці повинна знайти своє місце в єдиній Помісній Церкві українсько-руського обряду; голос всієї нашої Церкви назовні повинен бути один і спільний, а не роз'єднаний і відокремлений. Це натяк Блаженнішого на те, що на Папському Синоді єпископів від нашої Церкви виступали аж чотири представники, а з чинниками Апостольської Столиці зносяться кожен єпископ окремо, а не спільно через патріярший уряд; говорячи в 1971 р. про юрисдикційну ситуацію українців католиків в Австрії, Блаженніший писав, що теперішнє і тимчасове підчинення тих вірних Віденському Архiepіскопові не повинно стояти на перешкоді, щоб тамошнє наше поселення «було злучене з цілою нашою Помісною Церквою і нашим народом».

III

Патріярх Йосиф дорожить внутрішньою церковною єдністю в лоні самої УКЦеркви ще й тому, що лише такою вона зуміє виконати свою місію. Він писав в своєму Посланні до учасників Дня Помісності в Торонті в 1970 р. таке:

«Якщо ми будемо об'єднані самі в собі, зможемо тоді з'єднатися з нашими православними братами та бути одною помісною частиною в одній Вселенській Церкві так, як це було в часі золотої доби нашої Церкви і народу».

І ось тут ми приходимо до третьої дименсії програми «єдності Церкви і народу», а саме до взаємин між українськими Цер-

квами. Приходиться лише коротко нашікувати цю важливу проблему нашого релігійного і національного буття. Треба з жалем ствердити, що цю частину програми Блаженнішого Патріярха часто не розуміють належно, або й свідомо викривлюють. А втім вона ясна і виразна. Патріярх Йосиф уважає, що Українська Церква до її поділу Берестейським актом є спільною Церквою-Матір'ю для нинішніх православних і з'єдинених з Апостольським Престолом католиків. Що-більше, ми можемо прийняти як спільне добро ті здобутки української православної Церкви, які були органічним продовженням її первісного розвитку. Такий стан існував в 17 стол., незалежно від релігійної боротьби, коли говорилося про боротьбу течій, осіб і концепцій внутрі тієї самої Церкви. Ідея однієї Української Церкви Св. Володимира й Ольги в Україні із двома канонічно-юрисдикційними формаціями нас зближує і дає шанси на легше привернення єдності та замирення між двома вітками. Так вели справу поєднання «Русі з Руссю» і видатні діячі православні та католики після Унії.

В цьому світлі й ідея Києво-Галицького Патріярхату може виступити не як роз'єднуючий, а як поєднуючий чинник. Патріярхат, не зважаючи на те, хто його першим здобуде і ствердить — православні чи католики, і не зважаючи, чи він матиме одного чи двох носіїв, буде єдиним Патріярхатом для українців. Сам Блаженніший так висловився про значення Патріярхату для всієї спільноти у зверненні-подяці з нагоди свого 80-річного ювілею:

«Патріярхат, єдність Церкви і народу, будова церков і шкіл, громадських домів і пам'ятників, духовий підйом, розвивання і утвердження національної свідомости, мораль вірних і інше, оте ці великі цінності, на жертвеннику яких треба складати свої приноси».

Найвиразніше висловив Патріярх Йосиф свої думки про церковну єдність у відомому «Посланні про поєднання у Христі» з літа 1976 р.

Насамперед ствердив у цьому посланні наш Патріярх, що єдність, зближення і молитовне поєднання потрібні, бо це згідне з заповітом Христа Учителя. Він вказує і на історичні коріння і спільну традицію християнської єдності в Україні. Якщо йдеться про українців православних і католиків східного обряду, то «між ними нема суттєвої догматичної різниці» — каже Патріярх. Це справді нове слово з уст українського католицького ієрарха, бо досі ми чули радше підкреслювання різниць. Можна б тільки по-

бажати, щоб таким було розуміння тих мало суттєвих різниць також з-боку православних братів. Навіть супроти різних протестантських спільнот Блаженніший Йосиф висловлює бажання християнського зближення, висуваючи радше спільні моменти, аніж ті, що нас ділять.

Прикладом для влаштування взаємин між українцями православними й католиками повинні служити заходи і проєкти, здійснювані митрополитами Могилою і Рутським. Патріарх Йосиф пропонує спільну базу, а саме київську традицію самобутньої і самоуправної Церкви в Україні, яка збереже у своїй назві «православна», бо ця назва близька й свідомим з'єдиненням. Блаженніший Йосиф виразно в іншому документі обстоював цей термін супроти деяких латинізуючих спокус його усунути. Сам же він заявив Митрополитові Йоанові в Савт Бавнд Бруку: «Я такий православний, як ви католик!» Поєднання українців католиків і православних на основі окремого Києво-Галицького Патріархату та при збереженні, а у випадку православних братів — приверненні, єднання з Апостольським Престолом забезпечило б нашу Українську Церкву від різних небезпек і дало б їй великі можливості. Церковна єдність всесторонньо піднесла б наш нарід.

«Будьмо собою! Дивімся на своє власне духовне добро, на спасіння наших душ — і тоді буде між нами єдність, в першу чергу на церковному полі, а опісля на національному й державному!»

Сама ініціатива написання цього послання, але також й інші заходи Блаженнішого Отця вказують на те, що він бачить справу українського церковного поєднання, як виключно нашу внутрішню справу. Як роз'єднання відбулося всередині того самого народу, так і до поєднання повинно б дійти у висліді спільних зусиль самих українців. Різні треті чинники не можуть говорити в імені ні одної частини українського народу. Лише така єдність може бути корисною для українців, бо всяка імпортована «єдність» відбудеться зі шкодою для українських релігійних і суспільно-політичних інтересів.

Патріарх Йосиф свідомий труднощів, що стоять на шляху до нашого зближення і поєднання в Христі. Вони в наших власних слабостях, та в зовнішніх зацікавлених партнерах. Хоч може той шлях довгий і важкий, і лише в Господніх плянах його реалізація, проте з нашого людського боку треба зробити для цього всі передумови. Найкращою передумовою буде, коли підготується

для цього атмосфера і практичне зближення та співпраця на низах, у парафіях, в товариствах, у спільній обороні наших переслідованих братів в Україні та в усуванні різних штучних перегород і пересудів. Потрібно більше спільного служіння, практичної співпраці, пізнання себе і взаємного респекту! Те, властиво, й чинить наш Патріарх своїм історичним зверненням.

Слова, що ними закінчив своє послання про поєднання в Христі Блаженніший Патріарх Йосиф, мали б стати нашим повсякденним дороговказом і настановою життя. А вони є словами апостола Павла, який взивав перших християн, що вже тоді були поділені у своїх громадах та у своїх інтерпретаціях Христової Благовісті. Він завзивав:

«Благаю вас, брати, ім'ям Господа нашого Ісуса Христа, щоб ви всі те саме говорили, щоб не було розколів поміж вами, але щоб були поєднані в однім розумінні і одній думці! (I Кор. 1,10).

о. Др. Партеній Павлик, ЧСВВ

**СПОМИН ПРО ПРИБУТТЯ ДО РИМУ
ПЕРВОІЄРАРХА УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
ІСПОВІДНИКА ЙОСИФА
Й ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ В ГРОТТАФЕРРАТСЬКІЙ ОБИТЕЛІ**

Бува нераз, що беручи участь в Богослуженнях нашого патріяршого храму в Римі, застановляюсь над питанням чому саме він є присвячений св. Софії, Божій Премудрості?

Знечев'я, в душі, взявши під увагу історію недавнього минулого українського народу та його церкви, виникає відповідь: « Історія це дія Божої Премудрости ». В цих часто повторених словах українського Патріярха синтетично вхоплений в простовненому розмірі справжній зміст всіх радісних і жалісних подій, пережитих українським народом як у батьківщині, так і на чужині. Храм св. Софії це видиме засвідчення його живучости, тужливого бажання належної свободи, та заразом це вияв глибокої подяки Божому Провидінню за всі одержані ласки та добродійства. Між ними перш усього треба згадати за справді чудесну ласку визволення з 18-річної каторги нашого Первоієрарха Йосифа. І якраз саме про цю подію та згодом і про перебування українського Ісповідника в ґроттаферратській обителі говоритьсся в цьому споміні.

Було це в суботу, 9-го лютого, 1963 року. Вечором, по вечерю, о 21-ій годині, як звичайно, заходжу до монашої бібліотеки, щоби приготувитися до лекції наступного дня. Переходжу край полиці, на якій видніє ще досі обрамована в скромних рамцях знимка, що зображує особу св. п. Папи Івана XXIII в товаристві архимандрита ґроттаферратської обителі, о. Теодора Мініші (о. Теодор Мініші родився 16-го червня, 1907 р. в Сан Козмо [Косенца-Італія] в італо-альбанській родині. Питомець малої ґроттаферратської семінарії, в якій пізнав нашого Митрополита, Слугу Божого Андрея Шептицького. Відтак, як питомець Папської Грецької Колегії св. Атанасія в Римі, вступив до ґроттаферратської обителі,

в якій згодом був магістром новиків, вікарієм [Priore] та архимандритом від 1960 до 1970 рр. Він взяв участь в останньому ватиканському соборі. За молоду, підчас останньої війни, о. Мініші ревню душпастирював від 1940 до 1944 р. в Альбанії. Сьогодні він дорадником в чині та членом кодифікаційної комісії при Священній Конгрегації для Східніх Церков). Ця знімка була зроблена якраз саме в гроттаферратській бібліотеці підчас візити папи 4-го серпня, 1960 р. Тоді саме папа добрячого серця звернув особливу увагу на скромну знімку, на передній сторінці українського журналу Ukrainian Quarterly, яка представляла українського Первоієрарха на засланні. Зворушений її змістом він зволив взяти зі собою цей журнал.

І я, дивлячись того вечора, 1963 року, на цю знімку, не думав навіть, що в душі Святішого Отця вже тоді зродилась ідея, щоби зробити належні заходи для визволення нашого Митрополита. Про те всі ми жили в екуменічному дусі, виразно зазначеному в щойно започатому Вселенському Соборі 11-го жовтня, 1962 року. В душах усіх українців ще не затерся відголос листа, опублікованого в листопаді 1962 р. в італійській пресі, в якому наші єпископи співучасники II-го Ватиканського Собору гостро виступили проти присутности спостерігачів московського патріархату. На тлі такого настрою та почуття тогочасної дійсности, я, як звичайно, приготовлявся до мого щоденного шкільного завдання. Нараз прийшов до мене отець архимандрит і, беручи мене на бік, тайком сповіщає про приїзд нашого Митрополита. До цього приказує мені вдатись мерщій до монастирського входу й там ждати на приїзд несподіваного гостя. Я, заскочений цією новинкою, прямо зніяковів. Хто ж міг мріяти, знаючи страдницький шлях української католицької церкви, про повернення нашого невгнутого духом українського Первоієрарха? Але думаю, — що неможливе в людях, можливе у Бога.

І так спішу бадьоро на подвір'я, щоби побачити чи головні двері до монастиря ще відчинені. Тут вже стрів дверника Антонія, молодця з італо-альбанського села Сан Деметрію в товаристві одного ченця, питомця, теж родом з італо-альбанського села Санта Софія д'Епіро. Вони вже обзнайомлені про що йде справа, мене обступили, випитуючи про нашого Митрополита. Згодом до нашої групи долучився теж отець архимандрит. Всі ми стали перед вікном в кімнаті дверника, бо на дворі було досить холодно, очікуючи прибуття Достойного Князя нашої Церкви. Тим часом почали ми розмовляти про нашу Церкву та про її ієрархію. Зокрема я і отець

архимандрит звернули увагу на спомини про нашого Митрополита підчас його перед-воєнного перебування в ґроттаферратській обителі.

Перед нашими очима зарисовувалась картина імпазантної по-статі бувшого ректора й основника Львівської Богословської Академії, який принайменши два рази, в товаристві св. п. о. архимандрита Климентія Шептицького, був гостем нашої обителі, відправляв св. Літургію і засідав до монашої трапези, підчас якої, як собі пригадую, раз притрапився смішний випадок. І це з простенької речі. В Італії є звичай їсти сирий біб, якого в стручках подають до столу. І кожний, при споживанню, сам собі його розломлює. Також і нашому Гостеві прийшлося це діло сповнити. Але чи то з браку практики в цьому, чи з неуваги, один біб вискочив на підлогу зі стручка, над яким трудився наш львівський отець ректор. Це, зокрема між молодшими, спричинило веселий настрій.

Розповідаючи про нашого Митрополита, якого я тоді особисто майже не знав, лише з вигляду і з його творів надісланих зі Львова до ґроттаферратської бібліотеки, почули ми дзвінок телефону. Секретар Кардинала Беа питається чи вже приїхали до нас гості. Доходило майже до 11-ої години вночі, а їх ще не видно. З нетерпеливістю кілька разів виходили ми на перед-монастирський майдан, слідкуючи за рухом переїзджаючих авт. Нічна, холодна темрява огорнула цілий монастир і ґроттаферратське містечко. Нараз, вже по одинадцятій годині, цю темряву неначе би промили довгі жмути лучів автомобілевого світла. Без сумніву, це очевидно було сповіщення про приїзд очікуваних гостей, які справді, по кількох хвилинах з'явилися перед нами.

Першими, що вийшли з авта, крім водія, були два монсініори: о. Ян Віллебрандс, секретар однієї з комісій Ватиканського Собору і о. Іджіно Кардінале, тодішній голова протоколу Державного Секретаряту Ватикану. Згодом при допомозі водія та монс. Віллебрандса вийшов наш Митрополит. Перший, що привітався з Митрополитом був отець архимандрит, який його привітав словами українського привіту «Слава Ісусу Христу». Відтак схвилюваний надзвичайною сценою, приступаю та цілую руку якою Митрополит мене сильно обгортає. В мовчанці та зворушеному настрої переступаємо поріг монастирського входу, що веде до головного коридору. Митрополит, убраний в темній, чорній одежі, з трудностю поступає вгору. Це з причини ран від розморожених ніг. Тому я підтримую його особу рукою, головню по сходах, які ведуть до апартаменту призначеного для тимчасового перебування Митрополита в обителі. Апартамент цей складається з кількох кімнат та

каплиці. В ньому вже давніше перебували різні церковні достойними, як наприклад Слуга Божий Митрополит Андрей Шептицький, та Ісповідник Кир Микола Чарнецький. Перемучений подорожжю автом від Орто, де як відомо мусів висісти з поїзду в дорозі до Риму, Митрополит засів до столу. І при теплім напиту молока почав плавною італійською мовою випитувати дещо про наше монастирське життя. Він почувався бадьорим хоч на обличчі були видні сліди його недавнього каторжного життя. Розмова велась по більшості між отцем архимандритом і Митрополитом. По якомусь часі теж і я сміливо запитав, коли краще жилось у СРСР — за Сталіна чи за Хрущова? Ще я не докінчив мого питання, як тут енергійним голосом перервав нашу розмову монс. Віллебрандс, кажучи мені, що не можна ставити такого питання. Я замовк самозрозуміло. А Митрополит підсміхнувся звернувшись до Віллебрандса і відповідає: «Таж ви є як Ільдебрандо!» Ільдебрандо, Папа (Григорій VII, 1013/24-1085) невгнутий захисник прав католицької Церкви. Відомий є його зв'язок з кн. Із'яславом Ярославичем. Помер промовляючи відомі слова «Я полюбив справедливість і зненавидів кривду, тому вмираю на вигнання!» Я докинув, що це правда. В його честь відбулись як в Римі так і в Салерно у 1961 р. ювілейні торжества. Згодом, не маючи таким чином якоїсь можливості, щоби дізнатись щось про переживання українського каторжника в Сибірі, ми всі змінили тему наших розмов. Ці розмови відносилися до життя двох візантійських єпископів в полудневій Італії. З їхнім життям, Митрополит давно був вже обзнайомлений.

Тому, що це було вже пізно, оба монсініори рішили вертатися до Риму. При їх виїзді наш Владика висловив знова свою глибоку синівську вдячність Святішому Отцеві та двом монсініорам. За ними вийшов о. архимандрит Теодор та інші. Залишився я, щоби допомогти Митрополитові улаштуватися до нічного відпочинку. Боже, який він клопіт мав з ногами та з черевиками. При упорядкуванні своїх речей Митрополит дослівно сказав: «Пустили мене як бандиту! Я сам добровільно не хотів їхати, щоби покинути моє стадо, мовляв, для рятування власної шкіри». Коли почув про виїзд зі СРСР, то він через цілу ніч не спав. Та врешті мусів пристати на виразний приказ з Риму, пересланий листом, якого подав теж перечитати своєму вікарієві о. Величковському, тодішньому провінцієлові Отців Редemptористів. Сама його подорож після визволення тривала два тижні, з короткою зупинкою у Відні на лікарські badania. Тут він замешкав у палаті Апо-

столянської Нунціятури. Вкінці, перед моїм відходом, Митрополит просив, щоби я вистарався про відповідну рясу для нього, в якій він, на слідуєчий день — неділю Блудного Сина — мігби публично перед св. Літургією показатися вперше мешканцям ґроттаферратської обителі, які крім нас трьох ченців, зовсім не знали про його присутність в монастирі.

Раненько під радісний гомін ґроттаферратських дзвонів я встав з ліжка, сам не знаючи скільки то я тої ночі спав чи не спав, та чим скоріше почав шукати за бажаною рясом, яку знайшов в нашого ченця брата Йосифа, що менше більше ростом є високий — майже такий як наш Митрополит. В означеній годині несучи рясу до апартаменту Владики, який вже був одягнений, тільки ще клопотався зі забандажованими ногами при взуванні черевик. Я йому хотів допомогти, але він рішуче відмовлявся. Згодом надягнув принесену рясу яка досить йому пасувала, й в ній Митрополит був зодягнений кілька ще днів, аж доки не прислали матеріал з Риму для іншої одежі.

Молитовниця, в якій мала відбутися його перша, чи одна з перших на свободі св. Літургія, була вже вщерть заповнена чернечим збором та питомцями. Митрополит одягнений в архієрейських ризах, сам відправляв. Я лише йому відповідав. Очі всіх були з якнайбільшою побожністю та зі зворушенням звернені в сторону Особи Ісповідника! При вівтарі Владика нам всім засвідчував своєю набожністю та глибокою вірою теж нескорену віру поневоленої української Церкви та її народу. При кінці св. Літургії всі ми заспівали «Многая Літа» (πολυχρόνιον) приступаючи по черзі до Митрополита, щоби його привітати. Зокрема сердечна була зустріч з бувшим архимандритом ґроттаферратської обителі, о. Ісидором Кроче (1892-1966), з яким він вже запізнався з попередніх, перед-воєнних відвідин. Відтак, після довгої молитви подяки та по скромнім сніданку приймає перші відвідини. Починаючи від тодішнього отця архимандрита, який передає окреме благословення і привіт для Владики надісланий телефонічно від Папи Івана XXIII, ще в часі його літургії.

По обіді в монашій трапезі та короткій розмові з ченцями, цього дня по 4-ій годині приїхали достойники з Ватикану: Кардинал Теста, секретар Конгрегації для Східних Церков і Кардинал Чіконяні, державний секретар Ватикану з єпископом Саморе. Під вечір Митрополит в товаристві ґроттаферратського архимандрита їде авто на авдієнцію до Святішого Отця у Ватикані. Тим часом, групи журналістів, почувши з італійського радія про пере-

бування українського Митрополита в одній обителі біля Риму, почали облягати її споруди. Всюда вони вихилялися бажаючи сфотографувати або зустрінути несподіваного Гостя. Але, як відомо, ченці мали суворий наказ не впускати без дозволу нікого. Думаю, що під тим оглядом ґроттаферратські ченці вив'язалися правильно із свого завдання.

11-го лютого, після св. Літургії приїхали з Риму архимандрит українських Василіян, о. Павло Миськів в товаристві тодішнього ректора української Папської Колегії св. Йосафата, о. Іриней Назарка. По обіді Митрополит забажав оглянути ґроттаферратську базиліку, молитовницю-каплицю св. Ніля, як відомо, прикрашену стінописом, якого автором є Домінікін (Доменіко Дзампері 1581. 1641), та інші прибічні споруди. Всі ми були здивовані з його докладного опису цих мистецьких творів, які він вже з молодю оглядав і слухав пояснення від Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Станувши згодом в одній з кімнат перед мармуровою таблицею, вставленою в мурі на пам'ять відвідин Папи Івана XXIII (4-го серпня, 1960) розмова зайшла про його святу постанову. Між іншим Митрополит сказав, що Папа на вчорашній авдієнції йому говорив, що він, якби був 10 літ молодшим, то мав би в програмі полагати ще інші справи. Гурток других ченців, які зблизилися до нас, змінив тему розмов з Митрополитом, який почав оповідати з цікавістю про сибірську флору й фауну. Від нього вперше ми почули, що в Сибірі зустрічаються 12 родів дятелів, білі зайці та дивовижні сови. Теж і рослинність є цікава. Були би ще довго слухали оповідання Владики, але час і його обов'язки не дозволяли на це. Тим часом з Риму привезено крім широкого чорного пояса теж чорний матеріал для ряси, яку згодом ушив чернечий кравець.

В днях 12 і 13 лютого, як звичайно рано служу при св. Літургії, яку Митрополит завжди відправляє у вже згаданій попередньо молитовниці. Число журналістів, фотографів, які деколи домагаються вступити до обителі теж зростає. До цього на лихо мене ще вхопила недуга ґрипи. І я з великим жалем мусів з горячкою перебути кілька днів в ліжку, але через других довідався про приїзд з відвідинами до Митрополита наших преосвященних владик Бучка, Сенишина і Сапеляка. Якись там труднощі мав при вступі до Митрополита о. Кревза.

В неділю 17-лютого, в якій припадало 71-ліття Митрополита, він відправив по грецьки першу, торжественну архиєрейську Літургію на свободі у ґроттаферратській обителі. Мені дуже стало

прикро, що я в такій рідкісній хвилині не міг з причини недуги, до того ще і заразливої, долучитись до сослужителів у тій літургії, в якій взяло участь багато народу. Я почув від других, що під час Літургії промовляли о. архимандрит Мініші та й сам Митрополит. Оба дякували Божому Провидінню за ласку визволення. По святочнім обіді в чернечій трапезі, Митрополит зустрівся з отцями в розмовниці, оповідаючи дещо головніше зі свого тюремного життєвого досвіду. В 1953 році відомий шеф советської поліції Берія звільнив Митрополита з тюрми, маючи на думці щоби зробити якусь угоду — порозуміння з українською католицькою церквою, на спосіб Гомулки з кард. Вишинським в Польщі. І справді наш Митрополит протягом п'ятих місяців залишився свобідним у Москві, користаючи з того для оглядання різних релігійних пам'яток та літургійних відправ. Та скоро зі смертю Сталіна (1879-1953) й Берії теж і свобода у нашого Ісповідника перемінилась на заслання до табору в Сибірі, в якому він опинився в товаристві бувшого високого офіцера, члена особистої гвардії Сталіна. Тут він опинився під закидом затроєння диктатора. Дарма, що цей офіцер оборонявся, кажучи, що Сталін не ликнув ніякої страви або напитків, якщо він перед тим не сконтролював. Другий цікавий тип людини з якою прийшлося Митрополитові зустрічатися в Сибірі і, що впала в неласку режиму, був саме колишній прокурор для справ касування церковного майна. Очевидно, при тій зустрічі він перепрошував Митрополита за своє постування вчинене послідовно за вимогою держави.

Не без гумору залишилось в присутніх оповідання Митрополита про виїзд жидів зі советського раю, які це своє бажання висловили відомій Голда Маєр, міністрові закордонних справ Ізраїля. А вона в цій справі наївно вдалась до Молотова, даючи йому список з іменами кандидатів до виїзду. Самозрозуміле, як вислід цього — було їх запроторення у Сибір.

При кінці цієї приємної та вельми цікавої зустрічі-гутірки ми вдалися на прибічний монастирський майдан, щоби зробити разом на спомин знимку, яка є опублікована в творі Мілени Рудницької «Невидимі Стигмати» ст. 434. На цій знімці відтак Митрополит написав власноручно ці слова: τοῦ Γάλλου, ἀρχιεπίσκο. Λεοντοπούλεως (Ченцям св. гроттаферратської обителі † Йосиф, Митрополит Галича, Архиепископ Львова). Перед вечером цього дня Митрополит прийняв групу українських Василіян.

20-го лютого Митрополит пополудні зустрівся з проф. Студинським.

21-го лютого, як в попередніх днях він приймає різних гостей, а по обіді оглянув музей, друкарню та монастирське господарство. Мабуть це був його перший досі вихід з монастирської обителі. До того ще погода гарно дописала. По вечері приношу йому посудину з теплою водою для лікування, відморожених ніг. Здержуючись на хвилину у розмові, Митрополит із жалем натякає на злощасну дію українських відступників, бувших Василіян, Борсу та Місейкіл, які ще до сьогодні спричинюють великі шкоди українській спільноті.

22-го лютого, рано, по сніданку я привів до обслуги Митрополита монастирського фризієра, світського ремісника. Митрополит почав приготуватися до свого виїзду з обителі до Ватикану. На пам'ятку, я йому вручив твір о. др. І. Гриньоха про Митрополита, Слугу Божу Кир Андрея Шептицького та воєнні спомини Грицака Павла, сина невіджаленого й славного мого професора української мови в гімназії Євгена Грицака. Крім цього Митрополит хотів прийняти деякі мої малярські твори.

За те він мені подарував одне число « Мордовської правди » та твір Ю. Фединя, « О современных попытках обновления религии », Москва 1962.

В суботу 23 лютого ранком приїхав у поклоні Митрополитові латинський архієпископ Іван Різзо з міста Росяїно, в Калябрії, з якого походять, як відомо, основники ґроттаферратської обителі, Ніль і Вартоломей. Тим часом між ченцями кружляє вістка про виїзд українського Владики до Ватикану. В останній своїй розмові з ченцями, він згадав справу канонізації Божих Слуг Андрея і Климента Шептицьких, та російського католицького екзарха Фйодорова. Згодом, по обіді, о. Т. Мініші завіз ватиканським автом Митрополита і його валізку до нового помешкання « Палаціна дель Арчіпрете » у Ватикані.

Перед своїм від'їздом, Митрополит ще зустрівся з Рафаїлом Траваліні та зі всіма жителями ґроттаферратської обителі. В базиліці в якій наш Первоієрарх відправляв вперше на свободі торжественну літургію відбулася та наша остання зустріч. Про те все й про чернечу гостинність згадавши, Митрополит поблагословив всіх і точно о годині 17.20 в товаристві єромонаха Германа Джованеллі, поїхав на постійне своє помешкання у Ватикані. Надворі вже почало сутеніти. Дрібний, холодний дощик — знова нагадав мені ту незабутню ніч тому два тижні, в якій мені, скромному ченцеві, пощастило на вільній землі в затишку старинних римських споруд, в історичній грецькій обителі, дорогій українським ієрар-

хам, вітати українського Первоієрарха Страдальника в повороті з большевицької каторги.

В неділю, 24-го лютого, раненько почалась, як звичайно св. Літургія. Ніхто вже більше не зважав на ту обережність дотриману ченцями до вчорашнього дня. Тому не було дивно, що в цю неділю можна було зауважати в ґроттаферратській обителі багато журналістів, які раннім-ранком очікували Людину, про якої звільнення вже говорив цілий світ. Вони ще якось не довідалися про виїзд і новий осідок Митрополита.

По кількох днях до ґроттаферратської обителі надійшов лист від Папського Державного Секретаря, в якому в імені Святішого Отця складається подяку ченцям за гостинність виявлену українському Первоієрархови. До листа також була долучена знімка Папи Івана ХХІІІ з власноручним підписом.

З Ватикану наш Ісповідник ще кілька разів відвідував ґроттаферратський монастир, і двічі відслужив торжественну архиєрейську літургію. І ченці знова горнулися з любов'ю і пошаною до нашого Ісповідника, як зразкового речника католицької віри і незрівнянного представника візантійської духовости. І ще досі вони співчують з долею української католицької Церкви, підкреслюючи величезні заслуги її Голови, Блаженнішого Патріярха — якого дбайливе, батьківське старання за свою Помісну Церкву ще зустрічає великі труднощі. І це від чужих і від своїх. Можна сказати, що для нашого Ісповідника, каторга неначе ще продовжується. В очах багатьох Він став каменем спотикання. А з Ним теж і наша Церква. Мабуть, це вже нехибний закон людської історії, як це вже й ствердив доцільно найбільший італійський письменник Олександр Манцоні (1785-1873), «Історія», каже він, «це тайна протиставлень, в якій мисль загублюється, якщо вона не уважається, як один стан проби і приготування до іншого існування» (*un mistero di contraddizioni in cui, la mente si perde se non si considera come uno stato di prova e preparazione a un'altra esistenza*).

І Платон в глибокій давнині, не даром людям пригадував *χαλεπὰ καλὰ*.

Зоя Когут

ПАТРІЯРХОВІ В 85-ЛІТТЯ

В ріднім краю вродилася дитина,
Любов'ю материнською колисана.
Ніхто не знав, що виросте зі сина
І що йому, на долі деє, написано.

Чи виросте він дубом, чи вербою,
Чи схилиться, чи стане непохитно,
Чи серце його сповниться любов'ю
До ближніх, чи залишиться — самітне?

Чи дасть йому Господнє провидіння
Життя своє встелити добротою,
Не зчерствіти у всіх своїх терпіннях
І дарувати слабшим — зрозуміння?

Він виростав спрямованим, завзятим,
У строгість й аскетичність свою впершись.
Від себе вимагав завжди багато,
Від інших — вимагав він теж не менше.

Ішов по муках, по важких дорогах,
Несучи ціль свою перед собою.
Й стоїть він перед нами, перед Богом,
Й стоїть він — перед нашою добою,

В руках — з хрестом розп'ятої країни,
Що бореться, розп'ята, за свободу!
В житті важливі не літа людини,
А що дає людина — для народу!

Й лиш той, хто в безкорисному стремлінні,
Йде до добра і правди певним кроком —
Залишиться у світовім сумлінні,
Не маючи ні старости, ні років!

РЕФЛЕКСІЇ З РИМУ

Між піній, на сімох горбах,
Де спочивав смертний прах,
Святих, тиранів, куртизанок,
Де кришаться столітні мури,
Й на свідків давньої культури,
Глядить байдуже ясний ранок,
Де кожний храм, немов музей,
(Лиш порожніший від музеїв...)
Й дво-тисяч-літній Колізей
Вчить нині ще нових спудеїв
Гармонізації думок
І відчуття краси і ліній, —
Де чистив мури Муссоліні,
А брудять — серп і молоток,
Де Тибр, водою, як помиї,
Чека на давніх чародіїв,
Всю тугу потопивши в сні.
Розташувалося барвисте,
У авреолі золотистій,
(Гріхи ховаючи на дні)
Незрівняне і вічне місто!

О, Риме! Це не перший раз,
Що поміж мурами твоїми,
Я підношу мій скромний глас,
Із болем втиснений у рими.

До епопей мені — не час.
Ти почекай свого Данте,
Який, можливо, вже гряде,
Й тебе терцинами, галантно,
Може — крізь пекло проведе...

А, може, й ні!... Та не до тебе
Мої слова, мої думки!
Я під твоїм пекучим небом,
Братам нанизую рядки.
Не нам схилятися до долу!
Не нам — із Тибру воду пий!
Ми перейшли велику школу,
Чи хочеш долі нас учить?...

Ми вперлись нашими п'ятами
В найдальші кутики землі!
Післала доля нас світами,
З міст, сіл, із рідної ріллі.
Ми вже не є провінціали,
Ми вже є — вибраний народ,
Який стократно обікрали,
Та ще не вкрали всіх чеснот!...

Можливо справді було треба,
Щоб ми згубили наше небо,
Наші хатинки і гаї,
І закульбачення свої?
Можливо треба було стати
Покритками й обніжжям гніль,
Щоби знайти нам свій Псалтир,
Й свої жнива — всесвітньо жати?
Щоб у недолях, чужинах,
Знайти нам, врешті, власний шлях?

Ми світ звойовуєм руками,
Мозолями й свічками дум!
Світ вже не візьме нас на глум,
Ми вже — його господарями!
Від піренейських вже висот,
До австралійської пустелі,
У землю вперся мій народ,
І вся земля — його оселя!
Він лиш шукає напрямних,
Він жде свого Макіявеллі,
Який, з призирством до слабих,
Розм'яклих і похитних духом,
Скаже: ви є творці доби!
Світ тільки сильних вміє слухать!
Не сійте на вітри слова!,
Часи петицій — вже віджиті!
Раби лиш просять права жити,
Сміливець — творить сам права!

Ми ще малими були вчора...
Може для нас це все заскоро?
Може ми ще не доросли,

Чи мохом сплячки обросли,
Щоб бачити закономірність
Наших поразок і чужин?
Ми все ще втиснені в покірність,
І все ще — зігнені в поклін.

Та тисячліття перед нами,
Про нас вже голос прозвучав:
Ви знову станете рабами,
Вас будуть бити батогами,
Позбудетесь ви людських прав!
Брат буде брата оскверняти,
І відречеться сина мати!
Розсиплетесь ви чужинами,
У чварах будете конати,
Себе за срібник продавати,
Трястись у п'яннощах забав...
І вчитись будете, каліки,
По всіх краях, на всіх языках!
І все це буде вам для вправ,
Щоб цей народ — народом став!!!

Народом став! Одна суцільна
Не розшматкована сім'я,
Де кожний стане добровільно
За всіх! І всі — за кожне «я»!
Нам вже багато не бракує:
Збруч — в головах вже не вирує,
Лише засліплені одні
В нім десь ще плещуться на дні.
Але вони — це тільки тіні,
По них — не лишиться й знаку,
Хіба лише — останки тлінні,
На цвинтарі десь, у кутку...

Ми ще недавно колисались
У вірі, що ми — мудреці!
Нам так недавно ще здавалось,
Що ми — у всьому є знавці:
В патріотизмі, у подружжях,
В будовах хат, церков, громад, —
Ми всі були такі потужні,

Що все робили на свій лад
І не питалися — нікого!
Ми вірили: з наших ідей
Ми виростем своїх дітей,
Й на тім — кінець! І слава Богу!

Ну — і дітей ми породили!...
А в між-часі, що ж ми робили?
О, ми?!? Ми в героїчнім сні
На чвари віддавали сили!
І чулись зовсім, як пани,
Бо ж нам — вродилися сини
і доні... Де ті наші діти?
Куди поділись? Розбрелись?

Не бійтесь! Наші самоцвіти
До нас вернуться ще колись!
А не вони — то наші внуки,
Чи правнуки! Й не лиш тому,
Що ми змогли їм дати в руки
Скарб спадщини й — комплексів тьму...,
А ще й тому, що в їхніх жилах
Кров тисячлітніх поколінь!
І там, де ми були не в силах,
Там силу мала мертва тінь
Ольг, Ярославн і Осмомислів,
Й давно забутих вже імен,
І подолянських крик племен,
Й думок, що Київ колись промислив!...

Діти — вернуться! Всіх не треба!
Вернуться ті, яких лиш треба!
Яким батьки крізь всі світи,
Вогонь зуміли донести
І запалити в душах! Ними
Почнеться вже нова доба!
Ці діти — виростуть прямими,
Не скривленими! Без горба,
Що ще стирчить у нас на спинах,
(Тавро колишнього раба!...)
Їм буде море по-коліна!
В них буде інша боротьба,

І інші засоби до неї!
Ареною — їм буде світ!
Й стрункіша буде в них ідея,
Як їм — із попелу імперій,
Потрібний вигребти граніт!
І на граніті цім твердім,
Побудувати — власний дім!

Нам архітектів не бракує
Й тепер! Та важко щось творить,
Коли те, що один будує,
Інший — готовий повалить!
І так ми порпались віками
В зламах нескінчених споруд,
І — обростали ворогами!,
Упевнені, що страшний Суд
Їх покара за ці руїни...
Бо ж ми — були завжди невинні!,
Ні трішечки!... Цікавий люд
Ми українці! Дарувало
Нам небо — стільки талану!
Та нам це все було замало!,
Ми ще хотіли, щоб вину
За вчинки прадіда, і діда,
І батька, брата, ну й — мої,
Воно зложило на — сусіда!
І так збиралися рої
Наших гріхів, неначе бджоли,
А ми — чекали на раї,
Й не чулись грішними — ніколи!...

Та кожний день мав свій закон,
Кожна хвилина — свою вартість!
Переступивши Рубікон —
На світовій ми стали карті!

Від піренейських вже висот,
До австралійської пустелі,
У землю вперся мій народ
І вся земля — його оселя!

Не жде він з Риму напрямних,
Сибір — його не заморозить!

Він має видючих Сліпих
І непокорених Морозів!

З них виросте новітній тип
Державно-мислячого мужа —
До наших чвар — цілком байдужий,
Й байдужий теж — до наших хиб!
І буде тим він непоборний,
Що буде діяти — СОБОРНО!

І так, з горінь, шукань, незгод,
З п'яťох ужитих континентів,
Встане, позбувшись всіх колод,
Новітній — Вибраний Народ,
Нового Тестаменту!!!

Іван Боднарук

ФЕДІР ОДРАЧ НА ТЛІ СВОЇХ ТВОРІВ

Ні одна частина українських земель не є така занедбана наукою, публіцистикою, а головню літературою, як Полісся. Про нього загально знають, що там болота й озера, що поліщуки ходять по трясовинні в постолах, що там темнота і злидні. Навіть етнологи досі замало уваги приділювали тій такій чарівній, хоч і вбогій, нашій землі. Тому у Федора Одрача, про якого хочу писати, виступає деяке огірчення і жаль до українського громадянства з того приводу, що та первісна й казкова країна в нас призабута. Це тим паче нас вражає, що українським Поліссям цікавилися навіть письменники сусідніх, ворожих нам, народів. Польська письменниця Ванда Васілевська опублікувала чимало репортажів про Полісся, Марія Родзевіч писала цілі твори про Полісся, а російський поет Коротишевський творив ліричні вірші з життя Пінщини й, вписавшись пізніше до комуністичної партії, друкувався в большевицькому часописі *Полеская Правда*. Білоруси мають твір *В глуші Полісся* Якуба Коласа, який не був автохтоном Полісся і народився на білоруській етнографічній території. Хоч білорусини мають претенсії до Полісся, центральне Полісся не видало ні одного визначного білоруського письменника ані вченого.

Найвизначнішим поетом Полісся був знищений московськими большевиками Дмитро Фальківський, автор чудового твору «Полісся», що зачинається словами:

Очерет був мені за колиску,
В болотах я родився і зріс.
Я люблю свою хатку поліську,
Я люблю свій замріяний ліс.

Поліщук Ольхівський, етнограф і археолог, чимало прислужився для рідного Полісся. Уроженець центрального Полісся, д-р Іван Сидорук, визначний філолог, працює на еміграції в рям-

ках НТШ. За Польщі писав гарні побутові і злободенні вірші-сатири та поезії Степан Семенюк, поміщуючи їх у різних часописах і журналах Галичини, бо на Поліссі українських видавництв не було. Чудові вірші писав і друкував їх у газеті *Наше Життя* на Пілішші, під редакцією д-ра Ваврисевича, О. Колосун з-під Дивина. Його батько був учителем за царських часів. Синові 1919 рік перешкодив закінчити школи; він вернувся на село й осів на вбогій господарці. Цей талановитий поет-самоук був комендантом поліції за німців і в 1943 році цілу станицю завів до УПА.

До паростків Поліської Музи треба теж зарахувати вірші В. Катаєвського, що їх він друкував у львівських советофільських «Вікнах», хоч сам не був советофілом. Помер від чахотки.

Поляки весь час переслідували Кіндрата Блідая, який дав себе зловити на вудку брехливої большевицької пропаганди. Але коли Совети зайняли Полісся, Блідай розчарувався й написав вірш, де виразно бачимо протисовєтське наставлення:

Утихни, докучливий вітре, уймись,
Не муч мого серця докраю!
Бо з горя тяжкого, неволі, журби

Я і так уже сили не маю!...
Як тепер в кайданах опинилися ми, —
То й найближчі всі нас призабули...

Молодий, талановитий письменник з Кобриня Олександр Гаврилюк не мав закінченої вищої освіти. Писав гарні оповідання і новелі, які теж друкував у «Вікнах», бо був радянофіл. Загинув на початку війни 1939 року у Львові від бомби.

З Кобринського повіту походив теж М. Стоцький, обдарований літературним хистом. Був якийсь час у ЗСА, а в 20-тих роках вернувся до рідного села. Коли большевики займали Полісся, виїхав назад до ЗСА, де ювілейний комітет у Нью-Йорку видав його збірку віршів *Роднік*, на жаль, не українською мовою написаних. Іван Хміль (Василь Лагодюк-Бойтік) переклав на українську мову його вірш *Хто я?* й помістив у своїй збірці *Гомін Полісся*. Хміль, останній представник Поліської Музи, помер у 1974 р.; крім двох збірок поезій, *Гомін Полісся* (1960) та *Іду з кобзою* (1962), дав нам цінну книжку *Українське Полісся*, що на канві його життя подає цікавий побут, традиції і боротьбу Полісся за рідні права. Працював над нею ціле життя, збираючи етнографічні матеріали про північно-західню частину Полісся, головню Кобрин-

щину. Перебуваючи на еміграції в Австрії, Англії і ЗСА, доповнював далі ті матеріали записками, що їх діставав від земляків. Обидві його збірки присвячені рідному Поліссяю і підкреслюють український характер тієї країни. Брав участь у боях УПА й помер на 78-ому році життя, 27 січня 1974 року. На його могилі в Бавнд Бруку здвигнено пам'ятник, на якому вирито його слова:

Красо незбагнута, Полісся,
Свята в уяві, як і в сні!...

12 років тому в Торонті закінчив нагло життя талановитий письменник родом з українського Полісся, Федір Одрач. З його смертю понесла наша література велику втрату, бо був він одним із найвизначніших представників поліського регіоналізму в історії української літератури. Залишив нам досить багату літературну спадщину. Він передусім новеліст і повістяр, але написав теж чимало нарисів, репортажів і дав окрему розвідку про Полісся. Коли в останній світовій війні сини й дочки Полісся заповнили ряди Поліської Січі і в лавах УПА боролися за визволення своєї вужчої батьківщини й рідної України, активну участь у боротьбі взяв теж Одрач, працюючи редактором *Інформатора*. Після війни письменник емігрував і жив спершу в Німеччині, потім у Манчестері в Англії, а вкінці поселився в Канаді, де й закінчив на 52-ому році своє буйне життя. Кинений важкою долею у крутіж воєнних подій і незвичних обставин, Одрач на чужині не міг забути рідного Полісся, тому присвятив йому велику частину своєї творчості, між іншим найкращий свій твір, повість *Щебетун*.

Прийшов Федір Одрач (справжнє прізвище Шоломіцький) на світ 13 жовтня 1912 року в Місятичах на Поліссі. Закінчивши університет у Вільні, редагував *Ковельські Вісті*. Писати почав ще в Рідному Краї, але те все не збереглося через воєнну завірюху. Друкуватися почав у 1942 р., а першим його друкованим твором на еміграції була побутова повість *В дорозі*, що її видало видавництво *Перемога* в Аргентині 1954 року. Померлий недавно на еміграції поліський поет-воїн Іван Хміль попрощав Одрача на дорогу вічності оцим віршем:

Відлетів орел зарано
У далекий край, —
« Щебетун » це наш поліський,
На чужині сірій.

Його щебет, віра-пісня,
Мов незламна криця!
Що Полісся — українська,
Рідна нам земля!...

Що Фальківський, Стороженко,
Сидорук, Ольхівський —
Сини вільні степу й бору,
Вірли українські.

Хай Тобі земля канадська
Легким буде пухом!
Так, як жив, наснажуй, Брате,
Нас незламним духом!...

У своєму найбільшому творі про Полісся *Щебетун* змалював автор красу й долю тієї вбогої, але чарівної нашої землі та її кривду під польською займанщиною після I-ої світової війни. За її волю він боровся в рядах УПА, а коли червоний наїзник, на зміну польському й німецькому, займав його рідне Полісся, Одрач пішов на чужину й поселився в 1953 р. в Торонті. Серед байдужого й холодного довкілля не зражувався і під впливом туги за Поліссям почав на чужій землі писати про рідну землю, про її бідний, але чесний народ, про її давнину. Писав, щоб заспокоїти свою тугу за рідною країною, не маючи великої надії, що глухе й холодне українське довкілля подбає про видання його творів. Це видно з нарису *Ботокуди*, де зображена доля українського письменника серед байдужих земляків на еміграції. Письменник Копилук це той ботокуд. Як відомо, каже автор, ботокуди вирізнялися від нормальних людей тим, що мали м'який хребет і дуже гнучкі шиї: м'який хребет сприяв ботокудові еластично вклонятися до землі, а гнучка шия зручно повертала голову туди, куди вказав палець сильної людини. Ботокуди мали домішку йоду в крові, що насичував язик; через те ботокуд ганив усе своє рідне, а захоплювався чужим. Але хоч Копилук належав до роду ботокудів, природа не обдарувала його тими рисами, тому земляки почали його навіть уважати за виродка. Чуючи це, Копилук не гнівався, ще і з гордістю зараховував себе до племені ботокудів. Знаючи добре своїх земляків, він навіть не звертався до них, щоб допомогли йому видати його роман. Увесь фінансовий тягар поклав він на свої вбогі письменницькі плечі, позичив у банку гроші й видав за них книжку. Розіслав її ботокудам, але майже всі примірники

вернулися, а на пакунку був рахунок пошти за повернені посилки.

Був Одрач активним членом багатьох українських товариств і організацій. Як колишній член УПА, пише про УПА в деяких творах, напр., в повісті *В дорозі* і в нарисі *Невдала виправа* (в збірці *Півстанок за селом*). В останньому творі повстанець Дубовий наказує німецьким грабіжникам, що їх УПА зловила, роздягнутися, а потім додає: «А тепер марш до Луцька! А ви, групенфюрере, мусите відповісти перед судом за вбитого повстанця і за грабіж селян!» Здивований таким благородним вчинком, сказав німець Гайге: «Дивний тут край і предивні тут люди. Чи вони справді бандити? Як думати, чи можна їх назвати бандитами?!»

Змальовуючи свого головного героя Василя Грудка в *Щебетуні*, Одрач відступив від своєї попередньої доброї методи в зображуванні постатей. Це велика шкода. Прототипом Василя був, мабуть, сам автор. Василь має тільки самі позитивні риси, а це потверджує нам стару правду, що про себе самого писати важко. З автобіографічних подробиць творів Одрача наведемо ще одну: Одрач у *Щебетуні* згадує старого діда Улянича, який половину своєї молодости працював віддано на «берлінах». Як він був молодий, то однією рукою клав на лопатки всіх хлопців у селі.

Одрачеві статті, новелі й повісті друкувалися в часописах і журналах на всіх землях поселення на еміграції. У Вінніпезі 1955 р. вийшло його *Наше Полісся*, книжечка, яка є майже довідником про одну з найгарніших областей української землі.

В повісті *В дорозі* головним героєм є Петро Безіменний, який у 1944 р. іде на еміграцію, переживаючи в дорозі різні небезпеки й перешкоди. Поруч нього бачимо групу українських повстанців та людей із запілля німецького наїзника. Тут виступають побіч себе два різні світи; з одного боку люди, які готові посвятитися для батьківщини, з другого — доробкевичі, шкурники і звичайні споживачі хліба. До перших, крім Безіменного, належить повстанка Весела та інші члени УПА. Вухналь і Розалія прощаються в надії, що навесну зйдуться знову й поберуться. Рушили дві фіри; одна на схід, друга на захід, і повезли з собою два вогники негасної любови, молодечі мрії і великі сподівання. Але доля призначила їм іншу розв'язку: деś за фронтом Розалія попала в руки НКВД, яке її зганьбило, скатувало й пострілом у потилицю позбавило життя, а Вухналь загинув у зустрічі з большевицькими партизанами. Востаннє дивлячись на рідні гори і втираючи сльози з очей, думав Безіменний: «Шляхи, шляхи без кінця, без міри, і на них чорний рухомий пунктик — безпритульний осамітнений

мандрівник». Повстанець Віра висловлює свій погляд на майбутнє, коли Німеччина скапітулює. На його думку, зміна політичного думання неминуча на Заході й сьогоднішня ворожість може перемінитися в симпатію. Так думала тоді велика частина українців, але, на жаль, гірко розчарувалася. А втім, повстанець Віра здає собі справу, що УПА мусить продовжувати боротьбу, бо іншого виходу немає. Він каже: «Добровільними рабами не будемо, бо це вже пройдений стан». Повстанці залишаються в Краю й далі воюватимуть, а ми, емігранти, маємо інформаціями і пропагандою популяризувати в світі боротьбу УПА.

Протилежний табір репрезентують у повісті директор кооперативи Пурхавка з жінкою Мурцею і служницею Пріською. Вони тікають перед більшовиками, щоб рятувати не тільки своє життя, але й... меблі. Це типові доробкевичі, для яких батьківщина є тільки пустою фразою. Вганяючись за матеріяльними добрими, вони навіть не знайшли часу на вивчення літературної мови й послідовно розмовляють галицьким діалектом.

Збірка оповідань *Півстанок за селом* має невідповідний заголовок, бо тут акція відбувається не тільки на селі, але і в місті, а крім того тему взяв автор із життя не тільки українців, але й чужих народів: німців, англійців, хорватів, чехів тощо. Так називається перше оповідання збірки і назву його переніс автор чомусь на цілу книжку. Хочу тут звернути увагу на оповідання *Зов крові*, якого дія відбувається у Празі й відноситься до взаємин українсько-чеських. У зденаціоналізованого вже Пепіка відізналася українська кров, коли він пішов на концерт українських бандуристів. Він дві години сидів на концерті і плакав, потім, мов п'яний, блукав вулицями, а вернувшись до хати, заявив, що він уже не Пепік і не чех.

Курт Кляйст і Гайнц Ціге живуть в українському селі і скучують (*Півстанок за селом*). Часті бої, які спалахують між німцями й укр. повстанцями, роблять їхнє життя дедалі тяжчим. Вони затрачують віру в Німеччину і дбають тільки про свої справи.

Повість *Щебетун* назвав Борис Олександрів поемою про чарівне Полісся, на якому автор зріс і яке він знав з виїнярковою докладністю. Хоч тут, в українському селі, панують крайня безпросвітність і нужда, Одрач не песиміст. В останніх розділах тієї повісті є надія і віра в нові вітри, що шумітимуть над Поліссям, в нову зміну, що прийде на місце темних, хоч і бувалих у світі Юхимців і Гарапників. І зруйнована селянами хата Василя Грудка, яку вкінці селяни беруться відбудувати — це символ кращої будучини

його батьківщини. Головна проблема *Щебетуна* це проблема прикрого почуття меншевартості й рабства серед земляків Василя, а звідси злобне недовір'я і ненависть до одиниць, що силою свого характеру або догідніших обставин вибилися з їх заскорузлого й темного середовища.

Василь Грудок 14-літнім хлопцем пішов з дому в світ за очі: у ликових постолах, у саморобних штанях і бідній свитині. Пішов з поліського села на південь (до Львова), назустріч кращій долі. А мати залишилася вдома в біді. «Хай но я грошей зароблю, мамо, тоді будемо жити, як пан Орда, та купимо куль муки питльованої, та будемо пироги їсти». Мати по 3 місяцях померла. По дев'ятох роках вернувся Василь освіченим і багатим. Посумнів, не заставши матері. «Так ось де суть справа — два метри землі!» — шептав над могилою мами. Він блукає по селі й шукає стежок свого дитинства. Але вони тепер якісь не такі, як були давніше; вони стали немов ширші, більше втопані. З рідного села віяло тепер холодом! Думав побути в селі три місяці й жити в хаті дядька Гната. Але ледве два тижні міг у тій хаті витримати, хоч за його гроші купив собі дядько ниву, а цілу родину Василь зодягнув і щедро обдарував. Був приневолений перенестися до хати о. Евтихія. Коли розказав о. Евтихіїві про свої прикрі переживання, той сказав: «Ви переродилися на півдні і навіть не можете бачити себе у правдивому світлі. Старші, зрозуміло, заздрять і ненавидять вас, а молодші напевно захочуть піти вашими слідами. Зудар нового із старим, наперед бачу це. Чує моє серце, що в селі буде заколот». А коли Василь спитав, що має робити, чи тікати тоді з села, священник відповів: «Навіщо вам утікати з села? Що має статись, станеться навіть тоді, коли й вас не буде. В усьому закономірність, а над закономірністю сам Бог».

Герої оповідань і повістей Одрача відзначаються здебільшого позитивними рисами. В оповіданні *Людина без долі* каже пан Ф. до Душка: «Ви є з тих, від яких відвернулася доля. А людей без долі я шаную, бо й для мене вона ніби мачухаю». Старий Турський в оповіданні *Мумік* (збірка *Покинута оселя*), який живе на квартирі у вдови пані Патриції і місяцями не платить комірнього, бо пропиває гроші, радо оженився б із нею. Але вона його не хоче, бо живе споминами про небіжчика чоловіка. Не зважаючи на це, Патриція, вмираючи, бажає в заповіті, щоб Турського залишили в її хаті без плачання чиншу, але він мусить перестати пити горілку. В тій же збірці, в оповіданні *Між земляками*, висміває Одрач плазунство і хрунівство, риси, які так часто доводилося

йому спостерігати в наших емігрантів. Наші робітники в канадській фабриці підлещуються форманам і босам, змінюють свої імена і прізвища. Остаффі (це наш Остап!) каже до Павла: «Коли ти вже тут, мусиш бути тутешнім; тільки крейзі буде вбиратися і триматися старокрайових дураців. Ось ім'я Остап занадто мужицьке, а Остаффі, та ще й два «ф», це вже тобі не жарти». Такий самий є Джім, наш лемко від Криниці. Не зважаючи на те все, всі наші дістали на ялинку лейд оф, а на їх місце прийняли новоприбулих голляндців. У повісті *Шебетун* сказав Гнат до Василя, коли цей йому радив не понижуватися перед панами: «Пониженням можуть гидувати пани, а мужикові аби гроші до кишені. Отвественность велика, перед дітьми отвественность». Староста Гарапник і секретар Юхимець рішили прогнати Василя з села, бо він «прибувши в наше село, людей по всім правилам почав не решпектувати, ніс, поділам, почав угору дерти. У дерзкому состоянні розкол учинив між людьми, злобу й ненависть посіяв між старими й малими, капосників підкупив, на мирних людей напустив. Намовив дурного Пилипа, щоб людей та дубиною періщив. Українськими богопротивними газетами хати засипав, молодь нацькував проти правительства, Україну якусь возгласив та уми молодим неробам нею засмітив».

У *Півстанку за селом* німецький вояк Ціре соромиться того, що німецьке військо перемінилося в бандитів і кривдить українських селян. Він дійшов до правильного висновку, що «руси» німецькими руками нищать своїх противників, українців. Він релігійний і молиться, чого заздрить йому приятель Курт, який не може молитися, бо, мовляв, молитва це покора, а «ми на те, щоб бути панами та інших упокорювати». Ціре каже: «*Alles Karut*. Німеччина пропаде, бо бандити стали її провідниками». Оповідання *Анкіца* це сатира на англійську тупу дрібничковість. Анкіца, хорватка-емігрантка, не може довго побути у винаймленій хаті, бо англійцям усе щось не подобається. Вона залюбки розказує про Загреб, де її батько сповидно був посадником, і містечко Їліна, де вона мала свою віллю. Це найприємніша тема для кожного емігранта, бо тоді він бодай на хвилину перестає бути сірою, нікому непотрібною людиною, перетворюючись просто в князя, чи великодушного добродія.

Не забув Одрач і про горе жидів, яке довелося їм пережити в час останньої війни. Ця тема виступає в *Несамовитому рейді* (зб. *Півстанок за селом*). Тут розказав автор досить неправдоподібну подію. Після війни мчить поїзд з Авґсбурґу до Нюрнберґу.

Напроти автора куняє жид, а над його головою велика валіза. Автор підозріває, що це паскар і хоче нав'язати з ним розмову, але знаючи українофобство жидів, подає себе за чеха. Жид розказав йому подію, яка нібито скоїлася в Богуміні в 1944 р. Групу 13-ти жидів, у якій був і наш жид, мали німці розстріляти. Та раптом сталося щось несамолюбне. Вояк Вільде вхопив ззаду за горло вояка Цойге, звалив його з ніг, а жидам казав переодягнутися за вермахтівців. Вдаючи жида з Польщі, взяв на себе роль командира й повів жидів на схід. Большевики включили їх до Червоної Армії і казали діяти в Судетах на замах німців, як червоні партизани. В березні 1945 р. група дісталася до Баварії, де її захопила капітуляція німців. «Командира» Вільде альянти арештували й мали судити в Нюрнберзі. І ось жиди возили для нього харч, та рішили боронити перед судом.

В повісті *В дорозі* доторкнувся письменник ганебної ролі поляків і фольксдойців за німецької окупації. Вони вислугуються німцям, щоб на кожному кроці нищити українців. Особливо поляки в ролі «банполіцаїв» даються взнаки нашим людям, відбираючи харчі, побиваючи українців, зневажаючи їх.

Щебетун має чимало рис літератури, яку називаємо побутовою. Коли в тій повісті розмовляють поліські селяни, ми, зажмуривши очі й не бачачи їх, по мові і стилі пізнаємо окремі постаті, напр., доброго і справедливого діда Кіндрата, що відцурався людей і проживає у глуші над Стиром, кажучи: «Люди — пліснява земна чернь гріхозна!»; придуркуватого, але вірного й безмежно відданого слугу Пилипа, а при тому дуже сильного, з яким багато клопотів має о. Евтихій. Коли люди тікали від Василя, як від чужої людини, Пилип каже до нього: «Тут нема людей, паничику, тут худоба. Грішники погані, сам батюшка це сказав. Га, може, скажете, брешу?» Вірну характеристику тих темних селян з їх рабською вдачею дав Мисюн, коли Василь поборов силача Острокола. Він сказав до Василя: «Ми бачимо, що ти сильний і відважний. Люди тебе, звичайно, будуть боятися. Але чи будемо ми тебе любити? Ні, ми тебе не будемо любимо! За те, що ти вже не такий, як ми. Перед сильним паном ми хилимо голови, бо ми при звичаєні хилитись; таких, як Цимбальський (комендант польської поліції) ми ненавидимо, але ми боїмось їх і теж хилимо голови. Будемо тебе боятись, бо ти сильний і відважний, але голови перед тобою не будемо хилити, бо ти колись був такий, як і ми. І чим більше ти будеш розкидати гроші, тим більше будемо тебе ненавидіти. Онде той, що був пастухом і розбагатів! — ска-

жуть люди». Чи треба додати, що оту рису має велика частина нашого суспільства?!

Юсту мучить привид "*Паньки*" й вона хоче висповідатись. Але коли о. Евстахій казав їй насамперед перепросити Василя за всі заподіяні кривди, то вона за ніщо в світі не хоче того зробити, бо «він пранцюком немитим бігав колись по вигоні». Дійсно, нагадується нам мотто повісті: Ніхто не може бути пророком у своїй батьківщині. Пригноблює нас підлота старости Гарапника та багатія писаря Юхимця. Перший каже про Василя: «Так, людкове, по ділам нечестивий прибув у село! Я, людкове, підкопався б до нього з іншого боку. Газети заборонені українські! Ви знаєте, що його чекає за те! Справа простенька: до коменданта Цимбальського. Так і так, пане коменданте. Бунтівник у селі, людей бунтує проти держави, газети заборонені читає людям!» А другий ось яку «оцінку» дає Василеві: «Мужицький син, та щоб так збагатів, це підозрітельно, людкове!».

В повісті *Щебетун* маємо з одного боку розкішну поліську природу, якій автор присвячує багато місця й уваги, з другого ж — темноту, безпросвітність, забобонність і злидні поліщуків. Усі Одрачеві постаті живі, з позитивними й негативними рисами в одній і тій же особі. Острокол, який ненавидів Василя, відколи цей його поборов, почав до нього підлабузюватися, коли побачив, що Василь впливова людина, бо завдяки йому химерний американський дивак-мільйонер Піктус обдаровував людей. А сам Василь ось як дивиться на своїх односельчан і їхнє рабство: «Свій, мовляв, мусить бути тільки мужиком, не сміє скинути з ніг постолі і взути черевики. Намул рабства щільно прикрив усі чесноти у ваших серцях. Шкода мені тих писань для вашого добра. Кричу на весь світ — допоможіть, рятуйте безталанних земляків, а ті земляки поспішають на Стир, щоб мене вбити. Може хочете, щоб я знов узув постолі, щоб скалив зуби до тих, що гноблять усіх нас? Не дочекаєте! Прийде час, що скигління ваше й зігнути спини будуть виправляти буками. Я вже бачу тих нових людей; вони прийдуть вам на зміну. Деякі з них уже витягають своїх батьків з-під печі за вуха».

Простодушний дід Кіндрат не може зрозуміти мрій і змагань шляхетного Василя; він думає, що це «Панька» Василеві об'явилась. На це Василь: «Це не Панька, це теж не така собі дівчина, це хтось, хтось... Здається, це — мрія, це сонце, це безмежжя щастя й радості. Це квітка, найчарівніша рухома квітка цієї землі, яка втекла в лісову гущавину, щоб не стати жертвою на-

чальствующих тиранів ». Тут пригадується нам Міцкєвіча апотеоза народної пісні й традиції з « Конрада Валенрода ». Не виключене, що вона вплинула на Одрача, бо здобуваючи вищу освіту у Вільні, мусів наш письменник знати твори Міцкєвіча. Зацитую те місце:

O pieśni gminna! Ty stoisz na straży
Narodowego pamiątek kościoła.
Z archanielskimi skrzydłami i głosem
Ty czasem dzierzysz i miecz Archanioła.
O pieśni gminna! Tyś żadnym
Nie złamana ciosem,
Póki cię własny twój lud nie znieważy!

Щоб краще зрозуміти головну провідну думку *Щебетуна*, пригадаю, що коли Василь уже покинув село й невдячних земляків, селяни хочуть йому подякувати за все добро. Тоді сказав до них о. Евтихій: « Я безмежно щасливий, що ви впізнали того, хто прийшов до вас із щирим серцем. Правда, трохи запізно, але краще пізно, як ніколи ».

Одрачеві поліщуки це діти природи, які мають свої повір'я і забобони, свій окремий світ, якого не можуть зрозуміти люди з освітою. Тому дід Кіндрат каже до Василя: « Ми хоч і не вчені, зате знаємо багато! В польовій квітці зможемо побачити усміх янгола Господнього, у білій шовковиці, що росте по болотах, дано нам углядіти сльозу Матінки Пречистої. Теплими вечорами, під голим небом, чуємо віддих землі святої. А онде, бачите, як повільно гасне вощадь? Це і знак, що завтра буде добра погода, а червоний місяць завжди віщує спеку. Тільки осина часом зраджує. Ця лепетуха не повинується гласу Господньому, тому шелестить листям, коли треба й не треба. Тому й сік має гіркий, паскудний ». І знову ремінісценція з Міцкєвіча, з його програмового вірша *Roman-tyczność*:

Czucie i wiara silniej do mnie mówią,
Niż mędrca szkiełko i oko!

Краса й поезія Полісся це якась сила Божа, дана поліщукам за важкі дні праці по болотах і мокляках. Там співають усі — старі й малі, бір і ліс, птахи й комахи, сонце й вода, квіти і трави, очерет і лілеї з лататтям по затоках озер, і повітря насичене запахом їх. Сказав Д. Фальківський:

І не диво, що любимо змалку
Буйну воду і буйні пісні:

Наше серце — це серце рибалки,
А життя наше — книга борні...

Як син Полісся, Одрач є сам пристрасним рибалкою і мисливцем. Рибальство й мисливство це його улюблені теми, яким він багато приділює місця й часу. Він знає всі поліські й канадські риби, залюбки малює картини мисливського й рибальського життя. Вочман Джон любить часто розказувати свої рибальські пригоди. Рибальству й мисливству посвятив письменник багато місця особливо в *Щебетуні* і в збірці *Покинута оселя* (*Дозвілля над озером, Кінець сірому, З вудками в місячну ніч* та ін.).

Твори Ф. Одрача пронизані християнським духом і глибокою релігійністю. Ті мотиви особливо сильно підкреслені в оповіданнях *Двоє вибранців, Пригода на березі, Пригода в лісі*, а з більших творів у повісті *Щебетун*. В останньому творі дід Кіндрат повчає Василя, де треба шукати Христа: « Шукай Його скрізь, бо Він усюди суцний. Молись і шукай Його між ланами, на луках, в людських поглядах, у власному серці. Тільки Він тобі допоможе. Ніхто не зможе дати тобі душевного спокою, внутрішньої радості, крім Нього ».

Павло у шпиталі (оповідання *Двоє вибранців*) жде смерті, бо лікарі вже не можуть йому допомогти. Старий Ельйот домагається операції, але лікарі йому відмовляють, бо вона дуже ризикозна. І ось появляється в кімнаті священник. Сльози й молитовна ревність священника привернули чудом здоров'я обидвом: на третій день після операції Павло читав у ліжку книжку, а старий Ельйот без відома сестри виліз із ліжка й хотів іти додому. Він сказав до лікаря: « Ви здивовані, сер? Хочете знати причину мого виздоровлення? » Він підніс палець угору й додав: « Великий Бог на небі і мізерна, немічна людина на землі. Це Його воля! »

Деякі постаті Одрача схильні до містицизму. Одрач мав усі дані бути психологом. У творах його повно народних вірувань. Коли кувала зозуля, мати казала Василеві, що це душі мертвих літають зозулями та ворожать живим, скільки років їм ще жити. Василь знав, що це тільки повір'я, проте ті слова мами чомусь його хвилювали. Він сказав до себе на могилі матері, коли поставив їй пам'ятник: « Не під цим дорогим пам'ятником твоя мати. Вона зозулею літає по гаях, а ти, сину, шукатимеш її між вітями зеленими, між квітами на лісових галявинах, в лозах за Стиром, у житах колосистих, і ти її, сину, ніколи й ніколи не знайдеш ». Поліщуки твердять, що на Великдень опівночі якийсь хлопець

на зеленому пагорбі під вербою співає « Христос воскрес », а в Страсну П'ятницю танцюють на болоті чорні паничі з хвостами. В *Поліській казці* дід Марко вміє розмовляти з чайками, бо ніколи не стріляв до них і охороняв їхні гнізда перед шуліками. З вдячності за це вони показали йому місце, де птахи святкують Великдень. У дні Страстей Христових рибалки чують по той бік Стиру якийсь жалісний спів, що єднається з шумом зеленого листя. Це білий лебідь Го-го оплакує муки Христа. Коли появиться Паненка, приходить пошесть на худобу. Вчені люди в це не вірять, бо — на думку поліщуків — наука, хоч і просвіщає розум, та вбиває віру й серце. Дід Дасюк бачив Паненку власними очима. Побачив струнку панну в чорному. Вона повільно минала його, а він трясся, як у пропасниці. Тремтячими устами шептав: « Да воскреснет Бог і разточаться врази Його ». Ця молитва врятує кожного від нечистої сили. Коли він минув уже ту панну, цікавість його спокусила. Оглянувся й обімлів: в панни були цибаті ноги з коров'ячими ратицями. Це була Паненка. Покотом поклала в селі по хлівах худобу, плач і голосіння залишила за собою.

А оце переказ про Гріховну безодню: Чоловік поганяв волів довгою пугою і мугикав собі під носом. Аж раптом у небі вибила 12-та година. Вони з жаху рвонулися з борозни, соха вискочила з землі. На церкві спалахнуло радісне світло, задзвонили дзвони. Земля здригнулася, і чоловік почав западатися під землю. На тому місці, де він орав, утворилася глибока прірва, що й залишилася понині. Потім сусідні села назвали її Гріховною безоднею. Те село провалилося під землю; земля з гуркотом розступилася й поглинула всі хати й людей.

Свій світогляд висказує Одрач у своїх творах безпосередньо або посередньо устами своїх героїв. Він часто любить природу, її красою і спокоєм. І в цьому теж виявляється його релігійність. Він каже: « Радість може дати людині тільки краса природи, бо крізь цю красу промовляє її Творець » (*Оселя над річкою*). Погано діється з людиною, коли вона бідує в злиднях, бо тоді нарікає і скиглить. Але ще гірше буває, коли людина живе в надмірному добробуті, бо тоді стає самопевною і гордою. В повісті *В дорозі* устами Безіменного автор висказав свій погляд на нинішню політику й занепад моралі в політичному житті. Він каже: « Всі досвіди історичних шахрайств знайшли свій вияв у нашій добі. Християнський захід підтримує морально й матеріально найзапекліших мучителів розп'ятого Христа. А ми, українці, стоїмо цілком самотні, не маємо приятелів. Щоправда, ми маємо віру в

перемогу й бажання битися, а до того ще й окрилену мету, але самою вірою і шляхетними намірами ще ніхто ніколи не переміг. Навіть, щоб досягнути перемогу в ім'я правди, свободи і справедливості, не можемо в наші часи обійтися без підступу, хитрощів, брехні, взагалі — без шахрайства ».

Не зважаючи на все, світогляд автора життєрадісний. Згідно з ним, життя без мрії, без надії та духової радості, це ніяке життя. Щоправда, головний герой *Щебетуна*, Василь Грудок, під впливом ударів, які його стрінули, стає деколи песимістом і думає, що правдивого щастя немає між людьми, зате лихо виступає між ними як нерозлучний співмандрівник людини. Він каже: « О яка мізерна душа людини! Хочеш і не можеш, прагнеш і ніколи не досягнеш. Прямуюєш до мети й потрапиш на манівці. О людино, людино!... ».

Національна свідомість поліщука завдяки наїзникам дуже слаба. Навіть білорусини, хоч самі не мають національної незалежності, намагаються винародовити поліщуків. А ось слова Юрія Липи з *Призначення України*: « Свідомість поліщука на перший погляд мінімальна. Та як приглянутися ближче, приходиться втішно ствердити, що ця свідомість тверда, як скеля, лише глибоко захована ».

Головна прикмета поліщука це любов рідного Полісся і рідного краю. Про це і свідчить вірш Дм. Фальківського:

Що нам тропіки й пишні пампаси!
Ось загляньте ви в пущу до нас!...
Я оддав би за неї відразу —
І Тибет, і Урал, і Кавказ.

Правдиво, гарно й щиро оспівав Полісся поліський соловейко Фальківський у своєму безсмертному творі *Полісся*. А потім він писав, уже викупившись від облуди, хитань і гріха, сповідь-заповіт:

Поклонюся я низько житам —
Ви простіть мене, блудного сина!
Пригадаю минулеє з болем...
Розкажу, що в селянській душі
Не умруть ні волошки, ні поле!

Коли змосковщена попадає докоряє Дудиківі, що він розмовляє мужицькою мовою, він гордо відповідає: « Живете між своїми людьми, а відцуралися від свого рідного! »... (*Заворожена криниця*). В *Дозвіллі над озером* автор прощає Гайдукові всі його

помилки й хиби та уважає його велетнем, бо той Гайдак 15 років від подружжя з Клявдією охороняє своїх дітей від винародовлення та від московських впливів.

Думаю, що в Одрача треба підкреслити як позитивну рису той факт, що не видно в нього високопарного патріотизму й пропагандивного фальшу жертвенности, які інколи так прикро вражають нас у « документальних » творах.

В 1939 р. Совети прилучили велику частину Полісся, а в тому й Пінцину, до советської Білоруси. Це тому, що Москва вибрала собі Полісся за русифікаційний бастіон, з якого хоче безпосередньо вести наступ з одного боку на українську Волинь, а з другого — на білоруські північно-західні землі. Але хто побував на Поліссі, мусить погодитися з фактом, що поліщук у глибині душі відчуває себе українцем, а його земля — це частина України.

Нерідко виступає в Одрача іронія, особливо тоді, коли він характеризує чужинців, що з ними стикаються українці. У німців підкреслює він набундюченість, в англійців зарозумілість і педантизм, в українців прокляту рису плазування перед чужинцем, у чехів і хорватів добродушність тощо. В оповіданні *Вотокуди* бичує слабе в українців зацікавлення книжкою, і при цьому змальовує недолю нашого письменника на скитальщині. В оповіданні *Матерніти департмент* (збірка *Покинута оселя*) він каже до дружини з посмішкою: « Причини до оптимізму поважні. Коли наша політика безсильна, варениками й голубцями напевно завоюємо Захід! »

Не бракує в творах Одрача шибеничного гумору. От хочби в такій сцені: Плетник просить о. Евтихія, щоб наказав своєму слугі Пилипові дати йому (Плетникові) опудало відьми, яким він хоче « врозумити » свою жінку. Він каже: « Великий ентєрес я маю до цієї відьми. Поставлю отак у відчинених дверях, бабу попхну до неї і скажу: Онде смерть твоя! » Але Пилип не хоче дати опудала, кажучи: « Я тепер маю до неї ентєрес. Горобців онде буде мені лякати ».

Добрый знавець поліського фолкльору, Одрач гарно наслідуює народні голосіння. Коли Василь покидав село та йшов у світ шукати кращої долі, мати залишилася, ридаючи: « Навіщо ж мені було тебе родити на світ Божий, Василечку дороженький? Навіщо ж мені було давати тобі ці брови соболині, ці очі карі на муки і страждання тобі й мені, на посміховище людям та поганам? »

Жорстока доля призначила Полісся бути осамітненою і забу-

тою землею. Українська еміграція повинна більше зацікавитися тією нашою землею, про яку Іван Хміль писав на чужині:

Забудусь часом, лігши спати,
І вмиє — село й зелений гай!
Дитинство, друзі, батько, мати,
Полин, латаття і розмай...

Полісся рідне, рідні гаті, —
Пахучі бори та гаї!
І ті ось постаті крилаті,
Що ліс їх віттям умаїв...

(*Українське Полісся*)

Радіємо, що син Поліської Землі, Федір Одрач, заговорив до нас по-українськи й писав про Полісся, бо всі доточасні окремі публікації про ту чарівну нашу землю були писані різними авторами чужою мовою та часто із шкодою для нас. Поляки навіть створили на Поліссі нову «націю тутейших», інші ж добавували тільки вбогі села з їх екзотикою.

Джерела статті:

1) *Твори* Ф. Одрача, 2) Ф. Одрач, *Наше Полісся* (Вінніпег, Бібл. Літопису Волині, 1955), 3) Іван Хміль, *Українське Полісся* (Чикаго, В-во Тов. кол. вояків УПА, 1976), 4) С. Наумович, рецензія на *Півстанок за селом* Одрача (Визв. Шлях, 1960, кн. 1), 5) Іван Хміль, *Пам'яті Одрача* (Світання, кварталник, 1970, ч. 9), 6) Ол. Мох, *Повісті Ф. Одрача* (Світло, 1965, лютий), 7) А. Галан, рецензія на Одрача *В дорозі* (Наш Клич, Буенос-Айрес, 1955, 7 квітня), 8) В. Софронів-Левицький, рецензія на *Щебетуна* Одрача (Вільне Слово, січень 1958).

АЗІЙСЬКІ АСПЕКТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІЇ

Автор цієї статті, проф. д-р Іван Мірчук — філософ, історик української культури, громадський діяч — народився в Стрию (Галичина) в 1891 р., а помер у Мюнхені в 1961 р. Студії з математики, згодом філософії відбув в університетах у Відні, Празі, Берліні й Мюнхені. У 1921 р. став доцентом, у 1926 р. професором, а після війни ректором УВУ. В рр. 1930-45 був директором Українського Наукового Інституту в Берліні. В 1938 р. став дійсним членом НТШ, в рр. 1947-50 очолював Історично-філософічну Секцію НТШ. В 1947 р. іменований членом-кореспондентом Баварської Академії Наук.

В праці з ділянки філософії висвітлює І. Мірчук світогляд і духовність як синтезу Сходу і Заходу. Як громадський діяч, член гетьманської організації в Німеччині, заступник президента Головної Ради Української Громади в Берліні, організатор українського наукового й культурного життя в Німеччині між двома війнами.

Важніші друковані праці: Tolstoj und Skovoroda – zwei nationale Typen (1929); Das Dämonische bei den Russen und Ukrainern (1950); Handbuch der Ukraine (1941); Історично-ідеологічні основи III Риму (1954); Geschichte der ukrainischen Kultur (1957); Ukraine and Its People (1958). – Ред.

На фоні загальної політичної ситуації в Європі по першій світовій війні заіснували на перший погляд три нові соціальні політичні концепції. В своїх безпосередніх вислідах не виказували вони тієї самої потенційної та пробової сили. Однак на майбутнє оформлення відносин у нашому світі всі три виявили і ще виявлятимуть неабиякий суттєвий вплив.

Безумовно большевизм, фашизм та націоналсоціалізм як і євразійський рух не є безпосередніми вислідами першої воєнної ката-

строфи. Вона тільки прискіпила їх появу на світовій арені й здебільша змодифікувала їхні цілі та пляни.

В цій статті хочемо звернути увагу на євразійський рух. У своєму прямуюванні в майбутнє цей рух став далеко позаду двох інших явищ, а сьогодні мало що чується про «євразійство». А все ж таки свого часу під оглядом суто ідеологічним євразійство вважало себе «стремлінням до загальної філософічної правди і вихваляло себе, неначе б то воно проголосило гасла, яких досі ніхто не сподівався, а які єдино правильні для всього людського роду».

Останні політичні події в азійському просторі вказують однак на те, що євразійські ідеї сприйняті і сильно розвинені Советським Союзом, є всілі спричинити значні перевороти, або зрушити стан рівноваги в світі. Тому може б вказаним трохи ближче зайнятися тим комплексом думок. Поняття «Євразія», що їй євразійський рух завдячує свою назву, не нове. В науці вживано вже давніше для означення географічної одноцілості Європи й Азії, суші, що охоплює обидва континенти. В євразійській термінології ця назва набрала вужчого, специфічного значення. Її вживається для означення третього комплексу земель, що лежать між Європою та Азією і займає території від ріки Сяну аж до Сибіру і Туркестану включно. Отже, переважно землі давньої російської імперії. Євразійський рух це продукт російської політичної еміграції, т.зв. «білих» москалів, противників революції. Після розвалу царської імперії і перемоги червоної армії, вони піддали критичній оцінці своє давніше ставлення до ідеалів, кличів і тактики т.зв. «білих». Крім цього закінчення першої світової війни принесло їм сильне розчарування, що до постави союзних сил Антанти. Вона ж не перешкодила загибелі царизму, а у відношенні до большевизму керувалася еґоїстично-господарськими аспектами. Одна частина російської інтелігенції, разом з такими величинами як князь Трубецкой, проф. Петро Савіцкій, філософ В. Іліїн, І. Карсавін та інші, старалася створити ідеологію, що могла б протиставити себе большевизмові і пірвати за собою російський народ. На їх думку це завдання мала сповняти євразійська ідеологія.

Було б однак неправильним вірити, що євразійський рух це явище повосінне і, що його генези шукати треба у вище поданих моментах. В дійсності коріння цього руху сягають в давніші сторіччя. Тоді носив він іншу назву і ставив собі іншу ціль. Але його увага під тим самим аспектом була звернена на Азію.

В рамках цієї статті не є можливим відкрити в минулому всі сліди цього руху і їх відповідно висвітлити. Тому обмежити себе

тільки до двох періодів російської історії, що мають значення для заіснування цієї азійської орієнтації. Хочу коротко наświetлити тут, як підложжя євразійства, часи татарського володіння у східній Європі та російський паназіятизм у другій половині XIX ст.

Досліджуючи перше питання сперся я на об'ємистій праці російського історика в університеті в Yale, Георгія Вернадського «The Mongols in the Russian history», 1956 та на давнішій його праці в «Євразійському Временнику» том V, Париж 1927, під заголовком «Монгольское иго в русской истории».

Питання про значення монгольського володіння в російській історії було предметом оживленої дискусії впродовж двох останніх сторіч, хоча ці дискусії не довели до ніякого ясного вислідку. Історики, як Н. Карамзін, Н. Костомарів та Ф. Леонтович недвозначно підкреслювали важливий вплив монголів на розвиток загального життя у Московському царстві. Карамзін спрецизував свою думку ось як: «Москва завдячує свою велич ханам» і підкреслив, що ліквідування політичної свободи та занепад моралі треба записати на рахунок монгольського володіння. Визначний науковець Сергій Соловійов заперечив у своїй джерельній «Історії Росії» значення монгольського впливу. Його учень В. Ключевський дав тільки кілька загальних завваг про політику ханів. На його думку вона причинилася до того, що землі старої Руси з'єдналися в одно ціле під егідою Москви. Вже по першій світовій війні забрав слово до цієї проблеми князь М. Трубецкой і прийшов до заключення, що не можна зрозуміти постання Московської імперії без політичних та етичних принципів, на яких спиралося монгольське царство. Не беручи під увагу ще інших поглядів на цю проблему, можемо ствердити, що питання монгольських впливів на створення царської імперії є предметом дуже живих дискусій. Вернадський пропонує іншу методу, щоб визначити засяг монгольських впливів, а саме: ми дійдемо до деякого висновку, якщо порівняємо умовини життя в московській державі та її суспільстві з установами київської держави та її духовим наставленням. Авторитет московських царів мав ідеологічно та практично куди більше значення, як засяг влади всіх попередніх Рюриковичів. Коли посол Римської держави німецького народу, австрієць Зірісмунд фон Герберштайн прибув 1517 року до Москви, то всемогутність царя Василя III та його деспотизм над підданими зробили на нього потрясаюче враження, хоч він привик був до абсолютистичних форм режиму в інших державах Європи. Також англієць Джільєс Флетчер, що після Герберштайна відвідав Москву, з'ясував своє вра-

ження такими словами: « Держава й форми режиму мають виразний характер тиранії. Все спрямоване в користь володаря і то цілком отверто та по варварськи ».

Зовсім іншу картину представляє собою Київська Русь. Гармонійна рівновага її моральних аристократичних і демократичних принципів перетривала і польсько-литовський період та була сприйнята козацькою державою. Козацька республіка придержувалася давніх демократичних традицій, хоч у своєрідній формі військового ордену. Аристократичний елемент влади продовжувався в Західних землях і байдуже на сильно зазначені польські впливи створив підложжя українського та білоруського політичного життя.

Не менш різкі розходження існували і в ділянці соціальних відносин в обох частинах старої Руської держави. На півдні, з малими тільки обмеженнями, можна народ уважати вільним. Умовини життя там були подібні до умовин у давній Греції. Уряд виконував владу на основі співпраці вільних соціальних клас: бояр, міського населення та хліборобів у сільських громадах. В Московському царстві в XVI-XVII сторіччях бачимо цілком іншу соціальну структуру та інакше ставлення до уряду. Всі верстви суспільства за виїмком рабів були зв'язані обов'язком служіння урядові. Тільки раби були вільні від усяких обов'язків супроти уряду. Не хочемо входити тут у подробиці. Але на основі порівняння притаманних позначок державної влади і соціальних умовин на півночі і на півдні кидається в вічі величезна різниця між цими обома системами. Тепер актуалізується питання, оскільки монголи поносять вину за ці зміни в північній Русі, бо тяжко погодитися з думкою, що цей процес відбувався без зовнішніх впливів.

Представлення системи « Монгольського іґа » *Вернадським* тісно в'яжеться з відверненням Московської Руси від Європи. Однак цей процес мав ще інші наслідки. Через нього вся територія увійшла в тісніший контакт із степовим осередком та азійськими периферіями континенту. Ця територія була включена в систему світової, себто монгольської імперії, яка здобула два осередки, два головні простори тодішньої цивілізації, а саме з одного боку Китай, а з другого боку країни, що колись належали до колишньої Візантійської імперії: Малу Азію, Кавказ, Крим і Балканський півострів. При чому наступило пересунення ваги інтересів з осередку рільничої культури на степовий осередок. Давня стара Русь мала культурні зв'язки з Візантійською імперією, а політична гегемонія цієї імперії не спиралася на надто строгому підпорядкуванні її провінцій під центральну владу. Коли монголи заволоділи ста-

рою Русею, попала ця територія під гостру політичну систему, але іншої, значно могутнішої імперії, якої засяг влади простягався від Тихого океану аж до Середземного моря. Найкраще ілюструє політичне значення цієї нової світової потуги склад великих монгольських курультаїв з XIII століття, в яких брали участь, крім монгольських ханів та достойників з північної, середньої і східної Азії, також московські великі князі, грузинські та вірменські царі, сельджукські султани, мосульські атабеки та багато інших. З усіх країн континенту поспішали до осередку монгольської імперії люди з усіх усядів, що хотіли полагодити свої справи торговельного, політичного, або адміністративного характеру. Для Москви відкрилися тепер шляхи на Далекий схід. Її воїни брали участь у походах татарських ханів. Цілі військові частини причинилися до підбиття південного Китаю в XIV ст., а купці із своїх подорожей аж поза Кавказ приносили на батьківщину вістки про чужинецькі країни і викликували зацікавлення ними. Та крім цих суто зовнішніх справ можна ствердити монгольські впливи в усіх ділянках громадянського життя, за винятком православної Церкви, а саме в ділянці господарки, адміністрації та соціальних установ у духовому житті, в літературі, мові та мистецтві. Всі вони знайшлися під цими опікунчими крилами. Також багато російських родів виводить своє походження від татарських предків. Декілька прикладів: відомий сучасний теолог Булгаков походить від боярина татарської крові, що звався Булгак. Історик Карамзін та філософ Чаадаєв мали татарських предків. Петро Чаадаєв є нащадком сина Джінгісхана Цагатая. Можна б навести багато прикладів та аргументів щодо тісних зв'язків московської держави і її провідної верстви з монгольським світом. Але й ті короткі дані вистачають, щоб доказати, що з цього, будь-що-будь, сторіччями продовжуваного співжиття мусіла скристалізуватися відповідна психічна диспозиція. І вона не могла лишитись без значення для дальшого розвитку історичних подій на російській території.

Вкінці треба ще додати до заключень Вернадського, що *тільки північно-східні землі* старої Руси були включені в монгольську імперію і підпали під її вплив. Бо полуднево-західні землі, себто давніше велике князівство київське з підчиненими собі землями вже в половині XIV-го століття, а навіть раніш, орієнтувалися на Захід і, як частини польсько-литовської і мадярської держави могли вдержати свою стару культуру, хоча судьба не дозволила

їм створити сильну державно-творчу потугу. Тимчасом на півночі почасті під впливом монголів це здійснилося.

Володимир Соловйов стягнув російський націоналізм з ідеальних височин і здер йому маску з лица. Та цей націоналізм природно не дав за виграну. Первісний « славофільський » патріотизм, що ще й тепер не зрікся своїх слов'янських претенсій, а тільки покищо, як менш важливі, відсунув їх у тінь, прийняв вигляд паназіятизму з мріями поширення російського володіння на цілу Азію.

Перше, хоч не зовсім ясне, поняття паназіятизму знаходимо в праці талановитого публіциста Сергія Южакова під заголовком « Англо-російський конфлікт » (1885). В тій праці автор висловлює своє переконання в післанництво Росії, що мусить принести благодатні висліди. Він виходить з założення, що конфлікт між Англією та Росією за володіння над Сходом мусить спалахнути війною, як не в найближчому, то в дальшому майбутньому. В маркантних словах подає він характеристику відносин обох держав до Азії: Англія руководиться у своїй азійській політиці тільки господарськими мотивами, а про долю і недолю автохтонного населення не багато журиться. Відносини ж Росії до Азії мали з самого початку прямо протилежний характер. Посуваючися в глибину Азії, Росія зайняла тільки степ і пробувала піднести його під господарським оглядом, але виключно в користь тамошнього населення. Змальовуючи антагонізм між Англією і Росією Южаков накреслив усі хиби Англії грубими лініями. Колонізаторську працю Росії представив сторонничо, руководячись патріотичними почуваннями. Було б зайвим братися до критики його поглядів. Та все ж таки не вільно забувати, що британська імперія, без огляду на всі свої слабкі сторінки, в ділянці своєї колоніальної політики мала надзвичайні досягнення. Цікаво однак усвідомити собі, що мрії того публіциста тепер здійснилися, а Англія у цьому конфлікті з Росією щораз більше тратить ґрунт під ногами. Це діється не тільки в наслідок пробудження національної свідомости колоніальних народів, але здебільша через ведену по мистецьки пропаганду і підбурювання азійського континенту.

Праця Южакова не звернула своєю появою великої уваги, але великий талант князя Еспер-Ухтомського причинився до спопуляризування паназійської ідеї. Вихований в національному довікіллі, став співробітником заскорузлого реакціонера, князя Мещерського, а потім в почоті тодішнього володіючого царя, взяв участь в подорожах на Далекий Схід. Перейнятий ідеєю паназіятиз-

му розвинув її в спосіб, що далеко відходить від поглядів Южакова. Хоча створена ним доктрина свідчить про шляхетність думок, то стоїть однак в грубій диспропорції до реальної дійсності.

Думки й погляди розвинені в споминах із своїх подорожей та в передовицях «Петербурських Известей», видав Ухтомський окремою збіркою в 1900 р. під заголовком «Події в Китаю». На взаємини Англії й Заходу до Азії глядить він подібно як Южаков. Іншим шляхом йде Росія у своїй азійській політиці. Її стремлінням — з'єдинитися з Азією в братолюбних обіймах. В плянуванні майбутньої політики на азійському континенті пішов Ухтомський ще далше від Южакова і поставив тезу, якої до нього ніхто в Росії не був би відважився висловити. Так цей князь пише: «що до мови й віри, Росія є слов'янською, але своїм походженням — це випадкова мішанина різних елементів, мішанина яка вже почала догадуватися, а то в короткому часі й цілком освідомить собі, що це власне вона є тим оновленим Сходом. І не тільки найближчі азійські сусіди, але теж індуси та китайці мають і матимуть з цим Сходом безперечно більше спільних інтересів та симпатій, чим з колонізаторами того типу, що їх впродовж останніх чотирьох століть зродила історія західньої Європи».

У цій спільноті Росії з Азією скривається майбутня розв'язка питання Далекого Сходу! «Бо прийде час, коли прокинеться Схід із свого сну, пробуджений і розрушений бурхливими елементами білої раси, що його гнобять. Як наш легендарний Ілля Муромець, відчує він тоді в собі потужну силу й схоче своє слово сказати. Задрижить Європа. Але ні погрози й насильство, ні принагідні перемоги нічого не вдіють. Давній спір між Європою та Азією розсудить Росія як суддя і порішить його в користь Азії, бо інший присуд неможливий, коли суддя є братом пошкодованого». Дійсно пророчі слова і мабуть вони справджуються в теперішню таку багату в катастрофи добу. Перейнятий такими думками, змалював Ухтомський ідилічну картину щастя оцих азійських територій, що їх Росія вже зайняла, або здобула. «Яка згода — каже він — між переможцями і переможеними на безмежних просторах від Ерцера до Амуру! Як сильно пульсує там життя народів. Вони не потребують скриватися перед очима політичних суперників, що за ними стежать, і безжурно можуть глядіти в майбутнє. Бо це Росія, що є зображенням того майбутнього. Росія, поправді кажучи, нічого тут не здобула і тепер теж не здобуває. Бо ж всі ці різномовні народи, що їх об'єднуємо, є своєю традицією і сво-

їми поглядами нашими братами по крові. А ми ще тісніше і сердечніше зв'язуємо себе з тим, що завжди було наше ».

Стільки Ухтомський. Кажучи іншими словами, здобуття Азії Росією — це не що інше як «*restitutio ad integrum*». У своїй аргументації про духову спільноту з далеким Сходом автор сягнув ще глибше. Містична Азія притягає його релігійно настроєну душу. Тож далі він так говорить: «Захід оформлював нашого духа. А все таки, як блідо та слабо відбивається його образ на поверхні нашого життя. У внутрішньому житті народу все сповнене глибокими ідеями і думками Сходу. Все спрагнене вищих життєвих форм, а далекоюсяглі й вільнодумні бажання плывуть з любови до ближнього, людини, міжтим коли світогляд пересічного європейця вже у своєму зародку затрований матеріалізмом. Тому й ті бажання йому — чужі ».

Що мало б Азію так сильно притягати до Росії, й де це джерело, що в ньому найглибші релігійні почування та найглибше містичне покликання з собою стрічаються і в одно зливаються? Відповідь паназіята Ухтомського звучить цікаво, але й дивно для уха європейця. Він гарячий прихильник і апостол ідеї абсолютної монархії, вважає сполучником між двома духово спорідненими партнерами — релігійне почитання царя. «Цар є посередником між Богом і людьми, втіленням душі народу. Він веде її на стрічу правди і найвищого добра ».

У свідомості багатьох мільонів найвищий самодержець являється рівночасно Божим помазанником. Індуси бачать у ньому інкарнацію Вішну або Шіва. Китайці відблиск неба, японці нащадка богині сонця, монголи і мешканці Тибету творчий луч Будди. А у всіх цих віруваннях скривається та сама думка, що престіл і жезл з волі незбагненого рішення судьби дістаються як нерозлучний атрибут (тільки) вибранцям. Ті вже з малку входять на арену матеріального ділання, хоча не випускають при тому з рук таємних, а все таки сильних ниток безпереривного зв'язку з надприродним порядком світу. Так в кінці повинні ми зрозуміти, каже далі Ухтомський, що єдино правильним володарем Сходу є той, що на його голові мерехтить казковим блиском корона, в якій перетопились в одно корони Перму і надволжанських болгар та царські корони Казані, Астрахану й Сибіру. Це той, що його предки ще в старій Москві звали себе панамі і володарями всієї північної землі і багатьох інших великих царств ».

Ці слова модерного росіянина пригадують нам мимоволі теорію «Третього Риму» і пророцтва монаха Філотей з початку XVI ст.

Для російської держави нема іншого вигляду: « або мусить вона стати тим, до чого сторіччя її призначили, значить світовою потугою, що лучить Схід і Захід, або жде її незамітний і ганебний шлях занепаду, коли Європа зовнішньою перевагою вкінці її придушить, а азійські народи, якщо ми їх не розбудимо зі сну, стануть для нас більшою небезпекою чим наші вороги із Заходу ».

Цієї альтернативи Ухтомського не треба брати цілком дослівно, передусім у її другій частині. Для нас цікава саме перша частина, що накреслює шлях Росії, щоб у майбутньому стати великодержавою. На переломі нашого сторіччя дзвеніли слова Ухтомського, як музика сфер, яку не кожний в силі схопити і зрозуміти. Щойно сьгоднішнє покоління вслухується в неї в обличчі твердої дійсності, що її можна пояснювати як сповнення паназійських мрій.

Не дивлячись на суцільність характеру князя Ухтомського, проголошений ним паназіатизм обтяжений тією самою хобою, що її мали слав'янофіли: Хом'яков, Кіреєвський та Аксаков. Правда вони сильно підкреслювали позитивні дані російського духа і на основі своїх міркувань мріяли про блискуче майбутнє Росії. Зовсім інакшою була дійсність у їх батьківщині, та на неї не звертали вони уваги.

Для нашої тематики не важне однак розходження між фантазією і дійсністю у паназіатів. Єдино важним є факт, що в російському громадянському житті виступили визначні люди, які призналися до духової спільноти з Азією і на цій основі снували пляни майбутньої долі своєї батьківщини.

Тепер вернемося до нашої первісної теми — до євразійського руху. Ідеологію того руху по думці її представників, треба протиставити большевизмові. Головною базою євразійської ідеології служить поняття особовости і то не тільки індивідуальної особовости, але також симфонічної, збірної, що уявляє собою підмет російсько-євразійської культури. В тому колективному понятті особовости, в тому колективному підметі з'єдинені різні народи. Однак провідна роля належить росіянам. Другий принцип руху взяли євразійці з обсягу релігійного життя. Комуністичній « вірі » і революційному захопленню протиставлять православну віру. Православ'я, що в їх очах через свою суцільність і ненарушимість є вищого роду ісповіданням християнства, знайшло своє найвище завершення, на їх думку, в російській Церкві. Наводжу далше: « Євразійці є православними, а православна церква — це то світило, що вказує шлях їм. Тому закликають євразійці своїх земляків, щоб звернулися до неї за благословенням. Православна цер-

ква є здійсненням вищого роду свободи. Її принципом є згода, а не прямування до влади, що переважає у розлученій з нею римській церкві. З тієї причини ідеологи євразійського руху ставлять домагання, щоб населення євразійської держави приєдналося до православ'я, хоча на її території існують ще, крім католицизму, також російські секти, що відірвалися від православ'я і мають багато прихильників; як також і магометанська віра, що не втратила своєї культурно-релігійної сили. На основі тієї нової, кажуть загальної православної віри, розвинеться й нова національна російська культура. Передусім сильно підкреслюють вони, що російське православ'я є зв'язане з євразійською територією, бо у ньому є деякі спільні елементи з поганством Азії та з туранським ісламізмом. Через це існує можливість переходу ісповідників цих релігій до православної церкви. Релігія служить підставою для розвитку культури. Вона творить етнологічний тип, що підшукує для себе опісля відповідний терен.

На основі цього принципу має іслам це саме право на своєму терені творити свою культуру і свій етнографічний тип. І дійсно ще до євразійського руху мусулмани давньої Росії витягнули того роду консеквенції і проголосили програму панісламізму, себто з'єдинення всіх народів цієї релігії, що жили в російському царстві. Ця програма, що має вже за собою майже сто років, стала знову актуальною і уявляє собою деяку небезпеку для політики большевиків у Азії.

Дальше говориться про найважливіший принцип євразійського світогляду. Євразійці проголошують безмежні простори їх території, як «євразійський світ», як замкнену в собі — під оглядом географічним, господарським та етнічним — цілість, що виразно відрізняється від властивої Європи та властивої Азії». Євразія — це особний світ, це світ для себе. Як розуміють, отже євразійці притаманність євразійської цілості? Подібно як слов'янофіли минулого сторіччя, так і вони рішуче відкидають європеїзацію Росії і не бажають собі, щоб російська культура потонула в абстрактному і романтичному панславізмі. Вони є противниками бажання, щоб сполучувати основи російської культури в якийнебудь спосіб із слов'янством. На думку Трубецького, Росія зв'язана з слов'янським світом тільки одним елементом, а саме: літературною мовою, а поза тим нічим більше. «Що російська мова розвинулася з церковно-слов'янської, то рішачим був тут не факт, що ця мова була слов'янська, а те що її уживано в церкві». Слов'янський характер, слов'янська психіка, загально-слов'янський фізичний і

антропологічний тип, слов'янська культура, етнографічна приналежність слов'ян — все це пусті слова без реального значення. Панславизм — це умове запаморочення, яке треба обов'язково перебороти.

Клич «зірвати з слов'янством» — це одна сторона медалі. Рівночасно євразійці відділюють себе і від народів Сходу. «Ми не слов'яни» — говорять вони «але й не туранці, хоч у наших предків можна виказати обидва біологічні елементи. Ми росіяни! Культура Росії для них — це ні європейська культура, ні жадна з азійських культур. Вона є чимось посереднім між тими двома. Це — євразійська культура». Ідучи слідами слов'янофілів, домагаються євразійці для своєї культури провідної і першої ролі в сім'ї людських культур. До цього треба ще додати, що вони не признають ніяких загально людських культурних ідеалів та цінностей. Їм відомі тільки відрубні, національно-державницькі культури. Кожна з них творить замкнений в собі світ і нема між ними нічого спільного. Більш-менш як монади Ляйбніца, що не мають вікон.

«Вже історія визначила всесторонню єдність і суцільність Євразії. Євразія — це територія монгольської імперії, що більш-менш покривається з простором колишньої царської держави». Євразійці є тієї думки, що сьогоднішня Росія не є продовженням Київської Русі, обі мають тільки спільну назву. Росію створили монголи в час, коли вона належала до татарської держави. Сама природа примушує народи Євразії злучитися в одну державу. (Наследствіє Чингіс-Хана, Н.Р. Берлін). Вже в імперії Джінгіс-Хана творять вони початок євразійської культурної єдності та суцільності. Монголи визначили історичне завдання Євразії, даючи основи її політичної єдності. В ярмо монголів попала Росія — розшматована. Вони гнобили її, але в той сам час кермували і навчали, так що за двісті років стала Росія державою, правда «лихо прикрасною та сильно і міцно позшиваною». (Трубецькой: «К проблеме русского самопознания»). «Коли б не татарське володіння, не було б Росії» (П. Савіцький). «Московський Улус (кочовничий табір) став згодом московською державою, зайняв місце монголів та перейняв їх культурно-політичну спадщину. Москва взялася наново збирати в одно землі євразійського континенту, а російська імперія довела це завдання до кінця, хоч носії російської євразійської ідеї не були її свідомі. По останній революції большевизм взяв на себе, під тендітною покришкою інтернаціоналу, місію здійснити заповіт Джінгіс-Хана». «В починаннях червоних володарів з усіх дір заносить, як тому сімсот років, каже Трубецькой,

смородом спаленого гною, кінського поту, верблюжої шерsti. І підноситься напів азійське обличчя Росії — Евразії, а над тим тінь Джінгіс-Хана, творця Евразії».

На думку евразійців не гнилий Захід, а Схід підносить стиль відродження. «З часу революції Росія відвертається від Європи, її зір спрямований на Азію. Від тепер на просторі Евразії зводяться під знаком Джінгіс-Хана важкі бої між європейськими та азійським потугами. Однак у цій боротьбі елементи вищої культури Азії переможуть Європу. Бо евразійська культура пересякла азійськими елементами, а російський народ без труднощів включиться в рамки азійської дійсності».

Як мотто евразійської ідеології можна б правильно навести вірш відомого російського поета, Олександра Блока, що відносно молодим помер (1880-1921). Його наголовок «Скити»:

Мильйоны вас. Нас тьмы, и тьмы, и тьмы
Попробуйте, сразитесь с нами!
Да скифы мы! Да азияты-мы
С раскосыми и жадными очами!
Для вас — века, для нас единый час,
Мы, как послушные холопы,
Держали щит меж двух враждебных рас —
Монголов и Европы.

О. ПАРТЕНІЙ ПАВЛИК (ГРОТТАФЕРРАТА)

САМОЦВІТ МИСТЕЦТВА В БОЛОТІ

(Спогад учасника рятування Фльоренції після повені в 1966 р.)

Li ruscelletti che de' verdi colli
Del Casentin discendon giuso in Arno,
Facendo i lor canali freddi e molli,
Sempre mi stanno innanzi, e non indarno...

Dante, *Inferno* XXX, 64-67

Струмки, що із зелених горбків
Казентіна спадають вниз до Арно,
роблячи яри свої холодними та баг-
нистими, завжди, і не даром, стоять
передо мною...

Данте, *Пекло* XXX, 64-67

В минулорічній досить сльотавій осінній порі італійці, в багатьох околицях свого півострова, сильно затривожились. Зокрема мешканці Фльоренції, відомої скарбниці мистецтва, занепокоїлись дуже вночі з 4 на 5 грудня 1976 р., побачивши як безнастанно піднісися рівень води в їх вередливій ріці Арно. Багато з них виходило вдень і вночі на берег ріки, або на ті чудові мости над нею, і слідували пильно за станом води. В їхній пам'яті ще не затерся гіркий споми́н про жахливу й трагічну повінь 4 листопада 1966 р., яка тоді поважно спустошила багатостолітні здобутки культури й мистецтва, що зберігаються в численних храмах, пала-тах, галеріях, майданах та вулицях цього єдиного на світі міста, що слушно відоме як «Атени доби відродження».

Ріка Арно це друга, після Тибру, щодо величини ріка на іта-лійському півострові. На її берегах розташовані два вельми славні

міста — Фльоренція й Піза. Для жителів обох цих міст срібнолентий Арно приніс протягом віків щастя та нещастя. Про це переконався сам Данте, кажучи про ріку, що вона « як людина спроможна заподіяти жахливі речі ».

Піза притягає туристів головно своєю монументальною похилою вежею-дзвіницею, яку збудували в XII ст. Вона все більше нахилиється, і ніколи не паде. Історія цієї дзвіниці і самого міста тісно пов'язані з Арном. І справді само місто збудоване на терені, що в давнину був залятий рікою Арно. Тому й цим пояснюють факт похилости вежі.

В новішій добі про ріку Арно написав Олександр Дюма (1802-70) цікавий спомин: Було це зими 1832 р. Його французький приятель, прихильник ідей сенсімонізму, вибрався в подорож до Фльоренції, їдучи побережжям Арно. Був очевидно сильно вражений

розкішним краєвидом та багатством води в ріці. Йому прийшла думка, чи не можна б використати Арно, як прекрасний пароплавний шлях для туристичного руху й для економічного зиску. Навітний француз, як завідатель одного підприємства з великим капіталом, рішив збудувати два пароплави, які ще в серпні того року мали б почати туристичний сезон. Але що сталося? На передодні урочистого відкриття цього пароплавного шляху, завідатель, їдучи фіякром здовж яру, на якого дні пливе Арно, з жалем ствердив, що неможливо плавати кораблям по цій ріці. Бо ж сама ріка мірила місцями ледве 6 метрів ширини і 70 см. глибини.

Ця смішна пригода доказує наглядно химерність ріки Арно.

Всесвітньовідомі є імена Данте, Джотто, Петрарка, Боттічеллі, Раффаєлльо, Мікельанджельо, Леонардо да Вінчі, Макіявеллі, Галілео, Гіберті, Донателльо, Брунелескі, та імена ще інших представників культури доби середньовіччя й відродження, яких життя й творчість тісно зв'язуються з Фльоренцією. Антропоцентризм відродження, не переставши послуговуватись ідеями християнського світогляду, старався спиратись, як у мистецтві так і в науці, на дослідях закономірностей природи. Головно тогочасні мистці звернули свою увагу на лінійну перспективу й анатомію і, застосовуючи світло-тінь, дійшли до витончених і завершених форм щоб образотворче мистецтво відповідало як слід гармонії природи. Здавалося, що їх девізою було відоме «*ars perficit naturam*» (мистецтво вдосконалює природу). Аж ось нетямущі стихії не раз уже потрапили заперечити це. І то якраз саме у Фльоренції, столиці мистецтва. Історики ствердили, що протягом шістьох століть вона була 54 рази знищена повинню. Остання повинь у 1966 р. заподіяла найбільші шкоди, коли порівняти її до попередніх та до спустошень останньої війни.

Очевидно постає питання: яка причина цих нещасть? Чому по стільки жахливих катастрофах не зроблено якихсь успішних заходів для покращання долі цього славного міста? Обильна література, що появилася передусім після 1966 року, старалася досить обширно насвітлити цю пекучу справу. Всі, як історики так і фахівці урбаністики, згодні в тому, щоб приписати головну причину цього хронічного лиха самому природному положенню старинного міста Фльоренції. Його найстарша й найбагатша в мистецькі твори частина є розташована в кінтовині здовж не дуже високого берега ріки Арно, якого дно, до річі, зовсім не проникливе для води. Саме корито Арно не є правильне і відчувається брак лісів вздовж його берегів. Що більше, Фльоренція в істо-

ричній частині, складається із старинних споруд і не має нової достатньої каналізації. Врешті великою помилкою було розташувати найбільшу національну бібліотеку Італії в долишній частині міста, майже над самим берегом злочасної ріки. До цього треба ще додати, що в підвалі цієї бібліотеки був склад багатьох вартісних книг.

Дехто до причин нещастя з 1966 р. зачислює отворення греблі гідроелектричного басейну Ді Леване (Вальдарно), яка під сильним тиском води мала б поступитися. Та рад не рад, говорячи про ті причини, треба їх шукати не тільки в природних і технічних вищезгаданих чинниках, але теж у моральнім занепаді мешканців міста, як це, зрештою, зробили віруючі католики Йосип Аяцці та Петро Барджелліні, посадник Фльоренції в 1966 р., у своїх споминах про фльорентійську повінь. На їх думку гріхи гордості, лихварства, скупарства, розпусти та закоріненний звичай клясти, зневажати Бога і Його святих теж довели в великій мірі до тієї халепи, що нагло й несподівано заскочила неприготованих і безсильних фльорентійців уночі з 4 на 5 листопада 1966 р.

Напередодні тієї дати у Фльоренції й околиці впало протягом однієї доби майже 183 міліметри дощу. Величезна кількість води й намулу з довколишніх гір і річок насунулась на Фльоренцію, заливаючи вулиці, площі, церкви, палати, крамниці й дома самого історичного, монументального осередку, тобто серця міста. Найбільше ушкодження зазнала діляниця ім. св. Хреста зі своєю славною готичною церквою, «храмом італійських славетників» (Фоскольо), тобто італійського пантеону, де поховані найбільші італійські мужі науки, політики й мистецтва, як Галілеї, Мікельанджельо, Макіявеллі і ін. Тут вода дійшла до 6 метрів висоти. Вулиці, якими вода спливала із швидкістю 60 км на годину, немов перемінились у ріки. При допомозі гумових човнів військові відділи рятували людей та їх добро. Мур, що йшов здовж берега Арно, був зовсім розвалений разом із своїми характеристичними ліхтарнями з ХІХ ст. на просторі одного кілометра. Каламутна сіра вода, змішана в більшості з намулом, камінням, деревом і сирію чорною нафтою, що вийшла із роззявлених підземельних резервуарів, забиравала або нищила все безпощадно. Того болота, що накопичилося під час повені, було около 600 тисяч тон.

Вода проникла в стіни будинків і часто їх надгризла, бо товкла об них автами, деревами та іншими твердими предметами, які опісля, коли вода вже зійшла з вулиць міста, залишилися в більшості по всіх усядах, в різних місцях, біля замурзаних стін фльорен-

тійських пам'яток. Кількадесят людей втратило життя, 30 тисяч робітників залишилось без праці, 43 тисячі осіб втратило мешкання, 10 тисяч авт повинь знищила або ушкодила. Зовсім були спустошені характеристичні крамнички-робітні мистців ювелірів на відомому історичному місці, Понте Веккіо (Старинному мості). Багатьом з них вдалося спасти їхні дорогоцінні вироби. Великих матеріальних шкод зазнали крамарі, ремісники, антикварі та різні підприємці.

Та зокрема були понищені фльорентійські пам'ятники високої мистецької вартости, починаючи від самого собору ім. св. Марії Дель Фіоре з її щойно недавно відкритою в підземеллі церквою ім. св. Репарати. На довколишній площі, де знаходяться чепурна дзвіниця Джотто і хрещальня св. Івана, згадувана часто в творах Данте, пам'ятки найбільше відомі й оглядані туристами, неначе завелась якась трагічна оргія болота й баюр. На щастя чудом, а теж завдяки залізному парканові, поставленому ще давно перед трьома різьбленими в бронзі дверима цієї хрещальні, врятувалися шедеври фльорентійської скульптури. Лише деякі плоско-різьби в дверях Андрія Пізано були продіранвлені, а інші з дверей Гіберті частинно впали в болото й задержались на паркані.

Серед ряду інших церков повинь нанесла найбільшої шкоди церкві ім. свв. Апостолів. Нарівні з храмами понищились неповторні шедеври плястичних мистецтв, що були прикрасою, гордістю й величчю фльорентійських пам'ятників та приголомшували протягом століть широкі маси прочан. Вони часто відогравали для них ролю «біблії для вбогих, тобто неписьменних». Згідно із статистичними даними, що їх зібрали урядові чинники, повинь ушкодила по церквах, галеріях і інших приміщеннях 321 образів мальованих на дошках, 413 образів мальованих на полотні, 81 фрескових стінописів, 28 рукописів з мініатурами, 158 скульптур та багато творів ужиткового мистецтва. Найбільшою втратою було майже цілковите знищення розп'яття маляра Чімабуе (XIII-XIV ст.). Цей твір це найкращий зразок мистецьких здібностей основника фльорентійської малярської школи. Це розп'яття фльорентійці вважали неначе символом їх скорботи та надії на краще завтра. Серед музеїв був сильно понищений болотом національний музей антропології та етнології, в якому, між іншим, переховувалися різні твори зв'язані з культурою козаків з-над Дону. Урядові чинники ствердили, що один відсоток мистецької спадщини пропав як наслідок тієї жахливої повені.

Без сумніву цей короткий нарис не був би повний, якщо б

не згадати ще про втрати нанесені книгозбірням і бібліотекам Фльоренції. Тут перш усього годиться згадати про найбагатшу Національну Бібліотеку в Італії, якої будинок розташований над берегом ріки Арно. Створення цієї бібліотеки, що мала около 25,000 рукописів, 4,000 перводруків і понад 3 мільйони творів, збірки географічних мап, маніфестів, журналів, щоденників від 1860 р., тісно пов'язане з особою фльорентійського вченого й бібліофіла Антонія Маліябекі (1633-1714). Його власноручно писаний каталог і поважна збірка книг становлять головне початкове ядро бібліотеки, до якої в 1771 р. долучилася друга збірка, т.зв. Палятіна II, що її започаткували великі дюки Льорени у фльорентійській палаті Пітті. В наслідок дальшого приросту книг ця бібліотека почала від 1885 р. сповняти функцію центральної національної бібліотеки. Ставши головним складом італійських видань, вона почала видавати друком від 1886 р. *Бюлетень італійських видань*, що його перемінено в 1968 р. на *Національну італійську бібліографію*. І протягом кількох годин около 1,300,000 томів цієї бібліотеки потонуло раптовно в каламутній воді. Багато з них пропало безслідно. Передовсім пропали збірки щоденників, що були дуже корисні для документації сучасної історії. Тодішній директор бібліотеки Емануїл Касамассіма заявив, що в наслідок втрат цінних збірок і творів могли б бути притемнені на завжди цілі глави історії мистецтва й культури Фльоренції й Італії. Головно, якщо взяти до уваги факт, яке велике значення вони мали під оглядом науковим і текстуальним для дослідження історії друкарства, ілюстрації книжок, ґравюри, італійської літератури, почавши від XVI ст. На щастя всі ті побоювання виявилися опісля неоправдані. А все це завдяки жертвенній та енергійній правці при рятуванні книг у перших тижнях після повені. Після дальшої реставраційної праці в окремих італійських і закордонних робітнях ці книги відзискали знову свою первісну форму.

Коли йде про справу рятування тих книг, то тут треба згадати про активну участь двох українців — автора цих рядків та брата Йосафата Курила, фахівця для відновлення книг. Саме під проводом цього нашого земляка зі Сприні, самбірського повіту, рушила після полудня в неділю 6 листопада 1966 р. група 11 ченців Гроттаферратської обителі (*), щоб рятувати книжки в націо-

(*) Це старинний монастир грецьких василіян у містечку Гроттаферрата біля Риму, в якому перебувають теж деякі українці.

нальний фльорентійській бібліотеці. Це було теж палке бажання Святішого Отця Павла VI та італійських урядових чинників, яким відома була бездоганна й сумлінна реставраційна діяльність гроттаферратських реставраторів, зокрема бр. Йосафата. Цей український чернець, вже з понад 20-літнім досвідом, обновляв тоді від кількох років, і це у великій тайні, найцінніший рукопис у світі Codice atlantico Леонарда да Вінчі (1452-1519). Цей відомий рукопис геніального італійського мистця, ученого, філософа доби відродження вміщує 1750 рисунків і різні письма, написані Леонардом буквами назадузь. Сьогодні цей рукопис переховується в Амбросіанській Бібліотеці в Медіоляні.

Наша група приїхала до Фльоренції автобусом ооколо 10-ої години ввечорі. З трудом заїхали ми до осередку міста та зараз зголосилися до фльорентійського владики кард. Ерменегільда Фльоріт, якого зустріли ми із заболоченими чоботами біля стола, при світлі свічок, у розмові із своїми співробітниками. Він щойно вернувся з пастирської візити по місті. По ньому було видно все те горе, яке він переживав зі своїми вірними в цій «долині сліз» та болота. Проте, віддаючися під опіку Божого Провидіння, Владика підкреслив потребу негайної допомоги для рятування здобутків культури. Тому наша присутність скріпила в нього надію на якийсь конкретний вислід в цьому вельми скрутному положенні. Попрощавшись із фльорентійським Архипастирем, ми почали шукати якогось відповідного приміщення на нічний відпочинок. Було вже пізно вночі. Серед темряви і баюр нам пощастило виїхати в горбокову околицю Фльоренції, в напрямі на Фезолє, яка зовсім не була залята водою. Тут ми замешкали у відомій Колегії Делля Кверче, збудованій ще в 1867 р. З якнайбільшою прихильністю прийняли нас завідателі колегії ОО. Барнабіти, які нас гарненько гостили протягом цілого нашого побуту у Фльоренції.

Звідси дня 7 листопада раненько, після св. Літургії, вирушили ми під проводом директора Національної Бібліотеки на працю. День був погідний. Зближаючись до осередку міста, почали ми стверджувати, які величезні розміри прибрала та жахлива повінь. На вулицях приходилось іноді скакати з місця на місце, або ходити по каламутній воді й намулі, як бузьки. По мурах, замурзаних болотом і нафтою, видно ще сліди височини, до якої доходила вода. Всюди, куди ми звернули наші голови, видно було стовбури, всілякі меблі та перевернені авта, що стирчали дивовижно в болоті, немов абстрактні різьби сучасного мистецтва. Кругом панував сум і тишина та вогкість, змішана зі смородом нафти й зогни-

лого лахміття. Здохлину військо позабирало вже скоріше. Десь-не-десь стрічали ми людей, що мовчки, прибиті горем, оглядали мистецькі пам'ятки. Інші вибирали воду з підземних світлиць, складів, та висушували меблі, образи й інший крам. Дехто з мешканців запопадливо чистив сходи і вхід до домів, в більшості яких, як і у крамницях, двері були повибивані. Це пригноблююче видовище контрастувало з золотим сяєвом сонця на тлі небесної блакиті і викликавало в душі жалюгідне враження. Мимоволі приходилося повторяти слова філософа: *neque ridere, neque lugere, sed intelligere* (« не сміятися, ні не ридати, а радше зрозуміти »). Так, треба було зрозуміти, що *sub specie aeternitatis*, тобто з надприродного боку, це нещастя треба уважати за допуст Божого Провидіння, кару за людські провини, досвідчення любови людей до Нього. Бувало вже не раз в історії, що люди, свідомі своєї вищої культури, чи пак захмелені й самозакохані в її пишності, раптом зникчменіли. І це ставалося, щоб їх якось протверезити й пригадати про дочасність людського існування та його культурних здобутків.

Ось з такими думками, що виникли в душі на основі християнського світогляду, якому без сумніву були тяж вірні ті світочі фльорентійського города, ми зайшли до Національної Бібліотеки. Перед нею військо вивозило автами маси болота. Вдолині, на віддалі кількох кроків, побачили ми ту скромненьку, але й злощасну ріку Арно й здивувались, як то вона своїми витребеньками могла скоїти таку халепу! Не даром Данте, що розумівся на тосканських і фльорентійських речах, слушно казав про цей оспівуваний срібний Арно, в якому блистить небозвід, що ця ріка « готова, як людина, заподіяти жахливі речі ».

Та тут, « де потрібні руки, слова ні до чого ». Натягнувши на себе довгі спортові костюми футболістів, ми негайно взялися до роботи, свідомі того, що « усе перемагає праця ». Наше перше й невідкличне завдання було мерщій та з обережністю витягнути з болота якнайбільше число затоплених рукописів і книг. Треба було прямо бабратися голими руками в болоті, щоб витягнути якусь книгу, яка, обліплена болотом і ропою, просякнута вщент водою, ховзалася в руках мов риба і, самозрозуміло, важила як колода. Згодом таку книгу треба було вичистити з-зовні, а з середини повикидати сміття й болото. Робота була дуже трудна й виснажлива. При тому треба було дуже вважати на металеві цвяхи чи оздобу коштовно оправлених книг, щоб не скалічитися. Дехто, приглядаючися збоку цій нашій праці, уважав її безцільною, мов-

ляв, все пропало, і для Фльоренції вибила вже « година zero ». Очевидно, це були вияви недосвіду та упереджень. А наша невсипуща праця поступала все вперед. Згодом наша чернеча група збільшилася, головню молодими добровольцями різних національностей, які студіювали тоді по різних фльорентійських інститутах. Станувши в ряді біля нас та неначе створивши живий ланцюг, вони передавали з рук до рук книги, вирвані з тенет багна і гною. Деякі з тих книг опісля отворено й поставлено сторч вздовж стін у горішних галеріях цієї бібліотеки, щоб таким чином вони могли чим скоріше висохнути. Щоб запобігти небезпеці зародження цвілі та якоїсь фльори чи фавни, шкідливих для книжок, і щоб витягнути з них воду, порішено вкласти між поодинокі листки верству пудру. До цієї праці долучувалося все більше число добровольців. Так приготовані книжки ми висилали до різних заведень, фабрик для дальшого поступневого висушування. А звідтам висилали їх до окремих реставраційних інститутів, також і закордонних. Два вантажні авта, повні тих книжок, вислано до реставраційної робітні Гроттаферратської обителі. І тут, крім бр. Йосафата Курила, трудився над їх вичищенням ще другий український чернець, родом з Цикова (перемиського повіту), бр. Юрій Городецький.

Більшість ченців, не спеціалістів у реставраційному ділі, між ними й автор цих рядків, перебули при тій несподіваній праці аж до вечора 10 листопада 1966 р. Вернувшись додому, перемучені двиганням книг і стративши кілька кілограмів ваги на тілі, ми були вдоволені з цього рідкого життєвого досвіду й подякували Всевишньому за опіку. Про нашу працю згадано на телебаченні та в міжнародній пресі. Цією працею ще раз доказано, що в житті народів і розвитку культури Церква і її чернецтво відіграють важливу позитивну роль.

Василь Ленцик

МУЧЕНИКИ ЗА ВІРУ НА ХОЛМЩИНІ ТА ПІДЛЯШШІ

Однією із найкращих частин української землі є Холмщина. Від найдавніших часів вона належала до Київської Держави і далі до Галицько-Волинської Держави. Король Данило переніс свою столицю на Холмщину і в році 1235 відбудував місто Холм, яке положене серед прекрасних лісів і гайків. В Холмі знаходиться до нині величавий собор, якого початки відносять вчені до часів Володимира Великого, бо на одному камені один з перших наших археологів, єп. Холма Яків Суша (1652-1685), знайшов грецький напис з 1001 р. Нинішній вигляд собору це вже вислід кількакратної перебудови і силою історичних обставин в ньому служили українці православні до 1596 року, українці католики, або як їх звали «уніяти», знов православні після тзв. возсоединенія, поляки за часів поверсальської Польщі. На короткий час німецької окупації (1940-1944) Собор був передано православним українцям, і знов після Другої Світової Війни він є в посіданні поляків.

Доля нашого народу на цій землі сумна, як і сумна доля нашої Церкви, яка вірно протягом століть служила тій частині нашого народу, вказуючи йому дорогу до Бога, а рівночасно задержувала його при своїй національності. Століттями лиха доля кидала цю частину нашого народу під різних окупантів, які старались його духово і дуже часто фізично винищувати. Особливою старались наїзники відібрати йому його Церкву і тим самим позбавити тієї моральної сили, яка підтримувала його в найприкріших часах на душі.

З однієї сторони поляки, які окупували цю територію після упадку Галицько-Волинської Держави, поступенно старались цю нашу землю польонізувати. Польські впливи були так далеко пішли, що вже по церквах проповіді голошено до народу по поль-

ськи, хоча народ на Холмщині говорив своєю рідною українською мовою, або як її звали русинською.

З упадком Польщі Холмщина перейшла на короткий час під Австрію (1772-1809). В роках між 1809-1815 Холмщина належала до тзв. Варшавського Князівства. По Віденським Конгресі 1815 Холмщина була включена в тзв. Польське Королівство, що входило в Російську Імперію. Холмська Єпархія була в юрисдикції Галицьких Митрополитів до року 1830. З тим роком її підпорядковано під юрисдикцію Апостольській Столиці. Хоч Росія мала на оці цю частину нашої Церкви в час ліквідації унії в стислих границях своїй імперії, то всетаки на Холмщині панував релятивний спокій. Але вже в році 1836 почалось і тут переслідування Унії. Тут схрещувались два впливи. З однієї сторони поляки після програної хотіли собі якось рекомпензувати і поширити свої впливи, а з другої сторони Росія також хотіла цю частину зробити рускою, уважаючи, що це є той сам нарід, що російський, тільки треба його притягнути ще до тієї самої релігії, тобто на російське православ'є.

Російський уряд зажадав в 1836 році від єпископа холмського Филипа Шумборського (1828-1851), щоб він дав зарядження своїм священикам вживати Требника виданого в Москві (1831 р.). Цьому зарядженню спротивився єп. Шумборський. Навпаки, він просив російський уряд, щоб у школах запровадити обов'язкове навчання в рідній « русинській » мові. Уряд годився тільки на російську мову. Народ, побачивши натиск російського уряду, щоб його русифікувати через церкву, почав переходити на латинський обряд. Єп. Шумборський помер вірним своїй Церкві і Апостольському Престолові, мимо натиску зі сторони російського уряду.

На його місце єпископом Холма став о. Іван Терашкевич (1851-1863). Йому за дорадника накинув царський уряд москвофіла Івана Потія. Потій обняв функції ректора Семінарії в Холмі і почав її організувати в тому дусі, щоб вона стала осередком русифікації майбутніх священиків. Потій почав висилати по кількох студентів до російських семінарій, ніби то під претекстом кращого вивчення слов'янської мови та східньо візантійського обряду. Однак вислані студенти твердо тримались свого і не дались русифікувати ні оправославлювати. Крім Потія другим таким чорним духом Холмської Єпархії був о. Йосиф Войціцький, що був колись латинником і після прогнання з латинської семінарії він перейшов на східній обряд та став уніятським священиком. Єпископ Терашкевич не був сильним провідником, якого вимагали тяжкі часи, та він остав-

ся вірним своїй Церкві та Апостольському Престолові; також і загал холмського духовенства твердо тримався своєї віри.

По смерті єп. Терашкевича перейняв управу єпархії єпископ номінат о. Іван Калінський (1863-1866). Царський уряд, номінуючи його, сподівався, що він стане сліпим знаряддям в русифікації Церкви на Холмщині. Однак уряд завівся у своїх сподіваннях, бо Калінський показався вірним своїй церкві аж до мучеництва. Калінського арештовано в ночі з 10 на 11 вересня 1866 і спершу ув'язнено його в Люблині а опісля перевезено до Вятки де він помер мученичою смертю 19 жовтня 1866 р.

Папа Пій IX засудив переслідування церкви на Холмщині, але Росія не звертала на те уваги. Князь Черкавський, завідуючий справами уніятської церкви, назначив завідателем Холмської єпархії о. Войціцького. Войціцький взяв собі до помічі деяких галицьких москвофілів, які виконували сліпо всі доручення російського уряду. Войціцький почав насильно впроваджувати російську мову в Духовній Семінарії і також в Консисторії. Помічником Войціцького став галицький москвофіл Маркил Попель, який став учителем обрядів, а обрядова справа стала сповидним претекстом до русифікації. В році 1867 Консисторія видає зарядження, щоб проповіді говорити в російській мові, та інші «відлатинщувальні» зарядження. Проти того протестували священники й вірні. Священники домагались призначення Папою нового Єпископа. Відповіддю на домагання духовенства були арешти священників. Про це зачала писати європейська преса і це була свого рода компромітація для російського уряду. До того ще Папа Пій IX видав 17 жовтня 1867 енцикліку в якій осудив переслідування Церкви на Холмщині та екскомунікував Войціцького. В такій ситуації російський уряд був змушений погодитись на нового єпископа. Вибір впав на святоюрського крилошанина Михайла Куземського зі Львова, який мав вже свою репутацію, як визначного діяча ще з часів Весни Народів і як предсідник Головної Руської Ради у Львові з 1848 р. Єп. Михайло Куземський (1868-1871) був прихильником чистоти східного обряду, але рівночасно він був вірним Католицькій Церкві і не став знаряддям російського уряду в його плянах у зраді своєї Церкви.

Російський уряд став тепер оглядатись на галицьких москвофілів; Маркиль Попель почав інтриги супроти свого єпископа і доносив на нього до Петербурга. Проти того запротестував єп. Куземський і загрозив, що він зрезигнує з єпископства. На те й тільки чекав уряд, і міністер освіти граф Толстой звільнив Куземського

з єпископа Холма 28 березня 1871 р. Папа Пій IX дорікав Єп. Куземському, що він передчасно уступив з позиції, доки не признано когось іншого на його місце. Але цього якраз бажав собі російський уряд, який тепер передав управу холмської єпархії Маркилові Попелеві. Цей знова скорим темпом допровадив до знищення унії на Холмщині. Він дав зарядження, щоб не поминати в Богослуженням Папи, тільки Святіший Синод, позносив деякі свята, як пр. Боже Тіло, Непорочне Зачаття Преч. Діви Марії. Зарядження Попеля викликали обурення серед священників та вірних і вони протестували проти Попелевих заряджень. Священників, які виконували зарядження Попеля люди не впускали до церкви. В деяких селах жінки уряджували напади на дома священників, що йшли по лінії Попелевих заряджень. У відповідь російський уряд карав священників і вірних так, що висилав до тих сіл карні експедиції війська, які дуже знущалися над населенням.

Найбільш противилися русифікації на Підляшші. В обороні Церкви прийшло до трагічних подій в різних місцевостях, як от приміром в селі Пратуліні. Тут, на місце арештованого священника Курмановича, прислали православного Урбана, але вірні не хотіли його впустити до Церкви. Російський губернатор казав впровадити православного священника силою, при допомозі війська. Народ з колами обступив церкву і не впускав православного священника. Тоді військо почало стріляти до людей і вбило відразу 9 осіб; чотири померли пізніше від ран, а багато було ранених. Так само військо стріляло до оборонців церкви в Дрелеві, де згнуло від куль російських солдатів 5 осіб. Отже почалось запровадження православ'я по трупах вірних Української Католицької Церкви, чи як її називали Уніятської. Російська жандармерія пильнувала тих, що противлялися православію, арештувала їх та вивозила в глибину Російської Імперії.

Щоб завершити своє юдине діло «добровільного возєєдинєня» холмської Єпархії із Російською Православною Церквою, Попель почав під тиском поліції збирати «добровільні» підписи священників для переходу на православ'є. Зібравши таким способом підписи, та маючи за собою галицьких зрадників русофілів, Попель поїхав з делегацією до царя Александра II в Петербург, де цар дня 25 березня 1875 року зволив ласкаво прийняти до «Матері Русских Церков» Холмську Єпархію...

Формально всіх уніятів Холмської Єпархії включено в Російську Православну Церкву, але на ділі воно так легко не пішло. Многі бажали затримати свою католицьку віру і тому переходили

на латинських обряд. Народ ставив дальше завзятий спротив. Через те багато людей вивезли в глиб Росії. Священиків, що спротивлялися, арештовано і їх число доходило до 177, а сімох показано смертю. Деяких вигнано до Галичини (приблизно 66).

Очевидно, що рік 1875 не був кінцем унії. Залишилось много так званих «упорствующих», які користали з послуг католиків-поляків. Як тільки після 1905 року змушено царя видати толеранційний акт, тоді ті всі, що були змушені перейти на православіє, йшли на латинський обряд, бо їм не дозволено вернутись до своєї католицької Церкви Східнього обряду. Так то, при допомозі російського насильства, український нарід втратив коло 200.000 своїх членів, бо хто раз перейшов на римо-католицизм, він ставав поляком.

Ті, що залишилась православними після тзв. толеранційного акту з 1905 р., підпали пресії зі сторони поляків в роках між 1918-1939. Особливий терор огорнув Холмщину в роках 1936-1939, коли то поляки масово зачали нищити православні храми. В обороні переслідуваних виступив був Митрополит Андрей Шептицький своїм відомим посланням з дня 2 серпня 1938 р. В самому тільки 1938 році поляки спалили, або збурили 119 православних церков.

В часі короткої окупації німцями холмщани верталися до своєї народности. Багато з них ще пам'ятали боротьбу за свою уніятську віру, вони чули про це від своїх батьків чи дідів, які це горе самі пережили.

Після Другої Світової Війни Сталін подарував комуністичній Польщі Холмщину і Підляшша. Населення, яке признавало себе українським, вивезено на схід, або на тзв. землі відзискані від Німеччини, а те, що признавалося до поляків, залишилося на місці. Таким чином, актами насилля царської Росії та комуністичної, українці втратили прегарну частину своєї прадідної землі, яка так сильно зрошена кров'ю мучеників за свою віру і національність.

Богдан З. Казимира

СОЦІАЛЬНЕ ВЧЕННЯ І ДУХІВНИЦТВО ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

(Соціологічно-історичний огляд)

Метою цього соціологічно-історичного огляду є приглянутися і проаналізувати питання соціального вчення, та як його розуміло на початку цього сторіччя зорганізоване галицьке духовництво. До уваги беру ту вітку національно свідомих галицьких священиків, які визнавали себе народовцями. Товариство ім. св. ап. Павла, до якого належали українські священики, проявляло живу активність в тих часах.

Можна сподіватися, що почин до його оснування дав львівський митрополит Андрей.¹

Я зацікавився більше цим Товариством у 1974 р., коли отримав у Відні копію меморіалу, зладженого його членами, з призначенням Апостольському Престолові і Віденському урядові.²

По короткому розгляненні таких справ як соціальне благовістя, соціальне вчення Церкви, соціальна проблематика й українці, перейду до властивої аналізи напрямних Т-ва ім. св. ап. Павла з осідком у Львові. Це включить вирізок протягу 10 років часу, тобто від 1907 р. до 1917 р. Це часи повільного розвитку, інколи зневіри, далі підйому, творчих плянів і старань прийти з поміччю

¹ Покровитель Т-ва св. Ап. Павла: ВПреоєв. Митрополит і обидва Преосв. Епископи. Дивись: Шематизм всего клира греко-католич. митрополичей архиепархии Львовской на рік 1914. Стор. 436.

² Датований: Львів, 20 листопада 1916 р. Його провідну думку можна схопити так: За вільний розвиток Української Церкви. Це не тільки історичний документ свого часу, це теж показник чим жили і як реагували на тогочасні події передові священики Галицької митрополії. Але про цей меморіал говоритимуть більше в окремій розвідці.

своїм братам і сестрам, що тої допомоги ждали під оглядом моральним, економічним, інтелектуальним, національним, соціальної опіки тощо.

Соціальне благовістя

Питання соціального благовістя, яке відоме на північно-американському континенті під назвою Social Gospel, стало предметом дослідів поважного числа соціологів та істориків. Одні з них добачують у ньому тільки явище протестантського напрямку. Інші стараються переводити порівняння між соціальним благовістям і соціальним навчанням католицької Церкви. Цей католицький рух позначив свою активність майже в тому самому часі минулого сторіччя, як розвинулося зацікавлення протестантів соціальним благовістям. Католицьке соціальне вчення нашло своє завершення у відомій енцикліці папи Льва XIII «Рерум Новарум».

Проблематика соціального благовістя була частиною широко розвиненого намагання в Європі і в Північній Америці (включаючи Канаду) оживити і розвинути християнську соціальну думку та її пристосувати до потреб нової гетерогенної спільноти, що приходила до буття на північно-американському континенті. Метою передових протестантських діячів, зокрема серед методистів, було намагання поліпшити положення новоприбулих поселенців під оглядом матеріальним, щоб у той спосіб мати на них вплив і прискіпати їхню інтеграцію та асиміляцію. Протестанти підходили до благовістя з матеріалістичної точки зору і твердили, що християнство — це соціальна релігія, яка стоїть у залежності до людських відношень на землі.³

Соціальне вчення Церкви

Соціальне вчення Церкви має свою довгу історію. Воно сягає початків християнства. Древні часи вказують на шляхи розв'язки у складних справах соціального питання, що закріплюється на перегляді історії суспільної думки.⁴

³ Див.: RICHARD ALLEN, *The Social Passion: Religion and Social Reform in Canada* 1914-28. Toronto, Univ. of Toronto Press, 1973, стор. 4 і наступні.

⁴ Пор.: ROBERT KOTHEIN, *La pensée et l'Action Sociales des Catholiques* (1789-1944). Louvain, 1945.

Здійснювати і примінювати соціальне вчення Церкви в модерно-технічній спільноті розпочато перед появою енцикліки «Рерум Новарум».

Єп. Вільгельм Емануїл фон Кеттелер (1811-1877), владика із Майнцу (Німеччина), постановив розвивати і здійснювати християнську соціальну програму.⁵ Він бажав, щоб здобутки минулого прибирали нові форми згідно з потребами доби. Його сучасником був барон Карло фон Фогельзанг, що розвинув зацікавлення соціальним питанням в Австрії.⁶

Після німецької перемоги під Седаном у 1870 р. над французькою армією, у Франції стали студіювати й активізувати розв'язку соціального руху два чолові провідники: Альберт дю Мен (Albert du Mun) і Рене де ля Тур дю Пен (René de la Tour du Pin).⁷

В 1878 р. папою обрано кард. Йоакима Печчі, що прибрав ім'я Лев XIII. Він духово очолив соціальне вчення Церкви і поставив край деяким розходженням у соціальних справах між католиками своєю енциклікою «Рерум Новарум» (Rerum Novarum) над якою працював шість років.⁸

Що було причиною появи енцикліки «Рерум Новарум»? Відповідь одна — старання вказати розв'язку соціального питання, зокрема робітничого.⁹ Він свідомий, що коли в людей буде добра воля, тоді можна буде направити багато лиха. До праці в цій ділянці є покликані Церква,¹⁰ держава,¹¹ і всі стани спільноти, тобто працедавці і робітники.¹²

Поява енцикліки Льва XIII, цієї «великої хартії робітництва», причинилася до зацікавлення соціальними справами, здійснювання

⁵ Його важніші праці: «*Freiheit, Autorität und Kirche*» (1862), «*Die Arbeiterfrage und das Christentum*» (1864).

⁶ Див.: А.М. KNOLL, *Der soziale Gedanke im modernen Katholizismus*. Wien, 1932, ст. 91.

⁷ Там же, ст. 110.

⁸ Лев XIII, з дому Йоаким Печчі, нар. 2.III.1810 р. в Карпінетті (Італія). Філософічні, богословські і студії канонічного права відбудув у т.зв. Академії деї Нобілі. Пізніше був нунцієм у Брюсселі, потім єпископом у Перуджі. В 1853 р. став кардиналом, а 20.II.1878 р. папою. Помер 1903 р. Порівняй: THEODOR W. STADLER, *Die sozialen Kundgebungen der Päpste* (1832/1931). Einsiedeln, 1935, ст. 46 і наст.

⁹ Там же, ст. 9.

¹⁰ Ці справи обговорюють такі розділи енцикліки: 13-24.

¹¹ Ці справи обговорюють такі розділи енцикліки: 25-36.

¹² Ці справи обговорюють такі розділи енцикліки: 36-44.

соціальної справедливості і появи численних більших чи менших теоретичних або практичних праць, що трактували про ці справи.

Соціяльне вчення і українці

Коли папа Пій XI викладав соціяльну програму Церкви в енцикліці «*Квадратезімо Анно*», («*Quadragesimo Anno*») і сказав, що «спільноту мусимо оновити в соціяльній справедливості і соціяльній любові», то можемо сказати, що в Україні соціяльна програма проявляла себе у різних формах як напр чумацтво, цехи-братства, ролі Церкви і першому українському трудовому парламенті в 1917 р. у Центральній Раді.¹³

Якщо йдеться про діяльність УКЦеркви в новіших часах, то слід ствердити, що соціяльне питання її постійно цікавило. Згадати б тільки двох мужів: митрополита Йосифа Сембратовича, великого-відродженця і Андрея Шептицького, Галицького-Митрополита. Митрополитові Андрееві соціяльне питання було близьке серця. Він старався теоретично і практично помагати в його розв'язці. Напрямними українському суспільникові та душпастиреві буде служити його високовартісний пастирський лист «Про соціяльне питання».¹⁴

Із світських видне місце у вивченні соціяльного питання займають Вячеслав Липинський, та два професори Богословської Академії у Львові: о. д-р Микола Конрад і д-р Володимир Сас-Залозецький.

Товариство ім. св. ап. Павла: Його початки і завдання

Щоб познайомитися ближче про те, які були початки і завдання Т-ва ім. св. ап. Павла, я шукав відповідних гасел в Українській Загальній Енциклопедії. На жаль, я там нічого не нашав. Теж особи, до яких звертався, бо сподівався, що вони можуть допомогти, не вміли нічого докладніше сказати. Тоді зродилася

¹³ Більше про це: Богдан Казимира, Корпоративна думка у світі й у нас. Йорктон, 1953, стор. 21 і наступні (Бібліотека Логос-у, т. III).

¹⁴ Андрей Шептицький. Посланіє Пастирське Андрея Шептицького о kwestії соціяльної. Жовква, 1904.

думка шукати минулого цього Т-ва на сторінках журналу *Нива*, що виходив у Львові. Незвичайно помічним став ієромонах о. д-р Любомир Гузар, настоятель студитської обителі «Студіон» у Ка-стель Гандольфо, який відшукав потрібні числа *Ниви* і прислав селективний матеріал, за що йому ось тут складаю сердечну подяку.

Т-во ім. св. ап. Павла стало діяти на початку ХХ сторіччя у Львівській архієпархії. Його початки були трудні. Тодішнє українське духовництво було поділене на два табори: русофільський, який не цікавився народними справами, і народовецький.¹⁵ Це Т-во існувало під патронатом митрополита Андрея і двох єпархіяльних Владик, Перемишля і Станиславова. Статут Т-ва затверджено в 1907 р.¹⁶ Воно перебрало на себе обов'язок здійснювати вчення Церкви в різних ділянках громадського і родинного життя. На-скільки Т-во було активне в єпархіях Перемишля і Станиславова — не відомо. Знаємо, що в його рядах були теж деякі душпастирі із тих двох єпархій.

Товариство було побудоване на триступневому горизонтальному принципі: завершення творила крайова управа з осідком у Львові. Далі йшли деканальні кружки і вкінці парохіяльні кружки на місцях. Із матеріалів, що їх маю, довідуємося, що активними були тільки два льокальні кружки: один у Тернополі, що постав у 1908 р. і мав 31 членів. Його головою був о. д-р Микола Конрад.¹⁷ Другий діяв у Львові з 1911 р. Його головою був о. Едвин Дилинський.¹⁸

На 54 деканати у Львівській архієпархії, більше або менше активними в справах Т-ва св. ап. Павла були 39 деканатів.¹⁹ Ін-

¹⁵ ЕУ2, гасло « Народовці ». Культурницько-політичний рух, що зродився в 1860-их рр. серед молоді української галицької інтелігенції як противага консервативній групі, що культурно і політично орієнтувалася на Росію. Стор. 1703 і наступні.

¹⁶ О. д-р Йосиф Боцян. Проблем в'єдинення сил руского клира – Реферат відчитаний на загальних зборах Т-ва ім. св. ап. Павла дня 8 грудня 1910 р. у Львові. « Нива », 1911, сторінки 9-16.

¹⁷ З Товариства ім. св. Апостола Павла, *Нива*, 1909, сторінка 378.

¹⁸ З Товариства ім. св. Апостола Павла, *Нива*, 1911, сторінка 220.

¹⁹ В місяцях березні і травні 1911 р. таких 15 деканатів сформували кружки: Бережанський (голова о. Микола Садовський, секретар о. Филип Свергун); Буський (голова о. Теодор Білевич, секретар о. Іван Жигаль); Глинянський (голова о. Павло Бачинський, секретар о. Іван Садовський); Грималівський (голова о. Іван Іванчук, секретар о. Роман Зарицький); Городецький (голова о. Лукіян Січинський, секретар о. Ігнатій Плешкевич); Калуський

ші не проявляли ніякого зацікавлення його програмою. Можливо, що в цих деканатах переважали священики русофіли.

Потреба Т-ва була очевидною. Початкову оспалість клиру тяжко було перемогти. Навіть один з активних священиків публічно запитував, чи це Т-во взагалі ще існує.²⁰ Бо в 1908 р. на біля 3.000 священиків у Галицькій митрополії членами Т-ва були тільки 464 (тобто всього яких 15% всього духовництва), з яких членські внески вплатили тільки 165 осіб.²¹

Завданням Т-ва було з'єднати сили українського клиру. Йшлося, щоб його пробудити, бо він через незгоди не проявляв належного зацікавлення до справ, що видвигало щоденне життя. Народовецький табір став щораз то більше сціплювати свої сили, бо «злука наших сил є важною річ'ю, яку не легко перевести в життя, вимагає зрілої розваги і всестороннього обдумання, словом є нашим життєвим проблемом».²² Оновлене духовництво мало вивести нарід з неволі і недолі.²³ Таке післанництво для Церкви і Народу мало Т-во ім. св. ап. Павла.²⁴ Свої ідеї його членство по-

(голова о. Теодор Богачевський, секретар о. Василь Бачинський); Козлівський (голова о. Павло Свистун, секретар о. Михайло Абрагамовський); Любінецький (голова о. Сидоній Левицький, секретар о. Андрій Дубицький); Озірнянський (голова о. Василь Молчко, секретар о. Мелетій Фединшин); Олеський (голова о. Олександр Левицький, секретар о. Володимир Лиско); Перемишлянський (голова о. Ізидор Копертинський, секретар о. Олександр Гвоздецький); Рогатинський (голова о. Стефан Городецький, секретар о. Теодосій Кудрик); Тернопільський (голова о. Володимир Громницький, секретар о. Тимотей Сембай); Тухлянський (голова о. Евстахій Качмарський, секретар о. Михайло Ревакович) і Унівський (голова о. Іван Степанів, секретар о. Григорій Панчинини). Дивись: «Нива», 1911, сторінки 254 і 416.

Крім цього в 1911 р. кружкові статuti прислали такі 24 деканати: Бобрецький; Брідський; Винницький; Войнилівський; Долинський; Збаразький; Зборівський; Жидачівський; Львівський; Микулинецький; Нараївський; Новосельський; Підгаєцький; Підкаменецький; Поморянський; Радехівський; Рожнітівський; Скалатський; Стрийський; Тербовельський; Ходорівський; Щирецький; Янівський і Яричівський. Дивись: «Нива», 1911, сторінки 254-255.

²⁰ О. Микола Щепанюк. Чи Товариство св. ап. Павла ще існує? *Нива*, 1909, сторінки 785-790.

²¹ Дописи: Перед загальними зборами Т-ва ім. св. Павла. *Нива*, 1910, стор. 679.

²² О. д-р П. Боцян, *Нива*, 1911, цит. стаття, стор. 10.

²³ Там же, ст. 15.

²⁴ Там же.

ширювало в статтях, що друкувалися на сторінках « Ниви », ставлячи чоло впливам, поширюваних « Галичанином ».²⁵

Розбудова і активізація Т-ва ім. св. ап. Павла

Розвій кожної установи залежить багато від ініціативи, вмілого плянування, відданости керівних органів та співпраці низових клітин. Той самий процес заобсервовуємо на розвою Т-ва ім. св. ап. Павла. Неодне терпке слово впало на сторінках « Ниви » під адресою байдужого духівництва, появлялися голоси тверезої і конструктивної критики в сторону головної Управи тощо.

8 грудня 1910 р. відбулися річні загальні збори Т-ва, що були основно підготовані, мали програму, що відповідала потребам дня. Народоверхний клир ішов у наступ. Звітодавець тепер звітував з надією на майбутнє. « Коли збори в попередніх роках числом не доходили до 50-тх осіб, то в 1910 р. було 137 учасників, з того яка половина деканальних відпоручників. ...Цей радісний вияв, писав хронікар, треба завдячувати діяльному голові Т-ва о. радн. Євгенові Гузарові, що не щадив особистого труду, щоб ожити Т-во.²⁶ Теж можна завважити здобуття нових сил серед членів, як напр. о. д-ра Й. Боцяна, о. М. Будку та інших.

Один душпастир влучно схоплює певні зміни в настанові і сприйманні вимог суспільної праці серед українських священників. Соціяльне благовістя повинно бути « освітлене вищим надприродним світлом католицької віри ». Український клир став розуміти, що та сама суспільна чи економічна праця, якій наш священник віддався в найкращій вірі, щоб піднести свій прибитий горем і злиднями нарід, може бути колись обернена проти нього самого,

²⁵ *Нива* – церк.-суспільний журнал, виходив у Львові в 1904-1914 рр. як двотижневик і в 1916-1939 рр. як місячник. ЕУ2, стор. 1759. « Галичанин », щоденник москофільського напрямку, підтримуваний польською галицькою адміністрацією для боротьби з українським національним рухом. Виходив у Львові в рр. 1893-1913. ЕУ2, стор. 343.

²⁶ О. Микола Щепанюк. Вразіння з послідних загальних зборів Т-ва св. ап. Павла, *Нива*, 1911, стор. 25. О. Євген Гузар, ур. 1854 р. помер 1918 р., гал. церк. і гром. діяч і письменник. Шкільний радник, катехит в учит. муж. семінарії у Львові, учитель катехитики і методики у Львівському університеті. Порівняй: *Шематизм всего клира греко-катол. митрополичої архієпархії Львівської на рік 1909*. Львів, 1909, стор. 34; теж ЕУ2, стор. 457-458.

проти св. Церкви, якщо вона не буде, освітлена вищим надприродним світлом католицької віри... воно (зн. духовенство - Б.К.) бачить головну хибу свого дотеперішнього поступовання в тім, що досі в своїй праці надто маніфестувалося патріотами, націоналістами, а замало католицьким духовенством.²⁷

На цих зборах присутні заслухали двох основних доповідей. Першою була доповідь о. д-ра Йосифа Боцяна.²⁸ Головним завданням Т-ва, твердив промовець, було з'єднати сили українських священників. Черговим доповідачем був о. Никита Будка. Він вказував, що Т-во для ширення своєї ідеології потребує католицького щоденника для української інтелігенції та популярного пресового органу для народу. Метою його доповіді було вказати на потребу наладнати видавничі справи.²⁹

Зі звіту зборів можна вносити, що вони були ділові. На зборах обговорювано організаційні, ідеологічні і інші справи. Учасники докладно застановлялися над небезпекною посиленої пропаганди російського православ'я, наступу безбожництва та душехватства українських вірних польським клиром.³⁰

Діяльність Т-ва ім. св. ап. Павла не була до вподоби священикам русофілам. Вони заснували Общество ім. св. Івана Золотоустого і в протипагу *Ниви* стали з 1911 р. видавати журнал *Церковний Восток*.

Засоби в праці Т-ва ім. св. ап. Павла

Про засоби в праці головної управи Т-ва ім. св. ап. Павла вказує 2 точка статуту. Вона говорить що треба:³¹

- а) закладати кружки,
- б) уряджувати кожного року духовні вправи,
- в) помагати відбувати духовні місії і відпустити для народу,
- г) видавати відповідні часописи, книжки і брошури,

²⁷ О. М. Щепанюк. Вразіння..., *Нива*, 1911, цит. стаття, стор. 26.

²⁸ О. д-р Й. Боцяні. Проблем..., *Нива*, 1911, цит. стаття.

²⁹ О. Никита Будка. Вага друкованого слова і способи його ширення – Реферат відчитаний на загальних зборах Т-ва св. ап. Павла дня 8 грудня 1910 р. у Львові, *Нива*, 1911, сторінки 17-25.

³⁰ О. М. Щепанюк. Вразіння..., *Нива*, 1911, цит. стаття, стор. 27.

³¹ О. д-р Й. Боцяні. Проблем..., *Нива*, 1911, цит. стаття, стор. 15.

г) засновувати читальні в душі католицької віри,

д) займатися всякими справами, що безпосередньо або посередньо відносяться до загалу нашого клиру, або нашої церкви.

Про працю на низах, або т.зв. льокальних гуртках по містах говорить 27 точка статуту. З неї довідуємося, що завданням таких гуртків по містах є відбувати спільні сходи, утримувати спільні бібліотеки, газети, уряджувати доповіді і наради, що є згідні з діяльністю Т-ва.³²

Іншими словами на сходах обговорювано біжучі справи, занімано становище до громадських, національних і релігійних чи соціальних питань, бібліотеки постачали членству здорову, виховно-ідеологічну літературу, доповіді і спільні наради витворювали духа спільноти, вишколювали характери в душі і на заложеннях благовістя.

Помічними в праці Т-ва були різні публікації, більші або менші монографії чи брошури. З 1909 р. стали появлятися випуски «Релігійно-просвітної бібліотеки для народу». Наклад кожного числа пляновано на 10,000 примірників. Ці книжечки були призначені для загального читача, в першій мірі українського селянина. Ціна доступна, бо тільки 4 сотики за примірник.

Між виданими числами находимо такі назви: *Хто є Христос*; *Ворог людства* (тим ворогом був алкоголь); *Що таке вільна школа*; *Оставьте дітей приходити ко мні*; *Де шукати правди*; *О надії і молитві*; *О заповідях Божих*; *Десять Божих заповідей для емігрантів*; *Найбільший ворог емігрантів і Як жити на чужині* (три останні видання — це просвітні листки Т-ва св. Рафаїла).

Замітніші резолюції загальних зборів з 1910 р. були схоплені в точках: 4, 5 і 6, які говорять, що загальні збори...».³³ 4) Уважають пекучою потребою з'єдинення в Т-ві ім. св. ап. Павла і одноцільне зорганізування руського духовенства цілої галицької провінції в деканальні кружки по думці статутів, а це для оборони руського народу перед атеїзмом, схизмою і нагінкою на руський обряд. 5) Уважають конечним вести пляново і на християнських основах просвітню, економічну і суспільну працю між руським народом. 6) Уважаючи пресу і видавництво книжок і брошур одним з дуже важних засобів до поглиблення християнсько-катол. духа

³² З Т-ва св. ап. Павла, *Нива*, 1909, стор. 378.

³³ Про загальні збори Т-ва ім. св. Павла, *Нива*, 1910, стор. 756.

в нашій народі — заявляють конечним оснувати видавничу спілку на підставі закону з 1873 р. і поручають Виділові якнайскорше цю спілку покликати до життя.

Тут слід згадати великої ваги рішення Виділу Т-ва з дня 28 квітня 1911 р., покликаючи до життя комісію для перекладу св. Письма на українку мову.³⁴ До цієї комісії, яку затвердив Митрополит Андрей, належали духовні і світські знавці справи. Між священиками були такі особи: д-р Йосиф Боцян, ректор Духовної Семінарії; Никита Будка, префект Духовної Семінарії; д-р Теодосій Лежогубський, проф. реальної школи; Леонід Лужницький, проф. гімназії; Плятонід Філяс, протоігумен ЧСВВ; і д-р Дмитро Яремко, віцектор Духовної Семінарії.

Зі світських до цієї комісії належали: д-р Іван Брик, гімназійний професор; д-р Іван Копач, краєвий шкільний інспектор; д-р Остап Макарушка, директор жіночої семінарії ім. Т. Шевченка; Ілярій Огоновський, гімназійний професор; д-р Михайло Пачовський, гімназійний професор; д-р Кирило Студинський, професор університету; д-р Василь Щурат, гімназійний професор.

Можна сказати, що Т-во розгортало свою працю за поштовхом і завдяки жертвенности членів Головної Управи. В примітці реєструю декілька управ, щоб допомогти майбутньому дослідникові, який хотів би докладніше простудіювати різногранну працю Т-ва та задержатися докладніше на її чоловіх одиницях.³⁵

³⁴ З Т-ва св. ап. Павла, *Нива*, 1911, стор. 315. Тут вперше вжито назви « український » замість традиційної « руский ».

³⁵ Списки членів Головної Управи Т-ва св. ап. Павла виготовлено на підставі звітів у *Ниві*, або подано за шематизмом.

1910 рік

В *Ниві* (1910 р., стор. 755) сказано, що на зборах, які відбулися 8 грудня 1910 р., до управи ввійшли такі пан-отці: Євген Гузар, голова; д-р Йосиф Боцян, заступник; члени: Теодосій Лежогубський; Дамян Лопатинський; Леонід Лужницький; Микола Щепанюк; д-р Дмитро Яремко; заступники: В. Лиско; І. Новосад і М. Янович.

Шематизм (1910 р., стор. 439) подає декілька інших осіб, які належали до Головної Управи. Дуже можливо, що маємо до діла з Управою з 1909 р. Беручи до уваги майбутні довідкові потреби, тут щераз поміщую цей список. Предсідник: Євген Гузар; заступник предсідника: Теодосій Лежогубський; члени: Леонід Лужницький; Василь Лициняк; д-р Дмитро Яремко; д-р Йосиф Боцян; Никита Будка; Амврозій Редкевич; Микола Щепанюк і Іван Новосад.

На шляху до дальшого розвитку

Кожний рік вказував на розвиток і розбудову Т-ва, пляновість і завзяття членства. Такий стан теж виявили загальні збори, що відбулися 7 грудня 1911 р. На збори прибуло 90 членів. Прибув теж делегат з Перемиської єпархії; значить Т-во йшло не тільки вглиб своїми осягами, але теж збільшувало свою діяльність вширш, переходячи на терени двох інших єпархій.

Зрозуміло, що о. Є. Гузар, голова Т-ва, із вдовolenням повідомляв про те, що головна управа майже в цілості перевела організування священників Львівської архієпархії. Число дійсних членів дійшло до 621 осіб.

На зборах були доповіді на злободенні теми, як напр. на тему російсько-православної пропаганди в Галичині (говорив о. Герасимович, парох Терпелівки). Присутні виявили своє обурення тим русофільським священникам, які своїм членством у русофільських товариствах, підпомагали пропаганду російського православ'я, зокрема поширювання культу відступників Наумовича і Цибіка.³⁶

1914 рік

Шематизм (1914 р., стор. 436) реєструє Головну Управу в такому складі: Предсідник: Євген Гузар; заступник предсідника: д-р Йосиф Боцян; члени виділу: Теодосій Лежогубський; Леонід Лужницький; Дам'ян Лопатинський; Олександр Малицький; Микола Щепанюк; Євген Монцібович; заступники виділових: д-р Теофіль Горникевич; Микола Янович і Іван Новосад.

1917 рік

Нива (1917 р., стор. 91) подає докладний звіт із загальних зборів, що відбулися 2 лютого 1917 р. З нього довідуємося, що деяких членів головної управи російська влада вивезла вглиб Росії, як напр.: д-ра Й. Боцяна, М. Щепанюка і д-ра Т. Горникевича. А. Малицький залишився на занятій території, а діяльний голова Т-ва Є. Гузар мусів виїхати зі Львова в березні 1916 р. (чому і куди він виїхав — не нахожжу відповіді в доступному мені матеріялі - Б.К.).

Вибрано нову управу і значно збільшено число її членів. Голова: Олександр Стефанович; заступник: Теодосій Лежогубський; члени виділу: Дам'ян Лопатинський; Леонід Лужницький; Іларій Паньківський; Юліян Дзєрович; Євген Монцібович і Омелян Радзикович з Вишенки Великої. Заступники: Іван Лучинський, д-р Гавриїл Костельник і Симеон Біленький. До провірної комісії вибрані: Василь Лициняк, Іван Туркевич і Василь Лиско, разом 14 осіб.

³⁶ Загальні збори Т-ва ім. св. ап. Павла, *Нива*, 1911 р., стор. 760-764.

Щоб протидіяти русофільській пропаганді збори ухвалили скріпити працю в парохіяльних кружках, та оснувати при головнім Т-ві ім. св. ап. Павла місіонарський кружок.

Від присутнього о. Плятоніда Філяса, протоігумена ЧСВВ, зібрані довідалися, що ченці василіяни вже заклали в Бучачі школу для виховання місіонарів. Ця установа буде мати програму середньої школи (гімназія), включаючи теж навчання деяких богословських предметів. Прийматимуть хлопців, що скінчили 12 років життя. На перший поклик зголосилося 150 кандидатів, вибрано тільки 12-ть з них. Це наявно вказує, як дуже українська молодь бажала вчитися. Через економічні злидні родичі не могли посилати своїх дітей до тодішніх середніх шкіл. Частина тогочасної молоді хотіла служити своїм братам у краю і на нових поселеннях як ченці. Українське населення спонтанно зареагувало на потреби цієї виховної установи і в 1911 р. зібрало 2,000 корон готівкою.

Доповідав теж о. Качмарський. Він в основу своєї доповіді взяв слова митрополита Андрея, висказані над могилою о. Маркіяна Шашкевича: «завжди з народом і за народ!»!

Український клир народовецького напрямку розгорнув був поживавлену працю між українським населенням у таких ланках: церковній, просвітній, громадській та економічній. Це дуже причинилося до культурного розвитку народу. Духовенство трьох галицьких єпархій в основі своєї праці брало напрямні соціального вчення папи Льва XIII.³⁷ Проти праці духовенства і самої Церкви виступали зі своєю пропагандою радикали, яким члени Т-ва ім. св. ап. Павла мусіли протидіяти інтензивною працею в церкві і поза нею.

Про працю Т-ва в рр. 1912 і 1913 докладніше і основніше не можемо сказати, через брак довідкового матеріялу. Одне є певне, що Т-во провадило свою роботу згідно з засадами соціального благовістя Церкви.

Незвичайно торжественно відзначено 300-річчя смерти митр. Іпатія Потія та видано ювілейну монографію пера д-ра Миколи Чубатого п.з. «Митрополит Іпатій Потій, Апостол церковної єдності», Львів, 1914.

Переклад євангелії за єванг. Матеем передано до мовної рецензії д-рові В. Щуратові і д-рові Ів. Франкові. Введено теж по-

³⁷ Там же, ст. 762.

стійні богослуження на львівських передмістях, саме: Баторівці, Замарстинові і Клепарові. Це було в противагу польському наступові на душі львівських мішан, які жили на передмістях княжого міста.

1916 рік - Важливий рік

Справа зміни календаря не є новою. Конечність включитися з календарем у загальний круг інших народів була вже тоді в Галичині наявною потребою. Це не є відривне явище поселень. В березні 1916 р. обговорювано питання зміни календаря і «поважне число членів (т.зн. Т-ва ім. св. ап. Павла - Б.К.) внесло в цій ділі через Апостольського Нунція у Відні представлення до Конгрегації de Propaganda Fide в Римі». ³⁸ Як знаємо, до ніякого рішення в тій справі не дійшло.

Слід ще згадати, що галицьке духовництво щораз то більше бачило велику потребу популярної газети. Тому о. Микола Стишовський з Дев'ятник склав 1,000 корон як залізний фонд, із відсотків якого мали видавати таку газету для народу.

Історичною подією була постанова Т-ва виготовити меморіал з датою: Львів, 20 листопада 1916 р. про потребу свободи розвитку УКЦеркви. Про це рішення «Нива» писала так: «...громадне число членів Т-ва ім. св. ап. Павла внесло до церковних і світських найвищих кругів обширний меморіал, в котрім представлено мартирологію нашої Церкви від давних часів по нинішні дні, виказано причини, для яких наша унія не могла в попередніх віках сповнити сподіваної місії на сході і мусіла остаточно впасти, піднесено їй нинішню вагу нашої св. унії для зближення і з'єдинення східної Церкви з католицькою, та домагалося усунути всі завдані їй кривди, попитати її в Галичині і привернути в Холмщині і занятих землях». ³⁹

На іншому місці є згадка про те, що наші Ординаріати переслали до церковної і політичної влади (читай: Апостольському Престолові і Віденському урядові - Б.К.) прохання вислати на Холмщину і інші заняті землі українських священників і привернути там давню унію. Проте ці старання «остались досі без успіху». ⁴⁰

³⁸ Загальні збори Т-ва ім. св. ап. Павла, *Нива*, 1917 р., стор. 89-99.

³⁹ Там же, ст. 90.

⁴⁰ Там же, ст. 94.

Воєнне знищення і соціальне вчення Церкви в практиці (1914-1917)

Воєнне спустошення на території Галицької митрополії підчас першої світової війни дало змогу управі Т-ва ім. св. ап. Павла застановитися над тим, як примінити в практиці соціальне вчення Церкви. Образ був невеселий. Села і частинно міста були понищені, населення зубожіло, велике число сиріт, поважне число мужчин полягли у боях, багато з них ще у військовій уніформі боронили австрійську монархію.

Під час російської окупації Т-во було нечинне. Деяке число активних членів на чолі зі своїм митрополитом були у неволі. По трьох роках мовчанки Т-во відновило свою діяльність. Звітодавець записав, що 2 лютого 1917 р. при участі 80 членів «зі всіх сторін краю»⁴¹ відбулися загальні збори.

Головну доповідь мав о. Олександр Стефанович.⁴² Він у ній порушив ті пекучі душпастирські справи і завдання, які стояли перед духовенством у ті тяжкі часи. Помочі в першій мірі потребували: Церква і нарід. Дискусія була живою.

Сама доповідь була основно приготована і є документом з першої руки про стан церкви і народу в ці воєнні часи та потреби дії.

Війна принесла спустошення і велику руїну. Багато сіл і церков знищено, попалено, а нарід виселено. Ті, що залишилися, були віддані на призволяще. Моральне і матеріяльне спустошення робили своє. Люди забували про пошанування приватної власности, розвинулася соціальна недуга — проституція, а з нею поширилися венеричні недуги.

Які ж завдання стояли тепер перед українським духовенством? В першій мірі треба було скріпити релігійність і моральність серед народу. Одначе автор слушно твердить, що працюючи над відродженням народу «не можемо обмежитися лиш на церковну і релігійну працю. Мусимо охопити всі потреби своїх вірних».⁴³

Серед загальної руїни можна завважити багато життєвих проблем, що чекатимуть розв'язки. Наприклад, багато вояків українців, селян і міщан, поляжуть у війні і залишать дітей без батьків-

⁴¹ Там же, ст. 89.

⁴² О. Олександр Стефанович. Задачі нашого духовенства в теперішнім часі — З реферату на загальних зборах Т-ва св. Павла, *Нива*, 1917 р., сторінки 47-61.

⁴³ Там же, ст. 49.

ської опіки і виховання. Багато сирітських земель залишаться в довгах, яким вдовиці і діти-сироти не будуть могли зарадити. Їхнє майно може піти на публічну продаж. Невідомо теж скільки то осіб повернеться з фронтів інвалідами-каліками. Якщо вони не отримають помочі, стануть тягарем для себе і своїх родин.

Поле праці широке і нелегке, але «громада великий чоловік», тому нема чого лякатися труднощів. Обов'язком Т-ва ім. св. ап. Павла є закладати свої кружки і духовенство повинно повести плянову акцію в таких п'ятьох ланках: церковній; релігійно-моральній; просвітній; філантропійній і економічній. Автор довше задержався при кожній із цих ланок та їх основно обговорив. Тепер неодмінно духовенство мусить своїм впливом заступити недостачу батьківського виховання.⁴⁴

Зокрема слід зайнятися молоддю. Їй треба присв'ятити увагу, розгортаючи просвітню працю. На жаль, рідко коли звертається увагу на молодь, з хвилиною як вона залишає школу. Таке наставлення сприяє тільки розмові неписьменности. При церкві повинна існувати організація для юнацтва, що мала б теж свою бібліотеку з цікавими і займаючими книжками. На її створення, вразі потреби, слід взяти гроші з церковної каси, бо добра книжка виховає майбутніх добрих громадян. Священик, учитель, адвокат чи інший професіоналіст повинні час до часу приготувитися, щоб мати доповідь для молоді з таких ділянок як історія, гігієна, право, рільництво тощо.

Душпастир, у повній свідомості свого обов'язку, повинен через опікунчі ради, до яких він з уряду належить, підшукувати для сиріт совісних опікунів. Вони мають сиротам заступити батька. Це не має бути особа, яка бажає наживатися сирітським майном, забирати для себе державні допомоги чи уживати підростаючих для своїх робіт при господарстві, не цікавлячися їхнім вихованням і наукою. Коли ж опікун надуживає повірене йому довір'я, священик і поважніші громадяни повинні судово вимагати, щоб сироту примістити в іншій, більше відповідній родині. Коли б все таки не можна було дати цій молоді належної опіки, тоді священики повинні закладати повітові сиротинці, або в крайности висилати сироти до єпархіального захисту. Провадити такий захист не є тяжко, бо на кожную дитину держава дає 45 корон місячної підмоги. Треба тільки підшукати відповідне приміщення і особу,

⁴⁴ Там же, ст. 59.

яка віддано зайнялася б вихованням дітей. З невідомої причини, українці з цих державних підмог не користали. Українські дітисироти терпіли холод і голод. Інші національності, як напр. жириди і поляки, з цих фондів багато користали, і несли поміч своїм сиротам.

Отець А. Стефанович переконливо апелював, щоб не занедбувати справи суспільної опіки над сиротами та їх приміщувати в українських захистах. Треба теж уже подумати про те, щоб за кілька років відкрити для старшої молоді ремісничу школу. У такій школі, сироти зможуть отримати професійний вишкіл, вивчити потрібне ремесло і забезпечити собі прожиток.

Прелегент бачив труднощі і перепони у переведенні великої соціальної програми — опіки над воєнними сиротами. Але надіявся, що нарід з довір'ям і вдячністю прийме простягнену руку помічі своїх душпастирів.

Під впливом доказів прелегента, негайно по загальних зборах Т-ва ім. св. ап. Павла порішено оснувати поруч єпархіяльних захистових комітетів теж статутове Українське Крайове Товариство для Опіки Сиріт і Дітей. Це був дальший крок у практичному здійснюванні соціального вчення Церкви, яке Т-во ім. св. ап. Павла різногранно старалося переводити в життя. Воєнне лихоліття дало до того добру нагоду.

Висновки - Закінчення

Часово коротка історія Товариства св. ап. Павла за роки 1907-1917 виказує, що соціальне вчення Церкви було близьке духівництву Галицької Митрополії на початку ХХ сторіччя.

Тут не було змоги подати повного образу його осягів, з уваги на недостачу довідкового матеріалу.

Праця Товариства натрапляла на труднощі, зокрема через ідеологічний поділ галицького клиру на два табори: народовецький і русофільський.

Багато труду і захоплення Товариством виявив довголітній його голова о. Євген Гузар, якого багатогранна праця і зацікавлення заслуговують на окрему монографію.

Деякі з членів Головної Управи Товариства зайняли визначні місця серед ієрархії УКЦеркви. Так наприклад о. Никита Будка став першим єпископом для українців у Канаді (1912-1927), а о. д-ра Йосифа Боцяна митр. Андрей висвятив у 1914 р. на єпископа Луцька.

Українське духівництво народовецького напрямку, якого гаслом було « завжди з народом і за нарід », завдячує свої успіхи посвяті та ініціативі членів Головної Управи та співпраці членства. Вони поруч своїх душпастирських зайнять віддавали час на з'єднання своїх власних сил та на працю для народу в площинах: релігійній, національній, виховно-просвітній, видавничій і соціальної опіки. Вони закріпили для себе окреме місце в історії Церкви галицької вітки українського народу своїм меморіалом з 1916 р.

Михайло Бажанський

ЗОЛОТО ДРЕВНЬОГО СНЯТИНА

(Ескіз)

I

Воно було від найдавніших часів. Заховане в льохах багатих міщан, купців, урядників міста, вірменських поселенців, та громадян різної професії. Часами відходило воно на схід, разом з татарами, а потім з турками, з розбійниками із-за гір карпатських, заховане глибоко в землі, таки залишалося часто нідіткнути, і своїм чарівним блиском гладило розкішшю душу власників: « ось, гляди! — я маю, я багатий, багатир. Я маю золото! » При великих урочистих okazіях, пишалося воно на грудях, на руках, чи на вухах багатих жінок, появлялося на дубових столах вельможних прийнят. При родинних спорах в суді діставалося в спадщині новим власникам, злою фортуною переходило побідно до рук продавців, найчастіше жидів. Навіть опришки, які налітали навіжено з небосажних гір, або Молдавії, не мали щастя забрати його до своїх глибоких шкіряних кишень.

Золото таки уперто, непорушно стояло в сховах старого Снятина, часто припадало порохом, павутинням, а сховища заростали бурянами, а по несподіваній смерті власника важко було віднайти його місце. Переходило з батька на сина, від мами — доньці. За добре свідоцтво в школі, або на вінчання із старшим від себе женихом. Століттями було воно значною валютою, яка мала свою вартість в розговірній мові — купуючих. Треба було тільки вимовити людськими устами це чарівне слово « золото » і будинок, поле, коні, упряж все добро з наймитами разом, все, діставалося новому власникові. Золото, ех, коли б його тільки мати! Найбільше проявило воно себе у шлюбних перстнях, прикрасах для жінок і для високих судових урядників, цісарсько-королівських офіціалів. Кожен з них до емеритури старався придбати собі де-кілька пам'яткових монет із того шляхотного металю, золота. Це зву-

чало забезпеченням на старші роки можливої життєвої непогоди. Насолода мати щось в скрині, чи в іншому сховку, далеко від людського заздрісного ока.

В декого з'являлися зуби з того жовтого металю. Часто тільки для краси, як із-за потреби. «Хай будуть вони там, злодій не вкраде». Хоч часами і той приходив. Не за життя власника, а вже по смерті. Вночі, відкопував гріб, як кротина, виривав кліщами зуби покійному і над раном з'являвся у Дудя перед його викривленою часом, напіврозваленою хатою.

— Чого тобі треба? Що, може горить там у тебе? Пождати до ранку не можеш? Переривати мені сон!

— Ні, не горить, каже нічна гієна, — от гляди тільки, що я тобі приніс.

— Що, ти вбив людину? — ніби здивовано запитує Дудьо. А очі аж сяють жадобою мати.

— Ні, він був уже мертвий.

Над сірим, темним ранком Дудьо дав кілька монет сріблеників гієні людоподібній, вклав поспішно золото в мішок, відкинув камінь льоху, і доклав ще один шматок золота до золота. «Хто має, йому дасться». Можливо, що так. А святотатство, що ж для нащадка мазурських колоністів?

Багатіли купці, продавці. Були ще інші шляхи, якими воно приходило до нових власників. Дідич пропив в коршмі або програв у карти й не стало готівки в банку на покриття боргу, — заносив пам'яткові золоті кубки з орнаментами візантійських славних майстрів, ложки, виделки, і дрібну біжутерію, все із золота, до заставу, з якого майже ніколи не було повороту. Це все добро опинялося в іншому підвалі. Золото міняло власника. Та воно із Снятина не відходило. Кожен власник його мріяв, що колись перевезе його до вимріяного Ливану, осідку світового багатства або до Швайцарії, спокійних гірських кантонів, де багаті мали таємні сейфи, без їхніх імен, тільки числа. Треба пам'ятати тільки число і, буде тиха, спокійна та вигідна осінь життя. Буде солодка, як в небі. Снятин мав золото. Снятин мав багато золота.

II

До міста прийшли нові опришки. Вони не мали кривих шабель, як татари, гострих ножів, як турки, не мали канчуків, як армія Брусілова, чотиригранних багнетів, як мадярські гонведи,

не було в них хитрої, єхидної ГІУ, як за советської окупації. Вони проявили незнану дотепер в історії древнього Снятина-тактику. Їхні вояки були вдягнені в довгі, вовняні, сіро-сині шинелі, в руках в кожного був скоростріл, а їхні старшини обвішані гаковими хрестами. Свастика на грудях, на раменах і на шапці. Чи вона була в серці? В блискучих чоботях товкли снятинський хідник, чоботями тиснули українського громадянина позбутися мрій, бути самостійним народом. Примушували віддати все добро, в добро третього райху. Як кожен займалець, як кожен опришок, тільки цей був інший від інших. Він також, як від-віку займалець, мріяв про снятинське золото. Так, але як його дістати? Треба перерити всю землю, віднайти сховища, таємні канали. Хто ж це зробить? Воно ж заховане, воно в гробницях, льохах і в тому історичному каналі, до якого тільки небагатьом був відомий доступ.

Шеф Гештапа Закс разом з Оттом і Рід Діснером, своїми вірними помічниками, не один день думали, як вони дістануть заховане золото. Радилися Берліну і зволікали і зволікали. Рішили провадити повільне вбивство і грам по грамові здобувати той дорогий метал, мрію всіх грабіжників.

Комора нових опришків наповнялася. Генерал Павлюс, оточений перед Сталінградом не втримався. Старий Царицин рішав про упадок третього райху. А снятинське золото преспокійно лежало, заховане в землі і бетоні, не так легко приходило до рук Гештапа. Берегли його камені, тесані швилі й природні замки. Накази повторялися: «знести золото!» Це ніби викуп за життя на цьому світі. Як в середньовіччю. Викуплення з неволі? Повторилося біблійне трактування. Для українських міщан патріотів, для польських колоністів і для жидівського населення — доля майже однакова. Віддати золото, або смерть, або концентраційні табори. Для жидів було це найдошкульнішим наказом. «Здати золото!» Бо воно, після здогаду мало бути тільки в жидівському гетто. Смерть надійшла над Снятином. В ім'я золота, смерть. «Ве віктіс»! Горе переможеним. Але ж бо жиди-не воїни старого Риму. Це Снятин, 1973-го року по Христі!

Золото, від віків бережене, уникло рук наїздів кочових організованих і неорганізованих нападів з карпатських гір, Молдавії, Валахії, Бесарабії, Москви, Варшави. Кожний з них хотів золота, снятинських дівчат, покупатися у хвилях прекрасного Прута, поїсти з урожайної землі пшениці, але золото було першим за всі інші добра покутської землі. Вони його не здобули.

Герої третього райху, це щось інше. Вони таки то золото здо-

були. І, як з календара 1944-го року зірвано два перші зимові місяці, двома навантаженими автами снятинським золотом Отто з Рідом та своїм невідступним шефом вирушили в дорогу. Проїхали щасливо Микулинці, обережно продісталися залізним мостом на ріці Пруті, хоронені Вермахтом, приїхали без пригод в Залуче, наперед почерез залізнодорожну станцію а потім село Залуче, Княже, Драгасимів, Тучапи, Попельники, Джурів і Рожнів. Тут віддихнули, поскидали шапки із свастикою, потерли, як на команду спітнілі чола, та рішили однозгідно дещо випити, бо ждала їх дорога далека через гори. В підсвідомості в кожного з них ожили легенди, які оповідали їм українські міщани міста Снятина. Легенди про гірських опришків, що за добро нагороди дають, а за провини тяжко карають. Від багатих беруть і бідним дають. Всякої всячини наслухалися від народу за час їхнього перебування в Снятині. Це край казкових чудес. Фантастична країна радощів і горя. Неясний берег сподівань. Хоч це були тільки легенди, з яких оповідаючі насміхалися, але ці казки залишилися таки в їхніх думках. Хоч вони, вояки третього райху, не сміли допустити до себе сенс химерних розповідей, але дивним-дивом, в кожного з них в глибах підсвідомого чуття жевріло малим вогником і тому шукали вони порятунку в зайвих рухах. Відкинути ірраціональне. Найкраще запити горілкою. І порішили випити тільки по маленькій чарці, що б вистало їм ще до райху цієї оковитої. А до райху — ще далеко. А хто захоче по-більше, то вже із свого клунка, скільки ввійде в горло. Кажуть, що Отто ніколи не пив, але тут в горах, звідкіля віяло смерековим запахом, і легенди ставали перед очі, й він протягнув руку по чарку.

Оповідання це продовжає гарна чорнявка, як полтавська красуня. Колись мусіла бути гарною, бо ж ще і тепер віє з неї природна уродливість, як фільмова артистка. А чверть століття тому, як та подія мала місце в цих горах, вона мусіла бути ще кращою. Вона була свідком дальшої подорожі тільки частини снятинського золота.

На горах ще виднів сніг, прикривав любовно скелі, дерева і поляни. На долинах, які вливалися потічками і смереками в Гуцульщину, надлітав вже теплий весняний легіт, хоч ще віяло холодом. Отто побачив на узгір'ях якісь дивні ніби містичні постаті. Далекі вони, але віщували щось недоброго. Видавалися йому, що вони вже дуже близько і припав відрухово до свого стрільна і зголосив це своєму шефові. Вони гей поклик лихозвісний провіщали небезпеку. Не треба і було довго ждати на них. Зненацька

постаті появилися коло їхнього авта із золотом. Інші, не ті з гір, що ледве було їх видно. Вони були на чатах. Скривалися понад битий шлях. Стерегли його. « Легенди правду мовлять » — пройшло їхніми умами. « В горах є ті, які за зло карають, за добре нагороди дають ». Але було вже запізно повертати своє життя на праведний шлях. Не було часу роздумувати. Треба рішати, і то в цій таки хвилині. Тверда рішимість боротися до кінця омріяної мети-не покидала їх. Ввесь світ здавалося приглядався цьому бою.

Гинуть два члени УПА, гинуть виконавці волі Гітлера, люди із свастикою в сіро-синіх одягах. Ескапада із золотом кінчиться загибеллю службовців Гештапа.

Воно, червоне, часами жовте, засяяло невимовним блиском, воно благословенне і прокляте маршує далі в гори, в колишню Чехословаччину. Опікується ним новий може тільки тимчасовий власник Карбований, його дружина і доня. Напевно і їхні почуття переповнює безгранична радість, як невід, ємна частина людського щастя. На як довго?

III

Третього розділу в цій новелі про снятинське золото — не буде. Новеля вже написана давно, саме життя її написало і краще за всіх літераторів.

Золото таки і дійшло до границь Швейцарії, так як мріяли первісні його власники. Дальша подорож золота і дальша доля його невідома. Вона невідома моїй красуні, хоч як хотіла б вона знати. Історія закутана таємницею. Хто ж розкриє таємниці дальшої подорожі цього золота, тільки частини його, бо багато його перемішано з оливою, салом і бензиною згоріло і розтопилося в жарі страшому, пройшло попелом-на шляху, де колись браталися опришки з цього боку Черемоша з друзями із буковинських горбів.

Хто напише третій розділ цієї новелі і розкриє таємницю дальшої подорожі снятинського золота?

Марія Голод

КРІЗЬ ХМАРИ...

Крізь хмари заспаних повік
пробилось світло.
Краще було би
ще снити про уявний світ,
як пробудитися
до порожнечі ранку.
Чи день це, чи не день,
а днем здається.
День, як всі інші дні —
ранок, полудне, вечір.
Найгірший ранок
безмовний, безрозмовний.
Щоби проскочити
отруйну глухоту
ні рівноваги, ні відваги.
Аж гомін дня
засклепить жалю щілини
вощиною будення.
Полудне,
вечір,
сон...

21 квітня 1977

ЗОЛОТИЙ ДОЩ

В садку осталося щось із соняшної зливи,
що вчора день увесь шаліла весняним промінням.
Розкішний кущ золото-жовтим квіттям
аж до землі ласкавої обважніло зігнувся,

чи у поклоні може, чи з надміру краси.
Сьогодні вже суцільна соняшна жовтінь
прозябла скрізь зеленим свіжим листом,
Та кущ здається ще надмірно золотий.
Недаром хтось назвав оцей дарунок сонця:
Золотий дощ.

22 квітня 1977

МАРІЯ КУЗЬМОВИЧ ГОЛОВІНСЬКА

ЛИСТИ ОТЦЯ ЗИНОВІЯ

(Уривок з більшого оповідання)

У хатинці отця Зиновія змінився лад-порядок від коли померла господиня Марія. Та, що її заступила, не дуже то вив'язувалась зі свого обов'язку. Мало що вміла, але зробила бодай що то і отець Зиновій хоч-не-хоч мусів сприймати життя, яке мав. Вдоволений був, що мав яку таку теплу страву і чисту одіж. З усім погоджувався, бо знав, що ніщо не може змінитися, в теперішніх обставинах, у його житті.

Ходив до хорих лісами, бічними дорогами й доріжками. Коли це було влітку чи на весні, з великою насолодою, хоч не раз і з острахом ішов далекими дорогами. У поворотній дорозі щасливий вслухувався в спів пташок, у кування зозулі, радів розцвилими квітами, метеликами, а то й мушками.

— Кожне має своє призначення в житті — говорив до того, що його супроводив.

Палиця поштуркувала, шукаючи рівного ґрунту, бо слабо бачив.

— Он туди, он туди, панотченьку, — допомагав не раз Максим чи Петро чи хто інший.

Уважали, щоб не спіткнувся. Дорожили ним, як лише могли, бо знали, що нікому його заступити. Та таких людей було мало. Вони й мусіли відбивати різні напасливі зачіпки комуністичних урядників, щоб рятувати його. Були й такі, що доносили, підглядали. Через таких замкнено церкву в прилученій та й приходилось усе далше ходити, щоб занести старим-німічним духовну потіху.

Такі подорожі, хоч які були утяжливі, мали у собі успокоєння через красу довкілля. Отець Зиновій втягав пахощі гілок смerekових, папороті, квітів, а як появились ягоди, то й ягід.

Не раз треба було присісти, відпочити.

Вітрець гладив утомлене обличчя пан-отця. Лагодив утому. Сонце гралось поміж квітням, узбіччям. Сонце тулилось до сивої голови, заглядало увічі закриті темними окулярами.

Спирався на палицю, розглядався кругом, а коли Максим покашлював, не маючи відваги сам почати розмови, отець Зиновій мусів говорити.

— А що там ваш Іван говорить? Є щось нового у сільраді?

— Та такого аби щось важного нема нич.

— Знаєте, що в тамті села вже не підю до церкви.

— Та знаєм і знаєм, хто там таке постарався, погані люди.

— Та недобрі. Я мусів аж до району їхати у тій справі, але якийсь добрий був там урядник і мені нічо не зробив. Трохи погрозив, але вже другу церкву замкнули.

— Ото погань! І десь то по світі такий спокійно ходит та й Бога не боїться.

— Та до часу, Господь є скрізь і все знає.

— Та я тото кажу — відповідатиме... А мій Іван казав, що чуждих навезут ту на ті обійстя, з яких повивозили на Сибір.

— Перемішують...

— А якже, перемішують.

— Ходім, бо сонце вже клониться з полудня.

І встали сходити далі збочю в дорогу на Кальне, а тоді в село.

На роздоріжжі лежав розбитий хрест. Отець Зиновій схилив голову, а Максим перехрестився і голосно зідхнув. Попри дорогу рядом висувались хати. Бідні, занедбані. Люди працювали на колгоспному полі біля ярини, біля бараболі, обкопували. Десь-не-десь на призьбі жмурих, до сонця, очі кіт чи загавкав на припоні собака. Не видно було дітей, вони в школі й дитячому будинку.

У підніжжі загород шумів потік. На стації шибували поїзди. За хатами розкинувся подовгувастий колгосп, критий черепицею.

Вже недалеко старого приходства. Максим скрутив в улличку до своєї хати. Напроти отця Зиновія вибіг песик Фікусь і ласився до ніг.

У хатинці на письмовім столі лежав у білій коверті лист з-за границі, з Америки. Ще не роздягнувся і взяв його в руки. Щаслива уємішка роз'яснила його утомлене обличчя.

— Хто приніс? — спитав Анни.

— Поштарка йшла на обід і принесла.

— Від сестри — прошепотів — не забуває...

А коли відпочив, сів сам писати:

30.V.1964... "Ніхто так не интересується мною, як Ти. Дуже мені шкода, що була тяжко хвора. Моє здоров'я не зле — тепер болію, і цілу зиму також, на половину правої руки, від ліктя до рамени. Думаю, що то зимова обстуда в хаті, під час снання. Дім зимний, має всякі браки, будований був колись на дровітню. До мене ніхто не навідується і ніхто мною не интересується. При допомогі Божій мушу сам собою журитися і давати собі раду. Зболілої руки дотепер не вилікував, найбільше біль докучає вночі. Дуже вдячний, що цікавишся мною, також дуже дякую за молитви. Покищо мені пакунків не треба. З давнішого ще маю то, що мені посилала. Не мавш поняття, які прикрі обставини з пакунками, а ще по смерті господині Марії ані кому відібрати, ані де примістити, ані кому зайнятися, за все треба добре платити. Я не маю допомогі, ніхто мною не журиться, нікому я не в голові. Як буде зі мною гірше, то напишу. У нас цілий травень був зимний, холодний, з приморозками. Треба тепла, дощу, а того нема і нема в горах; не знаю, як на долах. Не знаю, як ще довго буду працювати на своїй посаді. Маю всілякі прикрощі — нічого не пораджу. Але думаю, що на душі тримаюся добре, оскільки можу, потішаю себе.

На Пасху писав до Брухович, ніхто не відписав. До Брухович хтось доїжджає із сусіднього села, але я хотів би подивитися до церкви і на цвинтар; не знаю, чи мені вдасться. Довго не відписував на Твої листи, все зайнятий, не маю часу. Молоко маю, також набіл. Смереки, які ще Тато садили, ростуть коло хати, гнізда мають шпаки. Десь поїду до очної лікарки перевіряти око. Як пишу, відчуваю біль правої руки, треба далше лікувати. Маю трохи клопоту зі снанням. В свята, неділі мушу дуже рано вставати. Бараболі трохи посадив. У Львові був давно, ще з початком березня, тепер не знаю, коли поїду. Нема чого їхати, жити треба ощадно. Дуже прошу далше пам'ятати за мене".

А тоді скоро другий лист:

4.VII.1964 р... "Прошу всі листи посилати від тепер на мою адресу, як зазначено на коверті. По великій посуші щойно тепер впав дощ. Я був трохи хворий, мав пониження тиску крови на

100. Кілька разів їздив до лікаря і здоров'я поволі поправляється. Цілу зиму і донедавна дуже боліла права рука від ліктя до рамени; покищо трохи легше, але не зовсім. Тепер у нас сильні вітри і дуже похолодніло. Я хотів конечно 1.VII. їхати до Брухович — перешкодив дощ. Того року суніць не багато через посуху. В мене перебував один тиждень знайомий лікар. Дуже уважав на дієту, хорував на жовч і серце. На гріб Мами замовив залізний хрест — деє мусітиму туди поїхати. Хочу їхати до лікаря провірити очі, може там надам лист. Трохи є квітів коло хати, але не багато. Досить тяжко мені успокоюватися через мої життєві обставини. Не маю товариства, досить було мені добре, як був лікар”.

8.VII.1964 р... ”Тепер пишу загально до всіх, бо так випадає. Вибираюся до Брухович. Маю надію щасливо вернутися. Я рахував смереки коло хати, які садили Тато — є їх ще 30, але не всі добре тримаються. Листа, як я вже згадував, прошу посилати на мою адресу: Кузьмович Зиновій І., Лавочне р-н Стрий, обл. Львівська. На смереках коло хати є гнізда шпаків (в пачках). Останній раз чув того року возулю 28/6. Кувала цілу весну. Пташків у нас чомусь мало. Дуже дякую за попередні прислані пакунки, вони дуже мені помогли. Їздив до лікаря на провірку очей, — 2-3 рази річно мушу їх провіряти, виджу лиш на ліве око, на праве око виджу мрачно і дуже мало, самим правим оком, як заслоню ліве, не можу перейти. Операція правого ока була в 1954 р. на т.зв. «отслоюку», що розділилися частини ока. Через очі жадних тягарів не можу носити, читати мало, права рука далі болить”...

І хоч відчував біль у руці, писав, бо мусів писати. Кожне слово боліло. Знав, що інакше не може бути. Хоч було літо, холодні вітри робили своє. Добирались і до хатини. Докучали очам, коли змушений був кудись виходити. Не помагало їй заслонюватись.

Шуміли й хвилювалися збочі зі смереками. Темніли ліси. Порвані хмари переганялися понад горами, понад селом. Споловілі збіжжя хвилювали, а то й прилягали до межі, до землі. Біля колгоспу стояли машини, жнивварки.

Голосні розговори чужої мови відбивались у віконцях хатинки отця Зиновія. Заходили люди на давнє приходство — до контори. Входові двері гримали й скрипіли раз-у-раз. Смереки в городі розкладали галузями, шуміли. Чубами потрясали, дивувались...

Отець Зиновій з тугою поглядав на родинну хату — приходство на другому кінці подвір'я. Його хатинка з одної кімнатки

і кухні. А тоді погляд його сховзнувся доріжкою вділ до хати Максима.

— Добрий чоловік — прошепотів і сягнув по часослов молитися.

Вечір клопився долі збочами.

Весна 1977 р.

КРИШИНКА З МОГО ЖИТТЯ

Було це ранньою весною 1910 року. Ланами стелився сумерк, осідав кругом села над Гнилою Липою-Бруховичі. Котилася мряка на невелике, зелене вже оболоння.

А на приходстві, в хаті з зеленорозмальованим, оскленим ганком, оброслим диким виноградом, докінчували пакування. Вешталася служба, Батьки, церковна прислуга. Великі клунки стояли посередині кімнати. Мама силяла голку сірою ниткою з веретена, щоби дошивати клунок. Старший церковний брат, дідусь вже, помагав і рясні сльози котилися з його очей та падали на клунок, на долівку. Руки йому дрижали.

У вікні, в тому вікні, біля якого щоденно заплітала мені Мама кіски, виразисто виголошуючи вірш:

Мама Манюсі косоньки чесала...

Манюся до мами мило щебетела...,

дерева вже зі свіжими бруньками та молода зелень. А тоді я вслухувалась у вірш і слідила крізь вікно за кожним листочком, травичкою скропленою росою, за соняшним усміхом у садку.

Тепер я не могла дивитися на ось цей безлад-пустку в кімнатах, на сльози старших людей і просялася:

— Я побіжу на оболоння попрощатися з дівчатками.

Не чекаючи відповіді ані кивнення Батькової голови, вибігла на подвір'я. Садок, якого половина поміж овочевими деревами була заставлена уликами, опустів. Не було вуликів і не було того вулика, під якого дашком дозрівали, як мід солодкі, а ще крапці у своєму вигляді, червоні одною половинкою, яблучка. Якраз на мою долоню, а щоб з'їсти таке яблучко, треба було зважитися перейти поміж вуликами Батька і попросити.

Батько пильно слідкував тоді, коли наближалася. Голубі очі, з-поза окулярів, обіймали любов'ю п'ятилітнє дівча, рука підносила дашок вулика і вибирала щонайкраще яблучко. Папістика

пахла воцниною, медом, а яблучко також. Я розрадувана мусіла поволі, обережно пересуватися поміж вулицями на подвір'я.

За садком маленька, старенька церковця, за подвір'ям місток на потоці й оболоння. На оболонні дожидавав гурт дівчаток.

— Ти їдеш? Направду їдеш?

— Так, досвітком... ще темно буде... прийшла попрощатися.

— А ми тебе не пустимо!

І діти розставилися в колесо, взяли мене у середину й чимраз більш почали затіснявати його.

— Чуєш? Не пустимо!

Мені совісно, що залишаю їх, і я оправдую себе.

— Батьки їдуть, мушу і я з ними.

Я цілую кожну зосібна і пробую продістатися попід руки. Дарма! Колесо затісняється, дитячі руки не розсунуваються. Сумерк усе більше залягає село, мряка криє оболоння.

— Пустить... — прошуся.

— Чула? Не пустимо! Ти наша!

Мене охопив жах: може й справді не пустять?!

— Ти поїдеш у світ, за нас забудеш...

— Панянкою станеш, забудеш...

— Не забуду.

І прошу, благаю:

— Темно вже, Батьки дожидають мене.

Наче б не довіряли.

— Панянкою станеш і забудеш!

— Не забуду! Ніколи не забуду!

Мені прикро, що вони не хочуть вірити мені, як і жаль залишити їх тут. Я забрала б всіх зі собою. Я одинока, у мене нема сестри, з ніким бавитися. Брати старші і нема їх дома. Ляльки? Ляльки в кімнаті, а я люблю простір, зелень, сонце, квіти, лани, квітучі луки, між лозами потік і люблю розсміяні личка своїх дівчаток у вишиваних сорочках та кріслатих, квітистих спідничках.

Колесо дівчаток не звільняється, хоч матері біля воріт кличуть дітей вечеряти. На щастя, на містку, з'явився старший священик, мій Батько.

— Доньця... Доньця...

Батько кличе. Його голос відгмоном на кожному обійстію.

Село маленьке. Хати довкруги обolonня. Руки дітей повільно звільнили колесо. Сумно схилюлись голівки.

— Не забудеш? — Одним хором за мною.

— Не забуду!

І дійсно, як я могла б їх забути?!

Біжу на місток, вперше у своєму житті, потрясена до глибини душі.

В хаті блимає лампа і плачуть люди.

— Отче... Батьку...

Брови Батька стягаються. Я тулюся до клунків. Вснути не можу. Усе село, усі люди перед очима.

— Не забуду... Не забуду...

А досвітком, коли ціле село ще спало, Мама в чорній суконці, я у гранатовій, тихенько, щоб не будити людей, бічною вуличкою перебігли гумові колеса фаєтону на гостинець у Рогатин, у Рогатині на поїзд на Стрий, у Стрию на Лавочне.

Лікар поручив Батькові виїхати в гори на порятунку здоров'я і тому Батько вніс подання на вільну парохію в Лавочне.

Там чекав на мене бойківський світ.

1957 р.

СВІТЛЯНА ПЛЯМА

Багато опалого листя на городі за церквою. Деколи вітер розгойдує безлистим галуззям і вони гнуться додолу, шукають свої зеленої краси, що проминула.

Відвертаюся, щоб не було жаль.

У корені надія на поновне життя з весною — їх соки. Покупились горобці. Де-не-де голуби й коси за кришками поживи. Сірі осінні хмари понад кам'яницями.

Старий паламар з-за рогу вулиці поштуркує палицею. Півголосом молиться дорогою. У кишені ключ від церкви і він відкриває головні двері та, бурмочучи даліше молитву, світить світло.

За ним кілька стареньких жінок. Це головні стовпи цієї церкви. День у день на Службу Божу. День у день до Святого Причастя. Тихі, спокійні, видається нічого в житті не зробили.

Церква щойно долішня вибудована і сходами треба йти вділ. Горішню з весною будуть будувати. І скільки турбот з тою церквою! З тою будовою!

— Чи чули ви? — одна до другої — забрали молодого священика і то тепер перед самісіньким Різдвом.

— А я зачувала, що й краплі будуть творити для тих, що даліше мешкають, аби їм було ближче Богу молитися.

— А з чим тоді йти з нашою будовою вгору? Менше людей, менший дохід.

— Господь святий знає.

Хрестяться свяченою водою з кропильнички при вході в сінці церкви і вмовкають. У лавках лише зернятка вервички пересуваються у руках.

Коли вхожу в церкву, тихенько спокійно. Тут і там у лавках потріскує ігнотик. Паламар приготує все до Служби Божої. Приносить із захристії воду й вино в дэбаночках. Стягає з престолу накривало, докладно його складає, обчищує ігнотики свічок і світить свічі.

А тоді сідає в лавку і слідкує за всім. Службу Божу першу відповідають жінки, другу відповідає він. Трохи голос його дрожить, бо як каже « не тоті вже літа », але без нього, як без руки в церкві.

Служба Божа в церкві по « старокрайовому », бо і священик не тутешній, але люди його люблять. Їм старим нема чого спішитися.

Крізь мури церкви пробивається шум авт. Слідкую за Службою Божою враз із жінками. І нараз перед очима велика світляна пляма. Вкруг світляної плями вигнувся поганий, ховзський, блискучий гад. Голови його не бачу, лише середину його поганого тіла. Вся застигаю.

— Невже погасить світляну пляму?!

Але ні! Світляна пляма могутніша у своїй силі. Його тіло вигнулося наче б не мав права даліше сягнути. І... я бачу, він відповзає від світляної плями. Ох Господи! Що це?

І тоді чомусь у свідомості моїй світляна пляма стала місцем нашої відпустової церкви. Гад — злий дух, який намагатиметься тую пляму погасити, але обезсиленний відповзне і церква збудується. Збудується серед великих труднощів.

Будувати! Будувати! Не задержуватись, не дивлячись на якінебудь перешкоди.

Усе зникає і я знову бачу престіл і священика при престолі. Служба Божа кінчається. Я молюся. Дякую Господеві за духовну потіху, яку я розумію по своєму.

Паламар гасить свічі. Церква опорожнюється з тих людей, які були присутні на першій Службі Божій. Виходжу і я. Осінний вітер грається моєю хустиною на голові, торкається обличчя, рук.

Ключем відчиняю двері хати і зі своєю тайною в душі спішуся до кухні, до щоденних зайнять.

Філядельфія-Найставн, 15.VIII.1966.

ОБНІЖКАМИ

ЗНАМЕННА ПОДІЯ

Хто — щасливим припадком! — опинеться над озером Больсена: могутньо-простірне, живої синяви плесо в рямцях сонця Умбрії, — той ясною думкою понесеться в історію 1200-их років, коли тут Боже Провидіння, — у тих часах іще й єрєсі архидиякона Беренґарія, що твердив, що в Євхаристії немає ні Тіла, ні Крови Христа, — проявило свою волю. Перейдімо до історії тієї великої події. Чеський священник Петро з Праги, якого — під впливом навчань Беренґарія — опановує жахливий сумнів: чи Ісус Христос є приявний у Найсв. Євхаристії, — вибирається до Риму, щоб на гробі св. Петра виблагати ласки і позбутися тих сумнівів, що сковували його душу. В дорозі на Рим зупинився він у місцевості Больсена, — дієцезія Орвієто, — і в церкві св. Христини став до Служби Божої. При ламанні Агнця, Агнець став Тілом, із якого бризнула Кров і скропила єлетон, рушничок і мармур на престолі. На таке явище недовірливий о. Петро перелякався; заходився скрити це чудо, огортаючи Агнця у єлетон і зложив цей єлетон, хотів бо скрити кєрвавї плями. Та — все надаремне. Переляканий, увесь тремтючи, о. Петро накрив кєлих диском, на верха поклав Єлетон і все заніс до захристії. — Про цю чудесну подію зараз же повідомили Папу Урбана IV, що тоді перебував у сусідньому місті Орвієто. Папа посилав до Больсени єпископа Якіма I, щоб він забрав Єлетон. Старовинний літопис повідає, що Папа пішки пішов аж до Понте ді Ріо Кяро, коло Орвієто, назустріч єпископа Якіма I, щоб від нього перебрати святий Єлетон. І з участю кардиналів, достойників міста та при здвизі народу з оливними віттями в руках, супроводили вони Папу аж до найбільшої тоді святині в Орвієто, де склав Папа святий Єлетон. І тоді Папа Урбан IV Буллею «Транзітурвє де мундо» — 11 серпня 1264 — про-

голосив у найвищому піднесенні духа радісну вістку світові, а саме: свято « Корпус Доміні », — у нашій Церкві свято Найсв. Євхаристії. Щоб гідно вшанувати св. Єлтон, для якого золотар Уголіно ді Вієрі спорудив дорогоцінний реліквіярій, орвістанці постановили збудувати новий храм. І 3 листопада 1290 Папа поклав угольний камінь під цей храм, у якому донині зберігають цю знаменну пам'ятку в лівій наві храму. Цю наву прикрасив фресками тогочасний мистець Уголіно ді Прете Іляріо. Фрески зображають сцени цієї події. Одна з фресок зображає хвилину: Папа Урбан IV доручає св. Томі Аквінському скласти чин служби на хвалу Найсв. Євхаристії.

ФОРМИ ЛЮБОВИ

Жан Гіттон написав працю: « Сімя і любов ». Широко розписується про « ерос » і про всі та всякі його форми. Греки на це почуття мали ще слово: філія, що означає любов. Мали вони слово: аґапе, що означає ніжну любов, побожну любов. — « Знаєте, — каже Ж. Гіттон, — коли прийшлося дати назву Євхаристії, тоді, у перших часах, назвали по грецьки: аґапе. Коли св. Іван євангелист хотів окреслити Бога, Теос, міг би був сказати: Теос ерос есті, себто — Бог палка любов; або Теос філія есті, — Бог приязнь. Але він волів вибрати: Теос есті, Деус карітас ест. Можна б сказати: Деус амор ест! А то — ні: Деус карітас ест! Бог — любов ніжна, любов вибрана, любов усеохоплива! ...Бог — це аґапе ».

ДВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Англійський міністер Г. Волпол — пол. XVIII ст. — спорудив у своєму парку монумент живучому тоді Папі Венедиктові XIV Лямбертіні, — який проголосив Святий Рік 1750, — з таким написом: « Папісти люблять його. Протестанти шанують. Князь без фаворитизмів. Папа без непотизмів. Автор без пустоти. Людина, що ні знання, ні влада не зіпсула її ». На це Папа Лямбертіні зараз відповів: « Ми є наче статуї на фасаді св. Петра у Ватикані — хто дивиться на них із майдану і здалека, вони гарно виглядають, але хто наблизиться до них, вони стають « оррібілі маскероні », — дослівно: жахливі маски. — Так може виповісти тільки Папа, надто Венедикт XIV, Папа праведник.

« НАРОДИНИ ІМПРЕСІОНІЗМУ »

Під такою назвою улаштувала « Галерія красного мистецтва » в Бордо, Франція, мистецьку виставу. Ціль цієї вистави — ознайомити громадянство про напрям у мистецтві імпресіонізму. І не тільки в мистецтві, а й у літературі та в музиці. Це ж саме сто років минуло, як гурт молодих, незалежних мистців, — м. ін. Моне, Ренуар, Піссарро, Сіслей, Сезан, Дега, — виставили — від 15 квітня до 15 травня 1874 — у фотографа Надар, у Парижі, деякі свої праці. Відвідувачі славного офіційного « Сальону » назвали цих незалежних, молодих мистців згіржливою назвою: « Імпресіоністи ».

НЕПРИЄМНА ПРИГАДКА

Прийшло мені на думку те, про що жива людина, — зокрема, молода! — в колишньому, а ще менше в сучасному світі й не думає, а саме — про смерть. Італійська поетеса — Маргеріта Гвідаччі — ще за життя людини, вона вже бачить « кістяки, що в нетерпеливості ждуть під тілом », — очевидно: живої людини. Ця поетеса, либонь, суворіша за середньовічних ченців, аскетів.

П'ЯТСОТ РОКІВ ПО СМЕРТИ

Діждався Леонардо да Вінчі, що 500 років по його смерті друкують і видають його прецінні, геніальні записки, нариси, студії, трактати: « Іль Кодіче Вінчініано ». За видання усіх цих матеріалів узялися п'ять видавництв: Англія — Мк-Гроуґіля, Голландія — Уїнтґеверій Гет Спектрум, Німеччина — Фішер Ферляґ, Іспанія — Таврус Едісіонес, Японія — Іванані Шотен Паблішерс. У ці видання увіходить і « Кодіче ді Мадрид », тобто, ті рукописи Леонарда, що досі лежали під хибною рубрикою у Державній Бібліотеці Мадриду. Ці видання, на появу яких жде світ науки, мистецтва, принесуть багато нових відомостей про необсяжний ум Леонарда: філософія природи, архітектура, малярство, оптика, летунство, радше — літак, підводні човни, танк, військова інженерія; а крім цього, « фантастичні звірята », рисунки, байки і багато нарисів — скіців —.

АРГЕНТИНА В РИМІ

В Римі є широкий майдан: Лярго ді Торре Арджентіна, — дослівно: Ширина вежі Аргентинської. Римляни практично скорочують цю назву: « Бери автобус на стації Терміні й висідаєш на

Аргентині». Звідки, від кого пішла ця назва? В 1481 р. вперше прибув до Риму альзаець Йоган Буркгард, — народжений біля 1450 р. Італійці, не вимовляючи букви «г», зіталійчили це прізвище, й донині, на Буркардо. На початках, Буркгард usługовував при деяких кардиналах, а згодом Папа Сикст IV узяв його на свого «фамільяре»-прибічника. Буркардо діставав церковні винагороди, становище в курії, став майстром церемонії папської капелі й це становище затримав, ставши і єпископом міст Чівіта Кастелляна й Орті, аж до своєї смерті — 16 березня 1506. Буркардо, ставши майстром церемонії, став вести — докладно й безсторонньо — Діярій, що його писав він і при Іннокентієві VIII, Олександрі VI, Пії III, Юлії II, бо й при них був він майстром церемонії. Цей його Діярій був живим літописом подій у курії й міста Риму й донині історики користуються цим Діярієм. У 1503 р., мавши трохи гроша, Буркардо збудував собі гарну віллу у стилі пізньої готики, з терасою, на якій були гарні кольонки. Назвав цей — можна сказати — палацик «Торре Арджентіна» — з любови до свого рідного Штрасбурґу, що належав, сказати б, до округи, яку тоді звали: Аргенторат. Ось, так і пішла в століття ця назва: Лярго ді Торре Арджентіна. Той палацик стоїть до нині. У 1926-1930 рр. у тій смузі археологи зробили розкопи й відкрили дві староримські, республіканської доби святині.

ЕСТЕТИКА В МИСТЕЦТВІ

...Може бути вельми важко інколи й неможливо, відзискати Красу, якщо хтось до глибини схиблений тим, що пристає із поганню...

М. Камілюччі

Людина, вже з примітивних часів, даючи перші вислови мистецтва, давала їх у формі естетичній; давала цю естетику, як могла, як уміла, як вичувала, але те, що вичувала, висловлювала його, скажімо — святочно. Будуть це перші риси чи перший орнамент, геометричний чи ростинний; буде це звірюка чи, врешті, й людина та події з життя людини, — усе воно мало свою того часу, доби, естетику. Естетика зродилась у тих шляхетних тремтіннях, зворушеннях душі людини.

Мистця зворушує природа, її явища, релігійні почування, любов і терпіння, радість і смуток, а всі ці зворушення, почування,

якщо вони глибокі, з душі і з серця, то вони вже самі шукають форми вислову — естетичної.

Вже перші різьби — як бачимо в музеях старовини — вельми неоклеці, незграбні, але їх форма естетична. Старовинна різьба й малярство Етрурійців, це ж глибокий вияв естетики, краси, що тісно зв'язана з естетикою, і містики. Далі, Фідій, Пракситель, Лізіп, Мірон, Скопас — усі вони у своїх творах великі естети.

Процес, розвиток естетики переходить і християнське мистецтво. Основа його естетики — релігійні почування, зворушення: глибока пошана, любов, повне віддання мистця Мавстатові Бога — Ісуса Христа. По перших символах риба і хліби — приходять Добрий Пастир, Пантократор, Божя Мати. А згодом, мистці й теми розробляють, як це бачимо в кубіколі Адаута й Фелікса, з початку 4-го століття, на цвинтарі Коммоділлі у Римі: Ісус Христос передсказує св. Петрові, що він, поки півень запіє, тричі відречеться Його. Усі ці твори високої естетики.

Головний натиск, наголос на естетику дало візантійське мистецтво. Хоч Божественний Суддя є завжди справді страшним Суддею, але в межах у формі незрівняної естетики, яка виявилась у гармонії, ритмі претендентних декоративних ліній, у рисунку, в кольорі й у цілості тону. Вершком і тріумфом естетики в мистецтві — мозаїки. Згадати б хоч деякі, ті головні: Монреале на Сицилії, Сан Віталє у Равенні й Сант Аполлінаре ін Кляссе та свята Софія у Києві.

Правдиву естетику в релігійному мистецтві Європи дав нам у ранньому ренесансі фра Джіованні з Фієзоле. Вистачає згадати його фрески в монастирі св. Марка у Фльоренції. Правда, в ранньому ренесансі були мистці, які зупинялися над виявом у їхніх типів терпіння, плачу; вони вельми експресивно викривлювали обличчя, уста в розпущі своїх типів. — Початки експресіонізму! — Такими були, між іншими, Карльо Кривеллі, Андреа Мантенья, Козма Туре. Ця деформація — етичного заложення — втримана у формі естетичній.

В ренесансі, мистець, у своїй творчій вільності, не дуже рідко заскрегоче й сюжетом. Зайдіть у паллядіанську базиліку Сан Джіорджі Маджіоре у Венеції, на острові Сан Джіорджіо. Там, у святилищі, побачите «Останню Вечерю» мистця Якопо Робусто, названий Тінторетто. Сам твір великої мистецької цінності, та, як узяти його під докладну увагу історичну подію: Установлення Найсвятішої Євхаристії, то мистець цю подію потрактував так вільно, так по венеціанськи, що вийшов звичайнісенький світський бен-

кет; іще й тінторетські — отого у достатках часу Венеції! — жінки ослужовують до цієї «Останньої Вечері». Проте, естетика збережена тут до досконалости.

Зразком великого естета в мистецтві золотого ренесансу може бути й Леонардо з Вінчі. Розуміється, з ним ідуть і такі видні світочі як Джіованні Белліні, Джіорджіоне, Боттічеллі, Тіціян, Рафаель, Бернардіно Люїні й ін. Але, у свій час, ізнову «заскреготів» у мистецтві, незрівняний своєю сміливістю — Караваджіо. Та тут треба ще раз пригадати: він — як пізніше, у половині 19-го століття, Гаetano Превяті у своїй «Хресній Дорозі» — своїми світлотіннями, своїми осягами мистецтва технічного розуміння, дає зразок: як мистець відчуває сюжет коли сам терпить і це своє терпіння передає у своїм творі, в цьому випадку: «Зняття з хреста». Караваджіо терпить вельми виразисто, сказати б — шорстко. Але, в мистецтві терпіння не є ніколи антиестетичне.

* * *

Ніякий твір мистця — якщо він має бути твором мистецтва — не може бути вульгарним. Вульгарний твір, не лише не є естетичним, але й не є мистецтвом. Хоча б такий твір мав і найкращу форму, стиль, — хоча б він був і в наймодернішому сучасному стилі! — якщо він вульгарний своїм висловом, змістом, то він викликає у глядача обридження, пригноблення, а тим самим він не має вартости мистецької.

* * *

Святий Августин у своїх «Сповідях» каже: «Любив я красу нижчої якості, і я падав у долину». В іншому місці цей же святий розказує, як це він одного разу в огороді Касічяко почув містеріозний спів якогось хлопчини. Цей спів своєю глибиною почувань так його зворушив, що він, св. Августин, остаточно постановив прийняти віру Христа. Тобто, естетичне зворушення, що його у ньому викликав чудовий спів невідомого хлопчини, наклонив душу Августина до рішучого і знеслого чину. А нехай оцей хлопчина був би горлав, верещав, то такий крик був би не привів св. Августина до доброго чину. Вульгарні ж, неестетичні твори це й той крик, вереск, гармидер: простацтво а не мистецтво.

Як глибоко сказав св. Тома з Аквіну: «...існування усіх речей походить від Краси Божої». Стрімким і апокаліптичним стилем, про красу каже Ш. Бодлер: «Виринаєш ти з провалля чи сходиш

із зір? Сходиш ти з неба чи виринаєш із безодень... ». Захоплений поет красою так питається.

* * *

Інколи сяду й заслухаюсь у музику Л. ван Бетовена: П'ята симфонія, у Сі бемоль. Від першого такту, від першого долі стукоту до дверей музики, аж до кінця симфонії — переживаю її, відчуваю її; мене до глибини душі зворушує, мене болить кожен тон, кожен музичний вислів терпіння мистця-музики: вичуваю дивні, добрі хвилювання душі, серця. Зношусь понад сірі будні цього щоденного, карколомно-темного життя. Я є у чудовій і дивній країні великого терпіння.

* * *

Мистець зворушується, до нього приходить надхнення — у радості, у терпінні. До його душі примовляє краса, знеслість, порив посвятити, героїзм.

З історії мистецтва знаємо, що ті мистці, які у своєму житті зазнали невдач, переслідування, гонення, що терпіли, — залишили по собі найкращі, неосяжних інколи вартостей і досконалости мистецької твори. Прикладів на це не треба й наводити.

Правдиве бо мистецтво — терпіння і радість!

Стиль — це біль душі!

Ґенії — терплять!

А тоді — й естетика в мистецтві є!...

Бронкс, осінь, 1960.

—Єжи Єнджеєвіч

УКРАЇНСЬКІ НОЧІ

або

РОДОВІД ГЕНІЯ

Повість про Шевченка

(З польської мови переклав Євген Рослицький)

Єжи Єнджеєвич, автор біографії Шевченка, народився в 1902 р. в Баварії, жив довгі роки в Україні, опісля переїхав до Польщі. Студіював право й польську філологію на Варшавському Університеті, літературну діяльність почав у 1927 р. Переклав на польську мову 70 повістей і 20 драм різних народів. З українських авторів переклав вибрані твори Коцюбинського, Шевченка, Рильського, Антоненка-Давидовича, Бажана, Тичини й ін. Написав багато статей про українських письменників, мав зв'язки з українськими літературознавцями.

Найкращий його твір з української тематики це біографія Шевченка п.н. *Українські ночі або Родовід генія*. Це вислід довголітніх студій історії України. В цьому творі описує він життя Шевченка на тлі політичних обставин, що панували тоді в Україні, та характеризує різні українські постаті. Зокрема подивляє українських селян, та підбадьорує тих, що караються по тюрмах. Це був великий приятель українського народу. Понижче містимо винятки з його твору в перекладі д-ра Є.Б. Рослицького. - *Ред.*

*Величе! Кому назва суджена твоя,
той сили зроджує в собі могутні
й многозваною душею він сія
світилом в довгі всенародні ночі.*

С. Виспянський

ПРОЛОГ

У другій половині березня тисяча вісімсот двадцять п'ятого року на правобережній, надніпрянській Україні панували докучливі сльоти. Зима була гостра і довга, а тепер, напровесні, усе

раптом змінилося. Повіяв теплий південний вітер, настала відлига. Круки й орли сідали на могилах, мокли на дощі й кричали без упину, немов би намагаючись приневолити небо лянуги ще більше дощу. Червоноперсні снігурі й коричневожовті дрозди стрибали по галузі дерев, а садові вівсянки, як звичайно, пхалися на обору поміж худобу.

У Кирилівці, що лежить півдороги між Черкасами та Уманем, ранок двадцять першого березня не відрізнявся нічим від інших ранків минулого тижня. Ніччю розгулялася сніговія, сиплячи мокрим снігом, що скоро танув і наповняв рови й доли брудною каламутною водою. Ідучи вранці до своїх звичайних зайнять, люди затапувалися болотом.

В одній з хат край села, за шибамі малого вікна, усю ніч миготів вогник свічки. Уже й день настав, а в вікні все ще блищало манюсіньке світильце. Була то стара убога хата, що причітком виступала аж на вулицю. На обору провадила хвіртка в плоті, а з-за плоту виглядало кілька столітніх груш і яблунь. На хаті сіріла солом'яна стріха й чорнів грубий комин. До хвіртки прилягали скісні ворота а, ось побіч них таки, росла верба із усохлим верхом. За вербою стояла клуня, а, оподалік, по узбіччі похилого пагорка, простягнувся вишневий садок. А з-поміж дерев садка виглядала пасіка.

За садом розтяглась левада, а за левадою долина, а долиною протікав вузький струмок, оброслий гущею в'язів, калин і верб. Ще далі за пагорком розлягся шмат поля, обгорнутий смугою смерекового лісу.

Внизу до стін хати прилягали низькі призьби. Від подвір'я, над призьбою звисав низький дашок. Всередині хата складалася з подовгастих сіней, просторої та, хоча й не зовсім ясної, але вибіленої кімнати і малої комори. На покутті висіла ікона, прибрана рушником, вишита червоним і синім руном, а перед іконою горіла свічка. Під вікном стояв невеличкий стіл, а подальше бодня, тобто бочівка з віком. Лавки були чисті, а земля добре втоптана й вимазана глиною. На полицях видніла старанно розкладена всяка всячина. В одному куті стояла розмальована скриня, а на припічку — діжка на хліб. А на кілку під стелею висіли пучки різного зілля.

На солом'яних нарах у коморі лежав прикритий баранячим кожухом панцизняний кріпак, Григор Шевченко. Якось під кінець листопада він вирушив був із чумацькою валкою до Києва. А в поворотній дорозі, у грудні, якось нараз захопила зима. Він

простудився і захворів так, що додому привезли його вже безсилим і майже непритомним.

Полежав він так два місяці. Кашляв, задихувався, харкав, і поволі кінчалося його життя. Чумаки, що повернулися з ним разом, розказували про морози й сніговії, які безупинно морили їх під час подорожі. Григор був би витримав усе оте, коли б був краще одягнений. Але кожушина, що мав її на собі, давно вже перестала гріти: діра на дірі, лата на латі.

Григор Шевченко ніколи не забував про дітей. Собі відмовляв усе, а їм, дітям, наскільки міг, не жалувал нічого. І тепер, повернувшись з Києва, кожному привіз гостинця. Найперше, самозрозуміло, обдаровував дітей другої жінки — Степана, Явдоху і Оксану. А потім уже і своїх власних. Ярина дістала «макаґігі», Йосип пшоняну паланичку у формі когутика, а однорічна Марійка — від другої жінки — брязкальце. Найстарший же син, Микита, одержав справжню столярську пилку. Одинацятилітнього Тараса батько обдарував на останку. Покликав сина до себе й казав йому вийняти з подорожньої торби плоский пакуночок, обгорнутий в шматину.

— Любиш рисувати — мовив.

Тарас розгорнув шматину та й побачив барвистий образок, що зображав козака на коні з пікою в руці та рушницею при сідлі. Кінь гнався галопом, а козак сміявся, вишкіривши білі зуби.

— Це козак Мамай — пояснив батько.

Тарас так зворушився, що й слова не міг вимовити.

Десь коло полудня вітер утих, хмари стали розходитись і виглянуло бліде сонце. Понурий березневий день дещо випогодився. Останки снігу скоро танули. Прибув дідусь Іван.

— Помагайбі — привітав присутніх.

— Добридень, дідуся! — відповів за всіх Тарас. Мачуха зиркнула на нього ненависним поглядом.

— Винеси помії! — буркнула.

Хлопчина вхопив відро з поміями обома руками і вийшов на двір. Повернувшись назад до хати, він побачив, що дідусь уже сидів на лавці, немов би когось шукаючи.

Тарас хотів підійти до батька, але мачуха знов гримнула:

— Принеси води!

Тарас приніс повне відро води. Знову хотів підійти до батька, але почулось знов:

— Сідай, жери! Чого плутаєшся?

Тарас присів на землі біля миски з борщем, із якої їли вже Ярина, Марійка і Йосип. Троє дітей мачухи сиділо при столі. Дідусь нетерпляче заворушився і заворкотів щось під носом. Тарас почув тільки: — ...грім баба!

Не відомо, що ще трапилося б було Тарасові через кепський настрій мачухи й обурення дідуся, але скрипнули двері, і ввійшла Катерина Красицька, найстарша дочка господаря. Від шлюбу, цебто від двох літ, разом із своїм чоловіком вона жила в Зеленій Діброві, недалеко Кирилівки. Зразу за Катериною увійшов її чоловік, Микита.

Хворий, виглядало, начебто на це тільки й чекав. Підпершись руками, дивився в сторону доньки. Катерина підбігла до батька й поцілувала його, а нахилившись над ним, слухала його шепоту:

— Зви... дідуся... діток.

Молода жінка кивнула рукою. Дідусь підвівся з лавки і підійшов до сина. Діти Григора покинули на землі миску і кинулись за дідусем. Тільки мачуха зі своєю трійкою залишилася оподалік.

На лице хворого упала вже тінь вічності. Загартований український селянин, все ж таки, зберіг досить сил на цю останню хвилину, для того, щоб сповнити свій найсвятіший обов'язок: розпорядитися майном і попрощати рідних.

Говорив тихо, із перервами, не зовсім виразно, так що дідусь і Катерина мусіли добре прислухатись до його слів. Називав він усіх дітей по черзі. Благословив і кожного наділював частиною спадщини. Хату віддав Микиті, як найстаршому, інвентар — Осипові, скриню з дрібним добром — дочкам. Жінці оставив гріш, відкладений на чорну годину, наказуючи, щоб зайнялася похороном.

Тараса згадав на кінці. З любов'ю вдивлявся в сина і понад сподівання сильним голосом промовив:

— Синові моєму Тарасові зі спадщини по мені нічого не потрібно. Він не буде звичайною людиною: із нього вийде або щось дуже добре, або велике ледащо; для нього моя спадщина або нічого не значить, або йому не допоможе.

І, спрямовуючи свій погляд на дідуся, додав ще, але вже зовсім тихо:

— Тарас... повинен... учитися...

Хвилину пізніше голова упала йому на груди. З горла видобувся стогін. Селянин тяжко зідхнув і затих навіки.

Прийшли сусіди. Прийшов і дяк Петро Богореський, високий кремезний чолов'яга, від якого затягало сопухом тютюну й горілки, та який рік тому назад прибув до Кирилівки.

Мачуха застелила стіл скатертю і поставила пляшку горілки побіч із мискою вареників. А відтак звернулася до дяка:

— Та, якщо ваша ласка, пане дяче, то прошу. Дяка не треба було вмовляти.

Коли вже попоїв собі, він почав співати псалтиря. Співав чисто й мило, дзвінким голосним басом, не зважаючи на те, що перешкаджала йому дещо гикавка.

Дідусь гнівно морщив чоло та вкінці взяв розплаканого Тараса за руку й вивів у двір. На вершку верби сиділа білобока со-рока, що заходилася від свого крикливого скреготу. Пройшли поміж голими деревами саду на вершок пагора, а звідтіль у сторону дідусевої хати. Призахідне сонце грало саявом й оживляло сірий краєвид провесни. Тільки смерековий бір темнів у віддалі, немов вінок у долонях смерти.

Тарас ішов і думав про те, що сказав йому батько. Ковтаючи гіркі сльози, запитав дідуся:

— А, чи я буду малярем?

Дідусь поглянув на нього, а потім відповів:

— Будеш.

Заграва сонця стала яскравішою, і степовою провесною запахло ще сильніше.

ЧАСТИНА ПЕРША

ХМАРИ НАД КИРИЛІВКОЮ

I

Та частина Київщини, що лежить по правому боці Дніпра, є найбільш корінною і найславнішою частиною України. А з усіх її районів звенигородський район відзначається різномодною і мальовничою природою. Не має він прикмет суто степових, як інші частини України. Пасма пагорів перетинають його і уздовж і впоперек, а численні яри і заховані в них ліси та байраки прекрасно різьблять і урізноманітнюють терен. У давних часах ліси

цього району були ще чарівнішими. На « диких полях » було безліч дібров і темних гаїв.

Через звенигородську землю з півночі на південь перепливає ріка Гнилий Тикич, до якої з лівого боку впадають Вовнянка, Березянка, Боярка, Шпона та інші, а з правої — Погибляк із Чернином, Босьвинкою і Скопілком, Бузанка з Шубиною, Звенигородка, Гірський Тикич і Велика Вись.

Тудю колись ішов славний Чорний Шлях. Винурившись із Чорного Лісу над Дніпром, ішов він поміж допливами Соколівки і Носаківки, а оподалік горішнього Інгульця входив у вододіл Дніпра і Бога, а далі йшов поміж Лебединським Лісом і Ромничем та Вербичем. Відтак простягався полями між допливом Росі і Гнилого Тикича і добігав аж до Білої Церкви. А звідтіль, одне рам'я шляху прямувало в сторону Полісся, а друге в сторону Махнівської височини, знов ділячись на кілька відніг, головна з яких вела аж до Львова.

Цілий цей простір з давніх-давен був велитенською сценою трагічного театру історії. Звенигородок і Біла Церква зі своїми замками становили браму до всієї правобережної України. За однією з народних приказок татари « заглядали сюди безнастанно, як собаки в кухню ».

Усі майже оселі й містечка кругом Звенигородка від півночі, сходу й півдня — Лисянка, Корсунь, Канів, Вільшина, Черкаси, Горище, Чигирин і Умань — згадуються аж надто часто в хроніках й літописах руських.

Південносхідня частина київської землі разом із Дніпровим Низом була колись колискою українського народу. « Тут, — як говорить історик, — у безмежному українському степу розквітло козацьке життя й засяяло в історії багрянкою крови, як колючий будяк, що хоч раниць, але також і красується і пахне запахом меду, запахом млосним, як незрівняний мед пращурів наших ».

Тут, у шіснадцятому й сімнадцятому столітті, розгравалися війни козацькі, записані іменами мужніх полководців і гетьманів, таких як Косинський, Наливайко, Лобода, Павлюк, Остряниця і найвидатніший із них усіх Богдан Зиновій Хмельницький. Тут у році тисяча сімсот шістдесят восьмому, під кінець існування речіпосполитої, що в тому часі володіла тими землями, розгорілася кривава Коліївщина.

Довкруги містечок Лисянки й Вільшани розгорнулись численні й розлогі села: Моринці, Хлипнівка, Гудзівка, Кирилівка, Пединівка, Вербівка, Воронівка, Зелена Діброва та інші. Мешканці

тих селищ жили в достатках на протязі кількох століть, не зважаючи на часті військові хуртовини. Користувались вони широкими свободами, а їхні обов'язки супроти своїх феодалів-панів, будучи не надто тяжкими, давали їм змогу займатися не тільки хліборобством, але й чумацтвом, садівництвом і пасічництвом, що й приносило їм значні зиски. Значну частину жителів Наддніпрянської України становило вільне козацтво. Але навіть так звані «хлопи посполиті» і підсусідки, тобто піднаємники, жили в значно кращих умовах, ніж їхні брати польські чи московські.

Щойно в вісімнадцятому столітті обставини фатально змінилися. Панцизний утиск подужав та досяг неймовірних розмірів. Те, що люд український виборів був собі від польської шляхти кров'ю, тепер почав скоро тратити в наслідок заграбницької політики царату, яку піддержувала майже вся козацька верхівка, що була глуха на прагнення й потреби люду.

Петро Перший вислав дванадцять тисяч козаків копати ладозький канал, а коли наказний гетьман Павло Полуботок домагався прав признаних Україні й українцям, його ув'язнили в Петропавлівській тюрмі. Там він і помер по довгих літах мук.

Але це було тільки одним звеном довгого ланцюга безоглядних заходів, якими царат намагався ліквідувати Козаччину. Розподіли Польщі ще більше погіршили долю українських селян; вони стали предметом права, що мало всі позначки невільництва.

У тисяча сімсот сімдесят п'ятому році за наказом Катерини збройним насиллям зліквідовано Запорізьку Січ, а більшість козацтва переселено на північний Кавказ. На їхнє місце спровадили німецьких колоністів. А вісім літ пізніше прикріплено селян до землі, позбавляючи їх права переселювання із села до села. Почалося вербування в солдати. Широке примінення фізичних кар призвело до безупинного зросту насилля й варварства. З року на рік так і гіршало нужденне життя селянського люду. А здушування народних стремлінь переходило всякі межі.

Двадцять століття застало українського селянина в стані найтяжчої неволі. Однак в пам'яті людей не затерлися колишні свободи, що існували за гетьманських часів. І люд український більше, ніж будь який інший, зберіг у собі духа самостійности. Він готовим був при відповідній нагоді спалахнути во ім'я волі.

На початку вісімнадцятого століття, кілька літ після бою під Полтавою, до Кирилівки примандрував молодий українець. Його звали Андрієм. Незабаром він одружився з Євфрозією Шевцівною, дочкою Івана Шевця, відомого майстра у шитті чобіт. Тому, що

Андрій замешкав у тестя приймаком, тож згідно із звичаєм назвали його Шевченком. Мав він трьох синів. Одному з них, Іванові, лишив у спадку хату.

Іван народився був десь приблизно тисяча сімсот сорок другого року. Одружувався він тричі. З першою жінкою, Горпиною, було в них семеро дітей — чотири сини і три дочки. Найстарший син Григор прийшов на світ приблизно тисяча сімсот вісімдесят першого року. А тисяча вісімсот другого року він одружився з Катериною, дочкою Максима Бойка з села Моринець. Молоде подружжя замешкало в батьківській хаті в Кирилівці. З батьком та трьома братами й трьома сестрами було їм, без сумніву, тісно. А коли на світ прийшла ще одна дочка, а потім друга, мусіли вони подумати про іншу хату.

Кирилівка й Моринці належали до Вільшанського ключа та були власністю генерала й сенатора Васілія Енгельгардта. Цей зрусифікований німець, споріднений із всевладним фаворитом Катерини, князем Потьомкіном, доживав свого віку у Вільшані. Господарство в ключі вели управителі. На котрогось із них попав був якийсь Копій, мешканець Моринець, задиркуватий, але підприємчивий селянин, якого завжди запідозрювали в злодійстві. Копія віддали у військо. Хата його зазяяла пусткою. Григор Шевченко випросив в управителя дозвіл замешкати в тій хаті. І так, у тисяча вісімсот десятому році він переселився з Кирилівки до Моринець. Того року померла його друга дочка, Марія, всього дволітньою дитиною. Але наступного року він уже мав сина-первінця, Микиту.

У Моринцях Григорові жилося незле, хоча по якомусь часі йому доводилось зазнавати деяких труднощів, спричинником яких був правний власник хати. Копієві пощастило втекти з війська. А повернувшись у рідні сторони, він підібрав собі ватагу таких перекотипілів як він сам, та й осів у непрохідних лісах, що в той час окружали Вільшану, Кирилівку і Моринці. Ночами він часто навідував Григора Шевченка, щоб взяти від нього данину в натурі за користування хатою. Прийде він, бувало, застукає у вікно та на запит господаря: « Хто й чого треба? », відповідав: « Я Копій, от хто! Із товариством прийшов до тебе в гості. Забрав esi ґрунт і хату, так тепера годуй нас ». От-так, у короткому часі, Копій забрав від Шевченка двадцять овець і корову. Люди, одначе, не вважали Копія за бандита. Бо часто нападав він на панські маєтки і тому-то дивились на нього, як на месника селянської кривди.

Скоро, одначе, появился в Україні чоловік, що справді тяжко мстився на панах упродовж довгих літ, на поляках, москалях і українцях без різниці, за все зло, що вони людові начинили. Були це роки незвичайних подій. У році тисяча вісімсот дванадцятому пожар величезної війни охопив і царську імперію. У тому пожарі згоріла також і Москва. А рік пізніше багатотисячна армія, що складалася з російських, українських і білоруських селян, одягнутих у царські однострої, маршувала через цілу Європу зі сходу на захід: на Францію.

У тому самому часі на Поділлі вибухло одне з більших селянських заворушень, яке скоро виросло до розмірів повстання. Його очолив простий селянин із Головчинець, літинського повіту, Устим Кармелюк. Його також віддали були в солдати за неясні вчинки, і він також утік із війська. Особисті його прикмети, а передовсім відвага й витривалість, зробили з нього героя масштабу історичних постатей. Український народ горнувся до нього й складав про нього пісні.

У протилежність до багатьох інших ватажків Кармелюк нікого не вбивав, обмежуючись до спалювання поміщицьких будинків і гуралень. Часами карав він також і фізично. А здобуті гроші, чи інше майно, він роздавав бідним.

По Європі розгорявся тоді не тільки військовий пожар, а в Росії вибухали не тільки селянські заворушення. Всюди зроджувались і назрівали нові ідеї, нові теорії, вказуючи людям можливості на краще, щасливіше життя. Скривджені й понижені верстви суспільства знаходили заступників своєї справи, апостолів поступу, які готові були вести їх у бій проти тиранії і поневолення. Поневолені народи брали зброю, щоб відвоювати свою незалежність. Полум'я романтизму, підсичуване подувом історії, сяяло над полями болю і барикадами на вулицях міст.

У Росії, де абсолютизм царату витворив найбільш нелюдяні методи правління, також не бракувало очайдухів, які мріяли і про моральну і про господарську перебудову держави. Майже день після заключення паризького миру група молодих російських патріотів, якими проводив адютант генерала Віттгенштайна, поручник Павел Пестель, заснував тайну організацію «Гурток визволення». Завданням гуртка було переведення конституційних реформ і знесення кріпацтва.

Як і селянських партизанів Кармелюка так і шляхетських змовників Пестеля можна б назвати дітьми тисяча вісімсот двадцятого року.

Того самого дня, коли російські війська облягали Париж і коли відділи генерала Раєвського штурмували Роменвіль і Вельвіль, і коли два інші відділи вдиралися вже на Монмартр, в убогій хатині селянській в Моринцях жінка Григора Шевченка привела на світ четверте з черги дитя — сина, якого опісля місцевий священник, Олексій Базирський, святою Тайною Хрещення назвав Тарасом.

II

Виглядало, що нічні відвідини Копія справді надокучили Григорові Шевченкові, бо вже в тисяча вісімсот п'ятнадцятому році він разом із родиною перенісся назад до Кирилівки й замешкав у батька. Наступного року прийшла на світ Ярина, а два роки потім — Марія, а по шести роках — Йосип.

Зараз після народин Ярини Григор купив від якогось Тетерника хату за двісті рублів у асигнаціях. У тій хаті і пройшли дитячі роки Тараса. Отож, не зважаючи на жорстокість панцизняного життя, сільське дитинство мало більше ясних проблесків, ніж тіней. Принаймні поки жила Тарасова мати, яка осиротила його на десятому році життя.

Якщо перші дитячі роки пройшли Тарасові щасливо, то було це завдяки батькам, а зокрема матері. Батько Тараса був людиною тихою, працювитою і не дурною, звидів він не мало світу, вмів читати й писати, що в тодішньому селянському середовищі справді було незвичайною рідкістю. Він любив своїх дітей та в міру сил і спроможностей дбав про них. А про Тараса дбав хіба чи не найбільше, стараючись уможливити хлопчині науку й розвинути його ум. Безсумнівно, він перший збагнув сина та відкрив у нього позначки небувалих здібностей.

Про матір Тараса можна б було сказати чимало доброго. Була це одна з тих матерів, що посвячують дітям усе своє життя. Матерів, які, крім надлюдських зусиль і труду, не знають більше нічого. Мати Тараса гарувала від ранку до ночі, то на господарстві, то на панщині, то при дітях (а було їх шестеро!). За всією тією працею згоряла вона, мов свічка на вітрі. І згасла передчасно. У день смерті року тисяча вісімсот двадцять третього, закінчила всього тридцять дев'ять літ. Син незвичайно любив свою матір і тому смерть її він пережив дуже тяжко.

Багато також завдячував Тарас своїй сестрі Катерині. У відсутності матері, або коли вона була хворою, Катерина заступала

її в господарстві, готовила їжу, як також доглядала цілу, таку численну громаду сестер і братів, хоч у багато дечому вона ще сама потребувала опіки. Тараса любила вона надзвичайно. Йому була вона ніжною нянькою, мудрою й терпеливою товаришкою його дитячої долі й недолі.

Тарас взагалі мав щастя щодо сестер, бо й обидві молодші, Ярина й Марійка, виявляли супроти нього багато сердечности. Завдяки їм Тарас зміг витримати не одну тяжку хвилину у свої дитячі роки. Відношення його братів було менше прихильним. Старший, Микита, відзначався безоглядністю. Не розводив він сентиментів. Часто й побивав Тараса. Можливо, власне й тому ніжний хлопчина вже на початках свого життя зненавидів насилля.

А вдача в нього була незвичайно чутлива. Почування особистої гідности й любови до свободи плекав у ньому дідусь. Був дідусь чоловіком гідним уваги під кожним оглядом. Пам'ятав він часи, коли то на диких полях гарцювали козацькі коні, а люд український вмів зброєю домагатися своїх прав та воювати з гнобителями. Був він і свідком і учасником гайдамацьких розрухів вісімнадцятого сторіччя. Брав участь у здобутті Уманя. Бачив на власні очі і Гонту, і Залізняка.

Дідусь був з природи добрим і лагідним. При тім не бракувало йому ані вродженого розсудку, підсиченого широким досвідом, ані надзвичайної, як на селянина, тонкості. Умів він і читати, і писати. Внука свого Тараса любив щиро. Ні про одного зі своїх потомків не дбав так, як про нього.

Тарас помалу ставав пізнавати світ. Він, як і всі селянські діти й близькі йому рідні, коли тільки почав ходити, більшу частину дня проводив самотасом — на подвір'ї, на леваді, або на вулиці. Вишневий садок при батьківській хаті розлягався на узбіччі пагорка. Одного разу, коли то хлопчина виліз на той пагорок, перед ним простягнулося багато інших пагорків. Він побачив розлогі поля, млаки й ліси. Особливо зацікавив його один із горбів, можливо тому, що своєю формою він був рівнішим за інші. Тарасові навіть і на гадку не прийшло, що оце перед його очима стояла старовинна могила. Щось манило його в ту сторону. А дійшовши до мети, він побачив вітряк і темний вхід до печери. По другому боці схилу розляглося село. Була це Подинівка.

Тарас переконався, що крім його родинного села існують на світі ще й інші людські поселення. Відкриття це потрясло його до глибин. Від того часу він уже не в силі був опертися спокусі відкривати щораз то нові місцевості. При тому він постійно нама-

гався усе собі вияснити і завжди кожну річ особисто перевірити. Усьому він пильно приглядався. Коли-то він лежав горілиць на пагорку, зір його тонув у синіх просторах. Це захоплювало його й лякало. В голові аж крутилося від того блакитного світу. Ану ж, упаде на землю?

Коли ж тільки почув від людей, що небо спирається на великих залізних стовпах, він зразу рішив побачити їх на власні очі.

Закінчував уже шостий чи сьомий рік. Тоді-то й вибрався був на знайому собі дорогу до Попинівки. Дійшовши до могили, минув її й пішов далі. Згодом відчув утому. Хотів вертатися додому, але збився з дороги. Вийшов на широкий шлях. Навіть і на гадку не прийшло йому, що сюди якраз проходив Чорний Шлях. Шляхом їхали запряжені у воли козацькі вози. Побачивши малого мандрівника, чумаки й запитали його:

— А куди ж ти йдеш, парубче?

— Додому.

— А де ж твоя хата, небораче?

— У Кирилівці.

— Так чого ж ти йдеш на Моринці?

— Я на Кирилівку йду.

— А коли так, то сідай на мажу, ми доведемо тебе додому.

Посадили його на возі, дали йому батіг у руки — хай чумакує. Доїхавши до Кирилівки, Тарас пізнав свою хату та й гукнув:

— Онде, онде наша хата!

— А коли ти вже бачиш свою хату, то йди собі з Богом.

Катерина вже давно виглядала братчика; перешукала і сад і леваду, але не було його ніде. Її огорнув страх. Побачивши голову хлопця на перелазі, вона просто стрибнула до нього й пригорнула зі сльозами в очах:

— Ой ти, приبلудо!

Нагодувала його, умила й поклала спати. Потім довго стояла ще над ним, чекаючи, поки засне.

Восьмилітній Тарас був русявим хлопчиною, дещо присідкуватим, але рухливим і спритним. « Він дуже моторний і проворний » — говорили про нього. На одному місці ніколи не посидів — живе срібло.

Тим усім — своєю незвичайністю — він уже тоді звертав на себе увагу. Розумний, настирливий, бистрий, любив заходити в

балачку зі старшими. Ровесників своїх він начебто собі й легковажив.

Але, поступово, він набирався скритости й злоби, а головно ставав обережним із людьми. Чимраз більше замикався в собі — без сумніву під впливом болючих досвідів, яких життя йому не щадило.

Безжурні дитячі роки, що їх провів він під опікою люблячої матері, закінчилися безповоротно від часу, коли поступив у школу. Дідусь Іван уперше почав показувати йому букви:

— Аз! Буки! Віді!

І хлопець вкоротці знав уже азбуку.

Потім батько віддав його на науку до кирилівського дяка, Павла Рубана, прозваного «сліпим Совгирем». При цьому треба згадати, що в Кирилівці жив тоді також старий вояк-інвалід, на прізвище Совгир. Оба були подібні, мов дві краплі води. Тільки, що Рубан був косооким і на тому косому оці мав більмо.

На цілій Звенигородщині існували тоді тільки дві державні школи — у Лисянці й Золотополі. Селянських дітей туди не допускали. Вони могли ходити тільки до «дяківських шкіл». Така школа була майже в кожному українському селі, а, насправді, це була звичайна хата на майдані, тобто на площі біля церкви. Хата була розділена на дві половини: в одній мешкали дяки, а в другій відбувалося навчання. Через цілу кімнату простягався довгий стіл, за яким сиділи школярі, навчаючись уголос усі разом. Кожний із них мусів роздобути на власну руку й принести до школи в'язку вишневих чи березяних різок. А опісля терпеливо чекати, щоб учитель тими різками «просвітив» його. Під час такої операції винуватий мусів голосно повторяти тридцять разів: «Помятай день святый святкувати». Відбувалося це, як відомо, постійно кожної суботи, хіба що коли, на думку дяка, поставали умовини, що вимагали додаткових порцій різок. Совгир був незвичайного росту і руки не жалів. Щиро при тому вірячи, що діє для добра своїх вихованків. Назагал, одначе, був він добродушним. Але, таким-то вже був дух часу царської доби: все відбувалося тоді там під акомпаньямент бича.

Діти ознайомлювалися найперше з азбукою, а потім складали слова. Тарас, що вже знав букви, скоро вибився на перше місце. По довгих роках, коли вже плинно читав, бо псалтиря знав напам'ять, за стародавнім звичаєм він поставив товаришам миску каші з кількома медяниками, і взявся до науки писання.

Трудно сказати, щоб нерадо вчився, але педагогічні методи

сліпого Совгира могли зогидити науку найкращій дитині. Тарас часто-густо втікав зі школи додому або до когось із друзів, чи-то скривався десь у гущавині над рікою й завзято рисував чим попало, крейдою, вуглем, олівцем, і де попало, на стінах, дощинках, чи на голій землі. Але рідко коли рисував він на з трудом роздобутих листках паперу. Ніколи не було йому досить цього зайняття, а навпаки, завжди замало.

Не знати коли й звідки зродився в нього цей нахил. Але, мабуть, дуже рано. Напевно змалку вже спостеріг, як-то по селі сусіди прикрашували стіни хат, а зокрема печі, усякими звірятами й пташками. Звичай цей був поширений по всій Україні. Сестра Катерина розмалювала була колись на стіні їхньої хати стрункого півня.

Тарас більше цінив і подивлявся інші роди мистецтва. Потрапляли йому в руки образи справжніх малярів, якими славилася ціла звенигородська округа. Наприклад, дуже сподобався був йому святий Іван в однострої гренадира з нашивками на руках за літа служби. Або, мученик Микита з цеглястим лицем і чорними, як вугіль, очима. Поміж цими звенигородськими богомазами найбільшим признанням втішались дяки Лисянки, Тарасівки й Хлипнівки. Тарас завжди клопотався, якби-то дістатися йому до котрогось з них на науку. Думки про внука та його замилювання до малярства турбували також і дідуня Івана.

Найщасливіші хвилини проводив Тарас у товаристві батька й дідуня за розмовою й читанням. Дідусь розказував часом про свою козацьку молодість, повну брязкоту зброї і цікавих пригод. Батько, натомість, витягав зі скрині книжку. Мав він їх дві: Кнївський Патерик і Четвї-мінеї. Читав він уголос, а хлопчина переносився думками в інший, чудовий світ, у якому діялися незвичайні речі й жили надзвичайні люди.

Після того Тарас з трудом повертався до дійсности. Але й дійсність незабаром стала нагороджувати Тараса багатьма незвичайними враженнями.

Батько Тараса, будучи чумаком, багато подорожував. Часом забирав зі собою і сина. Це було щастям, як для батька так і для сина. Одну з перших спільних подорожей відбули вони незабаром по смерті матері. Ранньою весною поїхали до Єлисаветграду — через Вільшану, Мошні й Смілу. У Вільшані задержалися на короткий попас. Іздалека оглянули дерев'яний палацик свого діда Енгельгардта, що стояв посеред широкого городу. Батько сплюнув тільки; дав волам оброку, і рушили далі.

За Вільшаною покинули ліс і виїхали на рівнину, що нагадувала степ. Уже з далекої віддалі побачили Мошні, але доїхали до містечка аж при заході сонця. Було воно незаметне: на ринку кілька низеньких забудовань, кілька жидівських крамничок і малий, привітний костюлок. У тій місцевості, положеній низько над багнами Ірдиня і вкритими хвилюючими під вітром троцями, мешканці жажливо терпіли від дрібних комах, яких цілі хмари налітали вечором від води. Лице Тараса скоро набрякло від укусів цих докучливих створінь, але, без огляду на те, хлопець не втратив бадьорости.

Переночували, а наступного дня пополудні вони були вже посеред зелених дубів Дубиївки. А перед самим заходом — у Білосорі. Там вони знов заночували. А раннім ранком вирушили в дальшу дорогу. Довго їхали через дубовий ліс, що пізніше перейшов у смерековий. Околиця ставала чимраз-то нижчою і піскуватою. Смереки змішувалися з березами. Переїхали довгий міст на Тясмині. Побачили містечко, а в ньому напричуд гарну церкву.

За Смілою краєвид знов змінив свій вигляд. Знов стало рівно й пусто. Весняний грім лунав гуком час від часу, глухо й далеко. А потім глянуло на землю сонце, на розгорнуті тут і там левadi й поля, що мріяли в жовтавій віддалі. Часом під синьою банею неба пролітав степовий орел.

Зараз за містом долучився до них немолодий уже селянин, що йшов у тому самому напрямі. Розповідав їм про історію цього степу та сусідніх лісів. Ні разу, одначе, не сказав «гайдамаки», а тільки «давнішні молодці».

Так добилися до Тикича. Долиною над рікою простягнувся Новомиргород. Ріку перейшли вброд. Виїхали на гору й знов перед собою побачили безкрай степ. Ліворуч дороги щось виглядало на лісок.

— Це Дев'ята Рота — пояснив селянин — Нова Сербія.

Тарас поглянув на нього зі здивуванням. Селянин сумно покивав головою. Почав оповідати, як царський уряд заселює Україну, спроваджуючи чужих: німців, болгарів, сербів. Генерал Аракчеєв закладає колонії на військовий лад. Називає він їх ротами. Колоністи мусять відбувати муштру. По містах є повно ляхів, жидів і москалів.

— А де наші козаки? — запитав Тарас.

— У льоху — відповів селянин, вказуючи на могилу, біля якої проїздили.

Перед самим Єлисаветградом селянин попрощався і повернувся на бічну доріжку. Чути було, як затагнув:

Ой посіяв козак гречку,
На дубочку, на вершечку;
Зірвалася шура бура
Козакові гречку здула.

Іншого разу Тарас вибрався з батьком і дідусем Іваном на Уманьщину. По дорозі до Лисянки переїхали через Гудзівку і Хлипнівку, а звідтіля, через Гальне до Уманя. Ті сторони України були менше мальовничі й надто монотонні. Села завжди були по ярах, кожне з них зі своїм ставком і похиленими над ним вербами.

По дорозі стрічали зодягнутих у темному паломників, що спішили до Києво-Печерської Лаври. Дідусь здоровив:

— Нехай Бог помагає!

А вони відповідали.

— Нехай прибуде з вами благодать Господня і всіх Його святих.

Тарасові здавалося, що від жінок пахло ладаном, що ним підкаджують мертвих.

На роздоріжжі перед Уманем побачили корчму. На фасаді будинку якийсь самозваний маляр вималював козака з оселедцем, у червоних шараварах і жовтих чоботях, що сидів присідком на бочці, тримаючи в одній руці чарку, а другою вказуючи на кран бочки, з якої тік напитек. Над тим малюнком виднів золотий напис: « Прибувайте, козаки, пропивать шостака ». Лисуватий корчмар у чорних панталюнах і білих панчохах стояв на ганку й улесливими рухами запрошував подорожніх заходити в середину.

Дідусь забурмотів:

— Долотце з'їв, а свердликом дивиться!

Гукнув на волів. За якийсь час подорожні задержались коло ріки на попас.

— Хліб сіль і вода — козацька вигода — сказав батько.

В Умані натрапили на ярмарок. Українські ярмарки відзначалися тим, що всі там грали й співали, перетворюючи звичайний собі там торг на ніби-то радісне свято чи танці.

На торговиці недалеко від василіянської школи й церкви, розгорнувся просто неба різного роду крам. Продавалися там пацьорки, стяжки, зелені байки на спідниці, хрестясті запаски і всяке

ніше. А в усім тім голоснім гаморі безконечно бренькали й дзвепіли бандури й лютні.

У ярмарковій юрбі дідусь все таки відшукав декількох знайомих, що виглядали на його ровесників. Засіли вони всі разом оподалік плонці під розлогою акацією та й стали розказувати про те, що діялося тут в Умані пів-сторіччя тому. Незабаром оточила їх більша громада принагідних слухачів.

Старі розмовляли спокійно, майже байдуже, але все таки в їхніх словах чути було колишній порив, наче б то відгребували вони жар, що скрився під верствою попелу. І відчувалося, що коли б так знов повів вітер із Запоріжжя, що коли б залунали тодішні, давно вже неспівані пісні, жар спалахнув би полум'ям так, як у тодішні бурхливі роки.

Сліпий бандурист, що сидів оподалік із хлопчиною-поводирем, ударив по струнах і заспівав:

Ой, Морозе, Морозенку,
Ти славний козаче!
За тобою, Морозенку,
Україна плаче.

Довго розводили старики свої розповіді. Але в тому, що розповідали, не було ні дрібки жалю за пролятою кров'ю, ані погорди для переможених.

Дідусь, син і внук переїжджали потім через Софіївку, що розгорнулася з півмилі від міста. Бачили широко знані посілости, які кілька десятиліть тому польський можновладець Щенени Потоцький звелів збудувати для своєї дружини, красуні-грекині.

Вони розляглися на широкій долині, що її зрошували своїми водами кілька потічків. Цілу околицю прикрашували румовища й гранітні скелі. В одному місці при схилі узгір'я, у неймовірний спосіб споруджено озеро. А вода, що випливала з нього, творила каскаду, що проти сонця грала барвистою веселкою. По середині долини розвернулося ще більше озеро, а на його берегах, посеред гущі заморських корчів та інших рослин, підносилися статуї й святині.

Дідусь оповідав, скільки то та іграшка, як її назвав, коштувала поту й людської кривди. Мальовничі провалля створені були руками панщизняних кріпаків; граніти спроваджували з далеких країн. При споруджуванні штучного озера потопилося багато людей.

Дідусеві, який бачив те все своїми власними очима, тіні тих чарівних гаїв здавалися страшними, а води змішані з кров'ю. Ді-

дусь закипів із гніву. Рука його наявно засвербіла. Він, як-то кажуть, був метким, не зважаючи на своїх вісімдесят літ.

III

На початку січня тисяча вісімсот двадцять третього року до хати Григора Шевченка зайшли два старі селяни. Видно було, що не тутешні. Григор вмить збагнув, хто вони такі. Посадив їх на почесному місці і покликав жінку. А коли вже все вияснилося, покликали, як велів звичай, найстаршу дочку Шевченків Катрусю.

Після короткої розмови з гостями Катруся винесла на великій дерев'яній тарілці два рушники, якими батько й перев'язав навхрест обох сватів. Після того з обори у світлицю увійшов високий, поставний юнак та низько поклонився господарям. Був це Антін Красицький із Зеленої Діброви. Катруся причіпила йому до рукава червону хустку. Сватання закінчилося.

Скоро після цього відбулося весілля, і Катруся перенеслася до хати свого чоловіка. Тарас утратив ніжну опікунку. Вся хата відчула відсутність Катрусі. А зокрема Тарасова Мама, якій у господарстві забракло нараз доброї заступниці.

Дружина Григора Шевченка була спрацьована: панщину відробляла і за себе і за чоловіка-чумака, рівночасно працювала і на своєму господарстві. А при цьому всьому ще й виховувала п'ятеро дітей, із яких Микита закінчив всього дванадцять років. То ж швидко вона знівечила і свої сили, і здоров'я. Через несповна пів року після весілля Катрусі вона й розпрощалася з цим світом.

Тарас утратив другу опору свого життя. Вправді він мав батька, але й батько по смерті дружини сам найшовся в трудному положенні. Просто з konieczности він рішився вдруге одружитися. І цей саме крок батька виявився для Тараса найбільше фатальним у своїх наслідках.

На Україні вдівець звичайно одружувався з вдовицею. При допомозі своєї сестри Олени Григор Шевченко знайшов у Моринцях вдовицю з трьома дітьми, Оксану Терещенко. Вони повінчалися і замешкали разом у Кирилівці. Рік пізніше народилася в них дочка Марія. У купленій від Тетеринка хаті жило там тепер одинадцятьох осіб.

Нагріте любов'ю матері й найстаршої сестри Тарасове дитинство закінчилося безповоротно. Почалися трудні хлоп'ячі роки, в яких довелося йому зазнати стільки терпінь і лиха, знести стільки різних прикростей і горя, що списати їх годі.

Степан, найстарша дитина Оксани Терещенко, був лихим хлопцем, зовсім розпещеним своєю матір'ю. І він, і його мати ненавиділи Тараса від самого початку. За щонебудь вона побивала пасерба, а її синок дошкулював йому в найбільше прикрий спосіб. Крім цього, поміж двома гуртами зведених — вдівця та його другої жінки — завелися безупинні бійки. В хаті Григора Шевченка настало пекло. А сам він, дивлячись на те все, зникав із хати, виїжджав. Часом забирав зі собою Тараса.

Заледве Тарас почав учитися писати, як у школі зайшла зміна. Сліпий Совгир не був стихарним, тобто висвяченим дяком; церковні функції він виконував майже по-самозванськи. У тисяча вісімсот двадцять четвертому році київська консисторія назначила нового дяка, Петра Богорського. Був він сином священика. Навчався впродовж кількох літ у київській духовній семінарії, але тому, що за багато часу присвячував на гру в кістки й п'янство, дійшов він тільки до класи реторики.

Був він мужній на вигляд, на голову вищий від Рубана, вродливий, широкоплечий і молодий. Шкільні обов'язки вважав він за щось прикре й неприємне; старався якось викрутитися з них на всі способи. Поміж мешканцями Кирилівки він скоро прославився, як «п'яниця паче всіх п'яниць на світі». А руку тяжчу ще мав за Рубана. За те, одначе, співав чудовим — немов архангельська труба — грімким голосом.

Учні його, яким крім лайки й побоїв він нічого іншого не давав, скоро розлетілися, мов стадо горобців. Тарас, що був найпильнішим і найбільш працьовитим із школярів, також, хоч зі смутком, покинув оту кирилівську святиню освіти. Забрав зі собою свій каламар, крейду й табличку.

Тим часом батько його подався був якось пізною осінню до Києва і повернувся звідтіль хворим. Так і помер він у березні тисяча вісімсот двадцять п'ятого року. Важке життя Тараса стало ще важчим. Через якийсь час він перебував у дядька Павла, який нібито узяв був племінника на виховання, але побивав його так немилосердно, і так тяжко наказував йому працювати, що Тарас не видержав. Він утік назад до мачухи. Як не було б, але там він був у батьківській хаті і мав біля себе молодших сестричок.

Знуцання Оксани і її дітей над Тарасом приводило чутливого й амбітного хлопця до вибухів, що ще більше погіршували його становище. А Тарас відзначався неуступливою і войовничою вдачею. Мачусі відповідав він гордовито, і не пропускав жадної нагоди, щоб відістатися на її Степанкові.

Старший брат Микита кінчав уже науку в стельмаха. Домом він не цікавився. Наймолодшого, Йосипа, забрав у Моринці дідусь Яким Бойко. Турбота за рідними — девятилітньою тоді Яриною і шестилітньою Марійкою — лягла на Тараса. Виявилося, одначе, що й оті рідні могли б незвичайно стати йому в пригоді.

Поміж Тарасом і обома сестричками зав'язалася сердечна взаємність, але, самозрозуміло, затаєна перед мачухою. Обі сестрички допомагали своєму братові в його змаганнях із тяжкою долею так, як тільки вміли.

Ярина була дуже милою і вічно веселою, співала. Марійка визначалася не меншою красою за неї, але, на жаль, була невидючою. Ще дволітньою дитиною захворіла на трахому і втратила зір.

Недовго до смерті Тарасового батька дідусь Іван одружився втретє. Було йому тоді понад вісімдесят років. Сам добре не знав, де й коли родився. Пам'ятав, одначе, що до пізнього віку був вільною людиною, а за часів коліївщини слухав тільки Бога і своїх полководців. Бог і полководці разом вели його на Умань.

Дідусь любив Тараса глибокою й розумною любов'ю, хоч ніколи про це не говорив. Журився тим, що Тарас перервав навчання в школі. Старався вговорити хлопця, щоб знов поступив у ряди учнів дяка Богорського. Мачуха не робила в цьому жадних перешкод.

Богорський прийняв Тараса на так званого учня-попихача. Крім того, що Тарас мав учитися, він також був зобов'язаний виконувати всякі домашні й господарські роботи. Тож носив воду, прибирав, палив у печі, доглядав череди, молотив просо, ячмінь і овес. Дяк, знову ж, по-п'яному молотив його немилосерно.

Коли ж Тарас скаржився дідусеві на свою долю та грозив, що втопиться, дідусь говорив йому: « Ей, ні, хоч який гіркий світ, а треба жити, поки не помреш ». Також і підбадьорював він хлопчину надією на краще майбутнє: щоб тільки здобути науку. А для того потрібна терпеливість. Тож і дораджував хлопчині: « Бий лихом об землю, як швець мокрою халявою об лаву ».

З наукою в дяка Богорського не йшло Тарасові легко; за тяжкою працею не зовсім-то регулярно бував на лекціях. Але, будучи жадним знання і тут навчився він багато. Як-не-як, але Богорський все ж таки навчався декілька років у семінарії. До того, мав він також і декілька книжок, які давав учням читати. Одну з них, оздоблену гарними кунштиками, Тарас особливо собі вподобав. Був це певний рід календаря, в якому були всякі казки й оповідання.

У тверезі хвилини дяк розповідав усякі цікаві історії, як наприклад, про мандрівного поета-філософа, який жив у сімнадцятому столітті й називався Григорій Сковорода. Дяк читав учням вірші того поета, а Тарас, якому вони дуже сподобалися, точно їх записував.

Постать Сковороди стала йому близькою. Він полюбив ту людину, що так чудово прославляла батьківську землю, жалувала бідних та глузувала із багатих.

Дідусь заходився як міг щоб улегшити долю нещасному внукові. Під різними претекстами забирав його від дяка, щоб дати хлопчині змогу відпочити. Раз удалося йому забрати і Тараса, і Ярину на прощу до Мотроненського монастиря.

Подорож відбули пішком. Дідусь також ішов, підпираючися грубим кімаком. Ярина дріботала зараз за ним, а Тарас, нетерпеливлячись, ішов поперед обоїх.

Майже весь час дорога йшла лісами, в яких було повно дубів, лип, грабів і кленів. Околиця була нерівною, пагоркатою. Де-не-де розтягалися самі тільки жовті поляни, зарослі бур'янами. Небо над ними виглядало немов би блакитна чаша.

Монастир був поблизу Лебедина. Був це будинок невеликий і сумний, що пам'ятав ще козацькі часи. Тулилась до нього церква з позолоченою банею, на якій стирчав величезний хрест.

З'їхалося сюди тепер багато паломників. Цілий майдан коло церкви напханий був возами й людьми. Кожного прибуваючого вітав хор жебраків. Неподалік православні купці розложили свої рундуки, тобто стоянки зі «святим» крамом і їдлом.

Увагу Тараса притягнули кольорові картини. На одній із них він пізнав відважного козака Мамая. Пригадав собі батьківський подарунок із останньої чумацької подорожі. І заплакав. Дідусь закріпив те, та потяг його в сторону кладовища. Діялися там незвичайно дивні речі. На могилах сиділи люди, старі й молоді, чоловіки й жінки з дітьми. Одні підкріплювалися, другі розмовляли, а ще інші гуртками обступали кобзарів, що зверталися до них співучими голосами під бренькіт струн своїх інструментів.

Один із кобзарів співав думу про пир'ятинського попаповича Олексія.

На морі синьому, на камені білому
Ясний сокіл квилить, проквіляє,
На синє море пильно поглядає,
З моря добичі вижидає, виглядає.

Дідусь почав розповідати Тарасові про цвинтар. Тут у гробах лежать колії, гайдамацькі очайдухи. Сюди звозили й тут ховали вбитих. Найперше відправляли панахиду, відтак тіло прикривали червоною китайкою, і так хоронили. На надгробних каменях є витесані їхні імена й прізвища.

Сюди, до цього монастиря, однієї ночі прийшов був Максим Залізняк постригтися в ченці. Упродовж довшого часу був він послушником, тобто новиком, та зваблював багато інших очайдухів, які приходили й постригалися. Так зібралася їх тут ціла ватага.

І знов однієї ночі коло монастирської брами з'явився сліпий кобзар, прозваний волохом, і став побренькувати на бандурі. Пробудились очайдухи, у церкві зібрались, посвятили ножі і пішли Чорним Шляхом ляхів воювати.

Переходили через Кирилівку. І тоді до них долучився молодий син шевця, на ім'я Іван. Здобував він разом із ними і Лисянку, і Умань.

— Ох, і дісталося тоді ляхам, — закінчив дідусь, та в задумі схилив голову.

Немов збагнувши хід його думок, якийсь інший лірник бренькнув по струнах і розжалівся співом:

Летить орел понад морем по високій високості,
Плаче козак старесенький та по своїй молодості...

Але третій озвався вже на зовсім іншу нуту й діткнув своїх слухачів, немов би жаром:

Слава не вмере, не поляже!
Буде слава славна!
Поміж козаками,
Поміж друзями,
Поміж лицарями,
Поміж добрими молодцями!

Дзвони дзвонили вже на вечірню, як дідусь Іван, Тарас і Ярина покидали монастир. Повітря було свіже, насичене запашною вологістю. Густа роса зависла на листях дерев. Легкі, прозорі туманики підносилися над ставом, і всяка пташина відкликувалася то тут то там на прихід ночі.

Заночували в найближчому селі в знайомого паламаря. Кімната була велика із смерековою підлогою. При дверях була свя-

чена вода й кропило. Паламар замочив кропило та, на знак пошани, подав його дідусеві.

На одній стіні висіли святі образи в посріблених і позолочених рямцях. На другій — дві криві шаблі й рушниця, а над ними яскравий візерунок Козака Мамая. Тарас прижмурих очі, щоб із них не котилися сльози. Голова його була повна вражень. Він заснув твердо, прикритий теплою кінською шкірою, не виправленою, із шерстю. Снилось йому плідотворна українська земля, батьківщина воєн і співу.

Знов проходили тяжкі дні й тижні в наймах у дяка. Богорський чимраз менше займався своїм вихованком і чимраз рідше бував тверезим. Найшов собі компанію в особі другого дяка, Йонаша Лимаря, та став ще дужче пити.

Запримітивши, що Тарас знає значно більше, ніж інші учні, дяк назначив його своїм заступником із титулом «консуля». У вільні від праці на господарці хвилини, Тарас перебував у клясі, де повторяв із учнями лекції. До його обов'язку належало також визначення скількості суботніх різок своїм товаришам.

Увесь час Тарас голодував, бо дяк, звичайно, майже нічого не давав йому їсти. Тож хлопчина зразу попав на гадку використати своє «консульське» становище: став побирати від суботніх проступників оплату в натурі. За те він лагідніше обходився з їхньою шкірою. Коли ж на час не одержав данини, він особливо голосно вимовляв слова заповідей: «Пам'ятай... день... святий... святкувати...» — і за той час сунув винуватому стільки різок, скільки влізло.

Богорський також виручувався Тарасом коли було потрібно читати псалтиря над померлими. Тарас читав чудово. Люди радо користувалися його услугами, кормили і не погано платили. Але дяк забирав майже все, оставляючи хлопцеві заледве дещо «на бублики». Тож харчування Тараса залежало від скількості зібраної в школі данини й від скількості покійників. Коли ж учні не являлися на лекції, або коли через довший час ніхто не вмирав, то Тарасові кишки присихали до хребта.

Коли не було вже в нього іншого виходу, він тихцем ловив сусідські кури чи гуси, висмикувався ніччю на могилу під Пединівку, розкладав у печері вогонь, варив страву, підкріплювався і відпочивав. Дим, що виходив із печери, приневолював людей підозрівати, що там мусіла завестися нечиста сила. Тож селяни переконали священика, щоб повиганяв звідтіля злих духів.

Для того ж і вибралися з Кирилівки отець з Іваном Несто-

ровським та громадою вірних. Отець покропив вхід до печери свяченою водою і відправив молебень. Опісля звернувся до присутніх, щоб увійшли до печери, перевірили, чи вже все в порядку. Тому, що не було охочих, люди зібрали якийсь гріш для відважного. Тоді, очевидно, зголосився Тарас. Спершу люди не хотіли пустити хлопця, боячись, щоб чорт не вхопив його до пекла, але остаточно погодилися:

— Нехай лізе, воно ще мале, до нього нечиста сила не пристане.

Тарас удавав, що не знає нутра печери, казав прив'язати себе до довгого шнура та велів тягнути назад, коли б його, хай Бог боронить, чорти не схопили в свої пазурі. Посидів трохи в печері, затер сліди свого куховарства і повернувся з переможною міною, заявляючи, що злі духи покинули печеру. Заробив тоді гарний гріш.

Клопоти хлопця ще збільшилися від того часу, як Богорський на добре покумався з мачухою. Оксана була старшою від дяка на кільканадцять літ, але це не перешкоджало їхній інтимності.

Гостроязкий Тарас тримати язика за зубами не вмів, тож їдкими словами часто допікав він і дякові, і мачусі. За те обоє вони його ненавиділи й били при кожній нагоді.

Коли дяк сидів у Оксани, попиваючи горілку, Тарас проводив час у школі. А як дяк повертався в школу, Тарас утікав у поле, зникав між бур'янами й будяками, або скривався в городі сусіда Желеха. Нераз скривався він упродовж кількох днів. Ідучи до криниці по воду, сестра Ярина приносила йому кусок хліба. Нерідко також він сам підкрадався під хату, а сліпа Марійка предивним дивом відчувала брата, виходила на двір, та, почувши його шепіт, прямувала в його сторону, щоб передати заздалегідь приготованого хліба.

Коли ж пощастило Тарасові роздобути якийсь гріш і купити папір, тоді він лежав у корчах і рисував. Особливо любив Тарас рисувати вуглем на стінах. Ані вдома у мачухи, ані в школі не міг він цього робити, бо не дозволяли. Тому шукав він інших можливостей. Остаточно він і знайшов. Один із шкільних друзів Тараса, якийсь Гончаренко, оповів своїм батькам про його рисунки. Запросили вони його до себе та незабаром усі стіни їхньої хати прикрашували прекрасні твори митця-молодика.

Одного дня у двері хати Красицьких у Зеленій Діброві застукав Тарас. Як тільки звеліли йому увійти в хату, він зразу ліг у куті на долівку й заснув камінним сном. Сестра споглядала на брата зі співчуттям. Був він і обдертий, і брудний, і винуватий до краю. А чуприна його роїлася усякою поганню.

— Ой, ти приблудо! — звернулася до нього Катерина, коли Тарас пробудився по кількох годинах. Дала вона йому чисту сорочку й гарячої води помитися.

Тарас розповів їм про те, що покинув дяка Богорського. Поп'яному дяк знову немилосерно побив його різкою. Урвалася остання нитка терпеливості, і чаша молодого хлопчини перелилася болем і люттю. Тарас завжди до глибини душі відчував кожную несправедливість, і кожне знущання переносив із трудом. У ньому постійно жила пам'ять про ніжні пестоші матері й доброту батька. Мав він також і дідуся, від якого перейняв почуття особистої гідності. Тож неможливо було для нього зносити деспотизм і нелюдяність дяка.

Так, як і всі люди ніжної й чутливої вдачі, так і він, коли вже забракло йому терпеливості на брутальну поведінку дяка, він відплачував йому вчинками безмилосердної помсти. Тож, коли побачив, що дяк лежить під столом непритомний, він вихльостав його всіма своїми силами тою самою різкою, яку відчував ще на своїй шкірі. Опісля, зібравши все своє скромне добро, він покинув школу назавжди. Притім, ніяк не міг він стримати себе від того, щоб не присвоїти собі отої книжечки з кунштиками, що він її так дуже любив.

За якийсь час Тарас вибрався до Лисянки до тамтешнього дяка, що був одним із трьох славних « богомазів » на цілу округу. Свідомим був він того, що мусить поглибити своє вміння малювати. Поставив він собі це за мету і прямував до неї зі справжньою селянською впертістю.

Лисянка розляглася уздовж Гнилого Тикича, що пропливав від села на добрих кілька гонів. Тарас зразу впізнав у гущі лисянських груш і яблунь хатину, якої шукав. Адже він був уже тут раз зі своїм батьком. Пізнав хатину дяка по деревеному саду і мальованих на вишнево вікнах і зеленому дасі.

Дяк привітав його приязно. Але через всього кілька днів він переконався, що батько Сфрем — як називався дяк — нічим не відрізнявся від дяка Богорського. Новий учитель казав хлопчині носити відрами воду з Тикича й розтирати на блясі фарбу, що звав її мідянкою. Вшивався він так само, як і інші дяки, та, подібно як інші, не щадив Тарасові не штурханів, ні різок.

Зрозумівши, що не навчиться він тут нічого, пригадав собі свій гіркий досвід у Кирилівці, тому після трьох днів « практики », він покинув батька Сфрема.

Для Тараса був це гіркий досвід, але він не заломився. Із Лисянки помандрував прямо до Стеблова над Россю. Але й тут не знайшов щастя. Місцевий маляр не погодився його прийняти, бо, мабуть, мав за багато праці у дворі панства Головінських.

Проходячи попри двір, хлопець побачив неймовірний вид і став, немов би вкопаний у землю. Росла там величезна липа, що під її розлогим галуззям могла б поміститися чи не сотня людей. Вершок її здавалося, дотикав неба. Поміж її галуззям метушилося зі щепотом пташня. Зелень листя мала вже на собі позолоту осені. Дерево виглядало так чарівно, що Тарасові аж стали в очах сльози.

Невдовзі хлопець спробував свого щастя втретє. Він поступив на науку до дяка в Тарасівці. Цим разом рішив закусити зуби й терпеливо переносити всі прикrostі, щоб тільки змогти заглянути в скарбницю мистецьких тайн, щоб стати « хоч будь-яким малярем ».

Коли побачив розлоге, чистеньке село зі ставом посередині, що обріс вербами, а на майдані церкву з палаючою від золота банею, блакитними стінами та жовтою дзвіницею, підкріпився на дусі. Ясно стало, що церкву доглядає мистець.

Дяк-маляр вислухав Тараса та й сказав:

— Покажи мені, хлопче, долоню лівої руки.

Тарас показав йому долоню своєї лівої руки.

Дяк дивився і дивився, та врешті рішив:

— Нічого путнього з тебе не вийде, непридатний ти ні до малювання, ні до бондарства, ні навіть до шевства. Іди собі геть від мене!

У Тараса неначе б ударик грім. Такий засуд був гірший від усіх його сподівань. Погасла надія, що підкріплювала його в найчорніших хвилинах і додавала охоти до життя.

Повертаючися до Кирилівки, де очікували його сварні й побої мачухи та її дітей, він роздумував над своєю долею. Тож і вирішив, що найкраще, що він міг би зробити, це стати громадським пастухом. Принайменше, цілісніські дні він міг би проводити далі від хати. А це було для нього найважливіше.

Але, коли вже остаточно роздумав і рішив здійснити свій задум, так враз і заявив сам перед собою:

— Ні, а все ж таки, я буду малярем!

РЕЦЕНЗІЇ

ЧОТИРИ ЗБІРКИ ПОЕЗІЙ ВОЛОДИМИРА ЯНЕВА – ПОЕТА МИСЛИТЕЛЯ:

1. *Сонце і трати*, Берлін, 1941, « Обрії », 40 стор.
2. *Листопадові фрат.менти*, (*Листопадові шкіци*), Берлін, 1941, « Обрії », 64 стор.
3. *Шляхи*, Мюнхен, 1951. Пластове Видавництво « Молоде Життя », 159 стор. Обкладинка М. Білинського.
4. *Життя*, Лірики книга 4-та, Париж-Мюнхен, 1975, Об'єднання Українських Письменників « Слово », 120 стор. Ілюстрації Галини Мазепи, Портрет Автора – Любослава Гуцалюка.

Володимир Яків, учений — психолог, педагог і поет. Його поезії сповнені філософічних та історіософічних думок, повні ремінісценцій про особисті переживання, повні патріотичних поривів та дій. Вони цизельовані, писані з відповідною підготовою, після глибоких досвідів, роздумувань, вкладені в вишукану поетичну форму, досконалу, викінчену, та легко сприймаємою читачем. До часу його 65-их роковин життя появилось 4 збірки його поезій. Почав писати їх молодим юнаком. Як сам признається, його перший вірш « Перебій Прута » видруковано в місячнику *Молоде життя*, 1926, VIII-X, ч. 7. Порівняльно чотири збірки поезій це невелика продукція, та багата змістом. Вона немов є принагідним заняттям попри його наукову працю. У вступі до першої збірки *Сонце і трати* Янів відмічує, що багато із віршів, ним написаних, пропало, найбільше тих, що їх, написав у тюрмі, йому забрано. Деякі забрані вдалося йому відтворити. Деякі поезії вивчав у тюрмі напам'ять і опісля записував їх на волі. Багато з поезій називає поет автобіографічними шкіцами, бо поставали вони звичайно під впливом свіжо пережитого, передуманого, під враженням настроїв, що спричинені фізичними й духовними тортурами, чи то у в'язниці у львівських Бригідках, чи в Березі Картузькій, часто тут і там у темниці-одинокі.

Дві перші збірки Янева це вияв того, що довелося йому перебути або пережити в молодечих роках, повних ентузіязму й запалу та поривів, це документи життєвого змагу за добро національне й, рідше, особисте. Цих особистих переживань і настроїв не виявляв нікому крім однієї особи, своєї пізнішої дружини. Обидві перші збірки, написані між двома війнами під Польщею, з огляду на цензурні умовини видав щойно в 1941 році після розвалу Польщі. Мається враження, що деякі вірші з другої збірки написані раніше і вони повинні б увійти в першу. Та автор уклав їх у відповідний життєво часовий порядок, креслячи те, що сталося в його житті, борця-молекула серед макро-

косму, в житті одної часточки народу, яка бажає служити йому, закутому в кайдани, після прогрі визвольних змагань. Це виявилось у молодого юнака Янева бунтом проти наїздника — узурпатора, спротивом, що огорнув нашу молодь і спонукав її до протидії в підпольних організаціях, в яких наш поет закріплювався куди більше ніж інші.

Першу збірку, *Сонце і трапи*, сповнену соняшних, радісних і сумних за тюремними ґратами хвилин, поділив поет на три частини: 1. Матері, 2. Україні, 3. Милій, майбутній дружині. Листопад, в якому поет народився і в якому немовлятем стратив маму, сповнив його особистим болем, жалем і тугою за матір'ю, від якої не зазнав материних пестощів та опіки, дав йому також на-снагу й мету боротьби за волю народу і в цій боротьбі серед різних життєвих подій збудив у ньому глибоке інтимне почуття до людини, призначеної йому долею. Життя поетове було тверде й жорстоке від самої колиски, коли немовлям стратив найдорожчу для кожної людини істоту — матір. Немов чуючи її голос з-поза світів, він зрозумів, що належить йому рости і шляхетніти:

Гей не смію змарнувати
— Розгубити
Ні хвилини з моїх днів, —
І не смію загасити
Ні одної
З іскор даних талантів!
Все рости і шляхотніти,
В вічнім труді — вічно жити!
У змаганні,
В лютім бої
Могутніти
І кріпшати!
В вічнім болі
— Гартуватись,
Обновлятись
Буде дух,
Буде творча, п'яна радість
І нестримний сміх
І рух.

(Ст. 12)

Листопадовий зрив і батькова наука збудили в десятилітньому юнакові зрозуміння боротьби за волю, за велику ідею народу. Листопадові бої за Львів і «проклята невдача» збудили в ньому постанову боротися за волю народу:

Хлопче! За зброю!
На поміч, соколе, козаче,
На поміч зірвати окови!
З ордою
До бою! Юначе — до бою!!

(Ст. 20)

І юнак молиться у Святім Юрі перед Розп'яттям, просить сильної волі до боротьби за святу правду, за свободу народу. У візії сповняється його мрія.

Приходять два листопадові моменти в житті 17- і 20-літнього юнака, коли в рядах борців (підпольних) зустрічає майбутню подругу «Міладі Софію». Радісні й жахливі хвилини — в тюрмі, мусили вони переживати для Листопада:

І Ти не погодишся й Ти не дозволиш
Блудити самому
— Іти манівцями!
Бо змістом одним і одними піснями
Нам душу налив Листопад!
Бо без Тебе, — без гри Твого слова незримої власти
Огнем не горять почування!

Ці обіти Листопаду, що з'єдинили двох борців за волю, злучили дві душі в одне, сталися темою другої збірки поезій *Листопадові фратменти*. В цій збірці представлена Голгота України під польською займанщиною. Одна особа — поет, спрямував мету свого життя на боротьбу проти довговічного ворога, який із збільшеною силою й безоглядністю старався зламати одиницю запроторенням її в темниці (Бригідок чи Берези), де людина стояла на межі життя і смерті, де, як поет каже, «обида карбувала душу нарівні з ударами, що карбували тіло, — коли на кожному кроці грожала фізична, духовна чи моральна смерть» (стор. 6). І безпосередньо пережиті моменти фізичних та моральних тортур автор записував у різних «вільних» хвилинах у в'язниці, серед гомону різних типів «шумовиння». А вдалося йому передати ці записки на бібулках поза в'язничні мури. Дещо з цих записок пропало, а що збереглося, попало в цю збірку поезій.

Поемою про Листопад, складеною гексаметричною строфою, немов прологом до цієї збірки, поет впроваджує читача в застанову до цього великого національного свята, окупленого згодом такими жертвами, як Ольга Бесарабова, М. Любич, Головінський, Білас і Данилишин, аж до жертв Берези Картузької. Всі поезії цієї збірки складені в 4 циклі, що разом ілюструють переживання і настрої молодечих років, виповнених радіщами й ентузіазмом, як також і фізичними та моральними муками, і власними та співдругів, у горінні великих ідей — праці для відзискання волі народу. Кожний цикл попереджений моттом, що впроваджує в тематику й настрій його.

В першому циклі *З юних днів* спостерігаємо переживання молодечих пластунів, їхні мандри по горах, захоплення красою гірської природи, патріотичні пориви, посвятні, готові до праці для великої ідеї, за які доводилось терпіти в в'язницях, переживати настрої перед рострілом і співчувати із замордованою у в'язниці Ольгою Бесарабовою та жадобою пімсти на ворогах — мучителях.

Цикл *Сонце і трати* запізнає нас із переживаннями поета та його друзів і його милої на волі, а в більшості у в'язниці, які доводять його до одчаю. З-поза ґрат тужить він за сонцем, за милою, посилав їй китицю квітів тільки в своїх мріях. Думки про неї кріплять його морально й фізично і додають йому сил перенести всі тюремні злидні й повернутися на волю до милої Софії.

В циклі *Берега Картузька* виривається з уст поета і сотень подібних крик розпуки, визов проклятим і незабутнім дням, крик людей в концентраційному таборі, мучених садистами і приречених на загибель. В працях і знущаннях та пониженнях людської гідності минають дні, але поет не здається:

— Але вже йдем, мчимося вже шляхами —
Грізні, — сильні терпінням, — непоборні!
— Як згинем, підуть месники слідами
І чин збірний розіб'є хмари чорні.

В шістьох віршах, названих *Псалми з Берези Картузької*, немов біблійним стилем, а радше наслідуванням *Проклятих років* Юрія Клена, поет вилив усю гореч пережитих настроїв, фізичних і моральних мук, які одначе не заломили його, а навпаки скріпили. В візіях поет бачить предків, що з великою посвятою і жертвою життя ставали до бою з ворогом за кривду і за свободу. Навіть під час недільних Богослужень, обов'язкових для в'язнів, поет не може молитися (він же глибоко віруюча людина):

Безуспішно ще раз зложив долоні
— Й стою без слів; думки ж, мов дикі коні:
Шаліють, — рвуться, — скачуть на припоні,
До рідних меж і піль в спішній погоні,
Що скрилися в непроглядній заслоні!
...І погляд мій застиг на небосклоні.

(Ст. 44)

Вкинений до карцера — темниці, де нестерпний холод і голод, поет не піддається, а ще більше кріпиться. І приходять візії:

...Прийдуть засніжені з Соловок гості
І не розділять нас віки й простори.
...І Войнаровський зо снігів Сибіру, —
Дід Кальнишевський радісний, — щасливий,
Тарас Шевченко із степів заслання —
Благословлять завзяття, — запал, — віру,
І бачать успіхи й воскресні зриви
Палким, — надхненним духом віщування.

(Ст. 48)

В останньому циклі *Нової істини пророки* поет шукає праджерел культури. Зі сходу світ ідеалістичний, з заходу зматеріялізований. Із зустрічі сходу й заходу прийде синтеза через Україну. Сидячи в Бригідках у Страстний тиждень, поет розважає про невдячність товпи, що спричинила муки Спасителів. Та ідеї зроджені з мук, приносять відродження нашому народові. Материна наука про Христа навчила терпінням і жертвою перемагати ворога, доходити до правди. В віршах *Пам'яті Лесі* (Українки) поет перечисляє її духові й фізичні терпіння, які гартували її і вчили перемагати найбільші труднощі. Це передала вона і своїм героям — на науку її послідовникам. Довший вірш — парафраза Господньої молитви, вчить нас терпіння і жертви:

Дозволь і силу дай ще раз на жертву!
Бо Ти велів за Правду вміти вмерти —
І Воля хай буде Твоя, — Владико!

(Ст. 61)

Останній вірш, *Експрес*, складений із трьох сонетів, наслідуванням руху швидкого поїзду викликає бадьорі думки і настрої, байдуже, що їдуть пасажери (в'язні) на невідому долю.

Ціла збірка поезій, це переживання радощів, болів і смутків, створених Листопадом, це символ жертвенної праці і трудів для чину, саме великого Листопада.

Третя збірка поезій, *Шляхи*, вдвоє більша від попередніх, написана під час і після Другої світової війни, складається з сімох циклів, що обнімають тематично й часово різні проблеми з життя поета, тісно пов'язані з життям народу та його культурою.

Немов прологом до збірки є перший цикл *Україні*. Це поклін рідній Батьківщині, коли з вибухом війни Янів, звільнений із в'язниці, висловлює бажання далі жертвувати свої праці для України, її волі й суверенності та могутності. Він продовжує працю — підготову предків і приносить жертви сучасників:

О! жити, жити і життя творити
І в пам'ятниках створене закути,
Щоб скрізь були будівлі заповітом,
Щоб даром не пройти, не проминути
Народам, поколінням ні людині, —
Щоб гимнами, хоралами й піснями
Прорік надхненню мертвих мурів камінь,
Що мисль, слова і труд — святій країні!

(Ст. 14)

Поет, як і багато інших, йому подібних, вийшов на чужину — скитання, щоб далі жити й працювати для рідного краю.

Другий цикл *Шляхи*, що надав назву цілій збірці, описує шляхи, якими поет мандрує як пластун по горах і рівнинах просторих України. Бадьорість, радість життя, упевненість красою природи, таборування, сієста під час мандрів духовна пожива — читання книжок, що спричиняються до гарту духа, сили й волі, це зміст мандрів шляхами, на яких довелося потрапити до в'язниці, пережити життєві дисонанси і втекти з рідних земель закордон. Немов пастелевими кольорами малює поет красу нашої країни з її чудовою природою, якою захоплювався під час пластових мандрів із звісним пластуном, проф. Іваном Чмолю, якому й присвятив Янів цей цикл.

В третьому циклі *З доріг людини і народу* поет витає в країні фантастики, складає казки про вогонь, про золоту кулю — символи сталих змагань до краси життя, до здобутків цивілізації. Тут і особисті переживання та настрої. Це рожі для судженої і сентиментальний вальс для тітки, що виховувала його в дитинстві, це згадка про смерть улюбленої бабуні. А далі — мряки в листопадовій ночі та візія боїв за рідне місто. А буря в серпні це бій за Батьківщину, похід на Київ у серпні 1919 р. Далі поклін могилам героїв Базару, згадка з пошаною про закатованих у Бригідках, жертв за волю ближніх і всього народу. *Юнацьким маршем* кінчається цей цикл; ось одна строфа:

Князів і гетьманів унуки
— Батьків непокірливих діти —
До світлої йдемо мети,
Готові на смерть і на муки,

За долю народу згоріти,
Отчизні життя принести.

За честь, волю, славу,
За предків, за рід
В юнацьких ми лавах
Рушаймо в похід!
Отчизні служити —
Це наша мета,
Веде нас Спаситель
І Діва свята.

(Ст. 65)

Четвертий цикл це три балади, 1. про помсту троянд на жорстокій князівні (на основі словацьких переказів), 2. перекази про назву гори Парашка в скільських горах, і 3. бретонська балада — переказ про заклятих лицарів, що, згордівши перемогами, забули про Бога. Описи природи в цих баладах характеризують країни, де відбуваються події.

П'ятий цикл починається моттом про життя, подібного до бурхливих хвиль, змінних, грізних і погідних та веселих. Це немов контрастні любов і ненависть. Далі читаємо про ночі жаху під час бомбардування Берліну. Такі хвилини й переживання будять спогади про спокійне затишшя в мешканні, то родять бажання пімсти на руїниках.

Відплати кличем за ненависть в світі,
За смерть посіяну й розливу зраду!
І молимо громів, огню, проміття,
Що принесуть загибель і загиладу.

То може прийде аж тоді обнова!...
— Як згибне тлінь в огні і гнів в людині,
Безсила помста не стемнить любови,
І благовість звиятно в простір злине.

(Ст. 97)

Попри стихійні хвилювання в житті природи приходять, вже в повоснні часи, хвилини особистих переживань поета, переслідуваного сумнівами в досягнення життєвої мети — подружжя.

Бо ти одна! І ні одної
Нема святої так, як ти!
І хочу й мушу враз з тобою
По чар новий життя піти.

Твоє — для мене тільки слово
І кожний звук, і кожний тон!
І закували нас в окови
Нова мораль, новий закон.

(Ст. 103)

Ремінісценції з дитячих літ, про хлопчика пустуна й завзятого, згадки про в'язничні переживання і вистава « Народного Малахія » насувають думки

про слідділих малоросів, на яких кидає анатему. Тому в *Піснях свободи* з великим признанням шле салют воякам УПА, неустрашимим борцям за волю Батьківщини. Поет разом із ними. Вони наснажують його до дальшої боротьби проти насилля, несправедливості і малодушності.

В циклі *Ікони* є згадки про ікони, що відіграли важливу роль в дитинстві та юності поета. Це про батька, матір, брата, про вітражі в Волоській церкві, триптих про ікону Божої Матері, стривоженої долею Спасителя, переживання під хрестом Розп'ятого і тріумф воскресення:

А враз з тим для всіх любови море,
Повне материних сльоз,
Бо багато смерть поборе,
Як Христос.

(Ст. 131)

В групі віршів *30 століть* представлені етапи всесвітньої історії, в яку вплетені події з рідної історії. І прислухається поет молитвам людей різних занять, як: плугатарі, сіяч, воїн, духовник, ремісник, робітник, рудокоп і ін. Кожен із них молиться по-своєму, просячи Бога про добро і щастя ближніх із їхнього гурта чи фаху. Ось у *3 першим променем*:

До матері вбраної в квіти
— Із променем першим, крилатим —
Молитвою схочуть горіти

Бажання у сумерку хати,
Там руки поорані трудом
До вогника будуть блукати,

— Щоб тішились плодом всі люди
І град оминав нас і зливи,
Щоб усміх ішов з нами всюди
І золотом вкрилися ниви.

(Ст. 140)

Збірка кінчається вже знаною з другої збірки молитвою Господньою «Отче Наш». Поет просить у Бога справедливої заплати — винагороди людям за їхні добрі вчинки.

Пошли нам ласку, Боже, й всі чесноти,
Дарунок дай героїства і посвяти,
Щоб вміли ми горіти й не згаряти
І піт нести й життя та кров спільноті.

(Ст. 158)

Остання збірка поезій *Життя* є завершенням п'ятдесятліття поетичної творчості Янева. І ця збірка поділена на цикли. Це в більшості лірика особистого автобіографічного характеру, крім того писана з історіософічного та філософічного аспекту. Збірка ілюстрована мистецькими картинами Галини Мазепи-Ковалевої, що імпресивними рисами передають думки поета. Янів мислитель, до деякого ступеня визнавець Декартового «*Cogito, ergo sum*» («Думаю, тому

й існують»), а також і модерних філософів Ясперса та Гайдеггера. Є й дещо з міркувань нашого Сковороди.

В основному Янів, як і в попередніх збірках, протиставить своє я, особистого мікрокосмосу всесвітньому макрокосмосові, вживаючи терміну «всесвіт-тя». В Прологу висловив він квінтесенцію своїх поетично-філософських міркувань:

Як рік лиш день, а день — година,
Що знов секундою стає,
В спішні століття йде людина
По ціле сповнення своє.
Сьогодні — завжди післязавтра
В далекім прицілі мети,
Сьогодні завжди тільки стартом
В далекі соняшні світи...

(Ст. 9)

В добі великого поступу цивілізації поет, ідучи з ним нога в ногу, врядигоди тужить за тим, що минуло, що розвивало його світогляд; «часом затужить за старим курантом».

В циклі *Із смерків у світанки* спостерігає чари весни — відродженої природи, що сповняє його подивом і спонукує до величання Духа Істини — Творця всесвіту. А осінь приносить духовий спокій, насуває рефлексії і спогади про пережите й передумане:

З шляху без світла сходять тіні,
Безпуттям марив бродить блуд,
І в маривах кошмар нахлине —
За вільне та невільне суд.
То серце хоче зрозуміння,
Де дійсне добре та святе...
І враз несміливе проміння,
А згодом сонце золоте!

(Ст. 20)

В довшому циклі *Мрія та слово*, названому ліричною автобіографією, спостерігаємо фази розвитку поета, фізичного та духового. Найраніші роки життя без матиного тепла називає поет безсоняшною весною, коли то він, мале хлоп'я, виростав самотній, немов «у бурянах жалив», леліаний своїми мріями про проминаємість усього, про безконечну вічність, про свої змагання до великих дій.

І вічність тільки в русі й чинах,
І сон всіх снів та мрія мрій:
Умерти в славі на вершинах
І стати прикладом для дій,
Як вічність в ритмі, русі й чинах.

(Ст. 30)

Приходить літо в житті юнака, який вимріяв свій шлях змагання до світлого та злого, шлях до істини, хоча б і по стрімкій дорозі. Приходять одначе й хвилини невдач, тих вимріяних в уяві дій, та поет юнак як людина:

Людина людяніє в тінях,
— В дорозі до краси й добра,
І менше радості у чинах,
А більше в дзеркалі нутра,
В очищенні, в терпінні і тінях.

(Ст. 40)

З бігом часу, спостерегань та досвідів, життя видається юнакові немов ілюзіями, заслоненими склом. Поет хоче бачити світ, створений Богом — Словом, гарним ідеальним із гармонійним життям у ньому. Та замість цього прийшли жорстокі часи брунатних і чорних сорочок із жакливими воєнними діями і наслідками їх — зруйнування здобутків цивілізації і культури, прийшов смерч кари. Поет прагне справедливості в імені Слова-Бога. Війна вирвала наших людей із рідного ґрунту й кинула перекотиполем у чужі краї, де в умовах скитання вони будують нове, хоч тимчасове життя. Це «Євшан перекотиполя». І поет пішов теж у «невідоме», непевний завтрішнього, непевний, чи сповняться його пляни й задуми:

Нема між «вчора» й «завтра» нині,
Лиш мрій постійний перелив,
Горіння пристрасне в людині
І гордих задумів посів,
Як пропаде у творі «нині».

(Ст. 71)

Зміну в природі в осінню і підзимову пору, її омертвіння вважає спиненим часом. Ліс у зимі, «вбраний у соболеві шуби», очаровує своєю красою. Але людина не зморозується, а живе надією в перемогу слова й дії. Чарівна зима не заморозила духа поета, його плянів і праць. Він живе в своїх творах, плодах своєї життєвої осени:

Дородам осени щасливий,
Хоч ось зима, й мороз і лід,
Хоч ніч згасить життя й пориви,
Я шлю незнаному привіт,
— В безсмерті книг живу щасливий.

(Ст. 85)

Це філософічний погляд на життя: «Non omnis moriar». Цей довший цикл поезій є вимовною ліричною автобіографією поета мислителя, що свої думки й погляди на світ, на життя, мікрокосм у макрокосмі, вбрав у гарну версифікаційну форму п'ятивіршової строфи, де п'ятий рядок є повторенням першого, повторенням завершенням та скріпленням думки. Цих п'ятирядкових строф у циклі 46. Всі витримані в мистецькій гармонії риму й ритму.

У *Подорожньому записнику* поет записує, в літаку з Парижа до Нью Йорку, погляд про нервовий поспіх і ритм — аритмію нашої доби в наслідок технологічного поступу:

Весь космос в вічності — пилинка, атом,
Пилиночки ж у променях — всесвіттям,
Як в мислі ясності ущерть!

Як всесвіт з атомом — брати-близнята,
Як в леті думки ясніше сонця світить,
Пилинка лине поза смерть.

(Ст. 89)

Сучасне далеко-простірне, повне переживань життя викликає «Настрої» під впливом прегарної, настроєвої осені замріяної, будить у присмерку спогади (присмерк — прожите і продумане), накликає думи про майбуття. А туга за минулими роками, за дитячими роками, зливається думками про вічність, красу життя. А далі бажання вічної юности, коли сивий порошок починає вкривати волос. Моментами вічної юности пригадується масковий баль, коли поет в ролі Арлекіна, а мила в ролі Кольомбіни захоплювалися юнацькими пориваннями та мріями.

Вкінці, переболівши втрату щирого друга, Євгена Врецьони, поет стається накреслити свій духовий автопортрет.

Бакалося б життя схопить в синтезі
— Із сальдом перемог і неудач;
В червоно-чорно-золотій мережі
Замкнути труд, і біль, і сміх, і плач.

Автопортрет постійного двобою,
З прокльомом немочей в своїй душі...

Автопортрет це огляд змагань, немов льоту трьох орлів, прекрасно зілюстрованих мисткинею Галиною Мазепою (ст. 109), символів творчого польоту поета — мислителя і вченого та борця за права народу, і трьох філософів — мислителів, надхненників поетових ідей (ст. 112). Хоч не може повністю виконати і вдосконалити всіх задуманих діл, то все ж таки він, частинка макрокосму, виконує вкладене на нього завдання епохи.

То тільки при стерні в судні на хвилях —
Піднявшись над простір, час, момент —
Творець змінє будні у неділі,
І лишить свій рельєф і монумент.

(Ст. 115)

Поетична форма віршів останньої збірки Янева викazuje ріст його таланту від *Перебою Прута*, через три попередні збірки модерно оформлених поезій до останньої досконалої строфічною побудовою, ритмікою та римою (повної метафор, метонімії, гіперболізмів, епітетів, антитез), контрастністю образів та думок, алітерацій. Є там і мовні новотвори (всесвіття, людяніти, зріти, відчайний і ін.), що збагачують лексику нашої мови. Форма поезій Янева докладно опрацьована, з надумою, старанням удосконалити нашу поетичну мову, може подекуди й на перший погляд штучною, а таки модерною. Ілюстрації Галини Мазепи, мисткині в ілюструванні літературних творів, доповнюють і поглиблюють зміст та ідеї збірки *Життя*. Часом, читаючи збірку поезій *Життя*, здається, що Яків завершив свою поетичну творчість і не повернеться до неї. Але, навпаки, збірка ця є тільки підрахунком дотеперішньої праці з приводу 65-річчя поета. Вибагливий читач поезії очікує від нього дальшого продовження його творчості в цій ділянці його духового життя.

Василь Лев

Юрій Бойко, *Вибране*, Том I, Мюнхен, 1971, Накладом автора, 312 стор. XXXVI, з додатком ілюстрацій.

Уже сама назва книги *Вибране* вказує на те, що автор вирішив опублікувати окремим виданням найкращі свої літературно-критичні статті, рецензії, огляди й есеї, що він їх на протязі своєї науково-дослідницької праці написав. Том перший *Вибраного* — це частина задуманого тритомного видання. Перший том появилвся друком у друкарні ЛОГОС у Мюнхені 1971 року, другий том у цій же друкарні 1974 року, а третій том автор зараз готує до друку.

Том складається з двадцяти двох розділів чи радше тем, а саме: *Молодий театр*, *Праця М. Коцюбинського над повістю Фата мортана*, *Основи творчого методу Івана Франка*, *Григорій Косинка*, *До проблеми Франкового романтизму*, *З якою совістю!*, *Про Василя Барку і про децю принципове*, *Шевченко і релігія*, *Підсоветська українська література в 1941-1950 рр.*, *Микола Хвильовий*, *Діти чумацького шляху*, *Правопороносці О. Гончара*, *Іван Дніпровський*, *Бєлінський і українське національне відродження*, *Антоненко-Давидович*, *Іван Кочерга*, *З останніх творів М. Хвильового*, *Метаморфоза совєтського письменника*, *Невеличка драма В. Підмогильного на тлі дійсності 20-х років*, *До століття Франкових уродин*, *Франко — дослідник Шевченкової творчості*, *Поезія Оксани Лятуринської*, *Творчість Тараса Шевченка на тлі західноєвропейської літератури*. Крім того є коротка передмова автора та окремий розділ *Про зусилля і здобутки*, в якому автор дав свій деталізований життєвий і творчий шлях.

У передньому слові автор підкреслює, що в наукових дослідях він особливо цікавиться слов'янським літературознавством, але в основному він, все таки, виявив себе, передусім, як український літературознавець. Автор працював також над проблемами націоналії, мистецтвознавства і, зокрема, над проблемами українського театру.

У своїх спогадах, що їх автор розпочав автобіографією на тлі пережитої епохи, автор шкіцує також сельвети людей, що він їх зустрічав на своєму шляху життя.

Змальовуючи обставини, серед яких народився «Молодий Театр» Леся Курбаса, Ю. Бойко звернув особливу увагу на соціологічне підґрунтя суспільно-історичного процесу доби, що призвело до виникнення модернізму в мистецтві. Нове покоління інтелігенції не могло вже задовольнятися побутово-етнографічним театром, не дивлячись на те, що театр цей дійшов до зеніту свого розвитку і слави і пишався іменами таких корифеїв як М. Кропивницький, Карпенко-Карий, М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський, Г. Затиркевич-Карпинська та ін.

Російська цензура в минулому забороняла українським театрам ставити кращі зразки класичної і сучасної світової драматургії. Цензура пильнувала, щоб в українській драматургії і на українській сцені не виводились типи із вищих сфер суспільства. Молоде покоління української інтелігенції прагнуло бачити своє віддзеркалення в мистецтві.

В Західній Європі (в Скандинавії) по-новому заговорила модерна психологічна драматургія Ібсена, що швидко опанувала західно-європейські сцени, символічні драми Метерлінка та соціологічні п'єси Вергарена. Слідами західно-європейських драматургів пішли молоді українські драматурги — Л.

Українка, О. Олесь, В. Винниченко та інші, твори яких чекали на нового режисера й актора.

Автор слушно підкреслює, що спроби Театру Садовського «європеїзуватися» не мали жадного успіху. Постави *Блакитної троянди* Л. Українки на сцені Театру Садовського була цілковитою невдачею. Актори етнографічно-побутового театру, хоч і досвідчені в грі народного репертуару, були безрадні на сцені в модерному психологічному репертуарі, що вимагав тонкої сально-нової гри.

У розділі *Молодий Театр* Ю. Бойко підкреслює велику заслугу Л. Курбаса — творця й керівника «Молодого Театру» та ентузіязм і завзяття у творчій праці молодих акторів — абсолювентів Театральної Студії М. Лисенка.

Леся Курбас створив «Молодий Театр» на основному принципі духової орієнтації та розвитку думки української інтелігенції, яка повернулась обличчям до Європи, з культурними традиціями якої Україна від давніх давен споріднена.

Треба згадати, що в репертуарі «Молодого Театру» були такі п'єси: *Чорна пантера і Білий ведмідь* В. Винниченка, *Етюди* О. Олесь, *Йоля* Жулавського, *Горе брезнуові* Грільпарцера, *Доктор Штокман* Ібсена, *Цар Едіп* Софокла, *У пущі* Л. Українки, *Затоплений дзвін* Гавітмана, *Молодість* Гальбе, *Кандіда* Бернарда Шоу, *Тартюф* Мольєра, *Різдвяний вертеп* та інсценізації з творів Т. Шевченка (*Іван Гус*, *Москалева криниця*, *Великий льох*). Готував ще «Молодий Театр» виставу *Ромео і Джульєтта* В. Шекспіра, але матеріяльні злидні не дали змоги поставити її на сцені.

Перелік здійснених вистав вказує на те, куди прямував «Молодий Театр» які завдання ставив перед собою. А завданням його було здобути собі місце серед кращих театрів Західньої Європи.

У розділі *З якою совістю* Ю. Бойко дуже до речі підкреслює, що:

«Нинішня совєтська література — це література штампуну, утертої фрази з «Краткого курса ВКП'б», це література з плянованим згорі, в Політбюро, змістом і формою...

...Коли читаєш нинішні журнали, видані на «нашій не своїй землі», здається, ніби йдеш безплідною пустелею, так трудно знайти там свіжу нездекретовану, звичайну людську думку чи яскравий мистецький образ. Девіз «обережність» став тепер другою натурою підсовєтського художника, — стверджує автор.¹

До арсеналу «сіренької літературної продукції» сучасних письменників зачисляє автор також повість Ю. Смолича *Вони не пройшли*, дія якої відбувається на Харківщині під час німецької займанщини та твір П. Вершигори *Люди з чистою совістю*, в якому автор описує діяльність «партизанського закону» Колпака.

В аналізі цих двох творів Ю. Бойко цілком слушно підкреслює, що

«Основні кадри совєтської партизанщини становили енкаведисти, перекинуті через лінію фронту з совєтського тилу; до них на місцях прилучалися ті представники совєтської і партійної гієрархії, що випадково чи пляново залишалися в німецькому тилу.²

¹ Бойко, Юрій, *Вибране*, т. I, Мюнхен, 1971, стор. 83.

² Там само, стор. 84.

Звичайно, українці також боролися зі зброєю в руках проти німецьких окупантів, але не під советськими прапорами, — говорить автор.

Ідеали, що їх проповідують московські комуністи, — чужі для українців. У статті *Про Василя Барку і децю принципове* Ю. Бойко дуже цікаво підкреслює, що хоч зараз і є багато атеїстів на Україні, то це сталося внаслідок погвалтування розвитку української душі, української національної духовости. Однак в основному український народ глибоко релігійний і притримується засад християнської релігії.

«Тисячолітня українська духовість з її християнізмом протистоїть наростові останніх трьох десятиліть. Руйнування християнізму над Дніпром прийшло разом із руйнуванням інших елементарних первооснов українського духу, в нерозривнім зв'язку з усім комплексом руйницьких, накиданих ідей. Не тільки в економічному визиску, а передовсім у цьому нищенні української духової неповторности полягає головна небезпека імперіялістичного наступу Москви на Україні. Ще й сьогодні йде над Дніпром лютий бій двох духовостей. Українська духовість відступила глибоко в надра українського етносу, туди, звідки уроджена кров кричить інстинктом тисячоліття».³

Аналізуючи проблему відношення Т. Шевченка до релігії у розділі *Шевченко і релігія*, Ю. Бойко слушно підкреслює, що І. Вишенський, Г. Сковорода і Т. Шевченко — це

«духовий ланцюг, це тривання українського духового розвитку в століттях... Їх єднає біблійний пристрасний патос, викривання спідлености, морального занепаду в суспільстві. Всім їм властива глибина духового реформаторства, звернена в бік відновлення апостольської чистоти християнізму».⁴

І справді, Шевченкова філософія — це глибоконародна філософія; рушійною силою благородних вчинків людини згідно з філософією Шевченка є людське серце. Отже, як це підкреслює Д. Чижевський, «філософія серця» є основною рисою української філософії.⁵

Оновлення світу Шевченко вважає можливим тільки через благородне чуття чистого людського серця. В силу самого лише розуму наш поет не вірив.⁶ Людський розум безсилий тоді, коли треба переживати великі життєві трагедії. Тільки через «виховання чуття, волі в душі християнізму стає людська істота здатна до подвигу», — говорить автор.

З уваги на те, що на рідних землях офіційне советське літературознавство намагається приписати Шевченкові атеїзм, авторові, на нашу думку, треба було докладніше й глибше дослідити і проаналізувати цей аспект у творчості

³ Там само, стор. 93.

⁴ Там само, стор. 98.

⁵ Див. розділ про Шевченка в кн. Чижевський, Д., *Нариси з історії філософії на Україні*, Прага, 1931.

⁶ Див. вірш Шевченка *Дурні та горді ми люди*.

Шевченка і на основі Шевченкових віршів доказати, що ніякого атеїзму наш поет у своїх творах не проповідував, що сам він був глибоко віруючим і готівий був усе «покинути й линути до самого Бога молитися».

Не проти Бога виступав Шевченко, а проти тих лицемірів — служителів церкви, які не були правдивими душпастирями і помагали «здирати шкуру з братів неарячих гречкосіїв».

Зокрема безпощадно картав Шевченко московських служителів церкви за їх служіння інтересам «всевладної аристократії».⁷

У розділі *Микола Хвильовий* Ю. Бойко аналізує літературну і публіцистичну діяльність Хвильового під кутом зору «соковитого зерна націоналізму». Тут можна з автором і посперечатись. Треба мати на увазі перш за все те, що Хвильовий був комуністом-фанатиком і разом з іншими українськими комуністами служив чужим богам. Це правда, що дійсність витвердила його. Але це вже було запізно. М. Хвильовий і його однодумці допомогли московським великодержавникам задушити молоду Українську Народню Республіку, віддаючи свій народ на жорстоку розправу московським червоним українофобам, які натягнули на себе облудну маску «братерського інтернаціоналізму» та «національної незалежності і суверенності» усіх поневолених народів царською Московією.

Виходить, що хитрий москаль обдурив наївних українців і закував їх у ще тяжчі кайдани рабства. Хвильовим і Скрипникам боротись із найлютішим ворогом України було вже не під силу, бо запізно розкусили вони хитру московську великодержавну тактику. Пробуджене сумління гризло їх за тяжкий гріх супроти своєї нації і, не маючи іншого виходу з глухого закута, кінчали життя самогубством. Таких як Хвильовий в Україні було, на жаль, багато і, в першу чергу, вони винні за теперішню долю українського народу.

Ми погоджуємося з автором, що не можна брати змісту новелі *Я* буквально як автобіографічного твору, в якому, мовляв, Хвильовий як член «Ревкому» розстріляв свою рідну матір. Звичайно, що він своєї матері не розстріляв. У новелі *Я* Хвильовий віддзеркалив психологічне роздвоєння своє і своїх товаришів-чекістів. У символічному образі матері Хвильовий змалював трагічний морд Матері-України. Пускаючи собі кулю в скроню, Хвильовий і покарав сам себе за те, що скупався в крові своєї Матері-України.

У розділі *Белінський і українське національне відродження* автор дуже цікаво аналізує проблему ставлення «неистового Виссариона» до українства. Юрій Бойко чи не перший в історії української критики поставив цю проблему на «повний зріст». Для росіян Белінський це геніальний основоположник і представник російської суспільно-філософської думки. Отже, незаперечний авторитет, який, за висловом Ю. Бойка, «типово й зобов'язливо для наступних російських поколінь виявив своє ставлення до української проблеми».⁸

У своїх антиукраїнських писаннях Белінський зовсім не маскував свого зажерливого українофобського нутра. Його антиукраїнські висловлювання були своєрідним талмудом, на якому виховувалася антиукраїнська філософія цілих поколінь.

⁷ Див. Шевченків *Кавказ*.

⁸ Бойко, Ю., *Вибране*, т. 1, стор. 147.

У сьогоднішніх часах советсько-московська наука лицемірно популяризує писання Белінського та його злісні й грубі антиукраїнські тиради. У 1948 році передруковано брутальну рецензію на *Историю Малороссии* Маркевича в *Избранных философских сочинениях* Белінського. Правда, ще не всю брудну антиукраїнську писанину Белінського москалі наважуються передруковувати. Дещо й приховують від народу, зокрема його різко-скандальні висловлювання про Шевченків *Кобзар*.

Ворожість до української літератури Белінський виявив у листі до П. Анненкова, що його він написав на початку грудня 1847 року з Німеччини. Шюда, що Ю. Бойко не цитує листа. Ось він:

«...здоровий розсудок мусить бачити в Шевченкові осла, дурня і негідника, а понад усе гіркого п'яницю, любителя горілки з хохляцького патріотизму. Цей хохляцький радикал написав два пасквілі: один на Государя Імператора, другий — на Государиню Імператрицю... Шевченка послали на Кавказ (тут Белінський перекутив історичний факт - С.Ч.). Мені не шкода його: будучи його суддею, я зробив би не менше. Я почуваю особливу ворожість до такого роду лібералів. Це вороги кожного успіху... Одна скотина з хохляцьких лібералів, якийсь Кулін (отаке свинське прізвище!) в *Звездочке*... журналі, який видає Ішімова для дітей, надрукував історію Малоросії, де сказав, що Малоросія або мусить відірватися від Росії, або загинути. Цензор Івановський переочив цю фразу, і вона пішла...

«Ось що виробляють ці скоти, безмозкі ліберали (либералишки)! Ох, ці мені хохли! Адже барани — а ліберальничають в ім'я галушок і вареників з свинячим салом».⁹

Коментарі тут зайві. А українське підсоветське літературознавство, придержуючись лінії партії, робить із цього шовініста-расиста революційного демократа, під впливом якого, нібито, розвивалася українська література.

Вислужуючись перед Москвою, деякі правовірні малороси, як ось Є. Кирилюк, В. Шпак та інші тенденційно замовчують цинічний лист Белінського про Шевченка й Куліша, не засуджують брутальної рецензії Белінського на Шевченкову поему *Гайдамаки*. Навпаки, Є. Кирилюк по-рабському висунув тезу про ідейну близькість Шевченка і Белінського як, мовляв, представників двох братніх народів.¹⁰ Зрозуміло, що сьогодні Кирилюкові не дозволять шельмувати Белінського, бо ж він, за висловом Кірова, «Мойсей російської громадської думки».

Дуже добре зробив автор, що показав Белінського не тільки як україножера, а також як брутального шовініста і расиста. Про китайців, наприклад, Белінський пише:

«Хоча китайці й тепер існують, та ще й у числі мало не сто мільйонів голів, одначе вони настільки належать до людськості, наскільки й мільйони рогатих голів їх численних отар».¹¹

⁹ Белинский, В., *Письма*, т. III, СПб., 1914, стор. 318-320.

¹⁰ Зб. *Русско-украинские литературные связи*, Москва, 1951, стор. 112-114.

¹¹ Белинский, В., *Полное собрание сочинений в двенадцати томах*, т. VI, СПб., 1903, стор. 121-122.

Кримських татар Белінський ставить нарівні з їхніми верблюдами, а про персів каже, що « їм, при їхній духово-національній субстанції, європейська освіта й культура може лише пошкодити ».¹² Українцям Белінський не признавав права бути окремою самостійною нацією. Він говорив, що « історія Малоросії, це — бічна ріка, що вливається у велику ріку російської імперії ».

Праця Ю. Бойка цікава, солідно опрацьована й удокументована та написана доброю мовою.

СТЕПАН ЧОРНИЙ

1) Проф. Євген Онацький, *Українсько-італійський словник, Vocabolario ucraino-italiano*, Український Кат. Університет, Рим 1977.

2) Проф. Євген Онацький, *Італійсько-український словник, Vocabolario italiano-ucraino*, Український Кат. Університет, Рим 1977.

Український Католицький Університет, у Працях Філософічно-гуманістичного факультету (томи XIII-XVIII), видав у 1977 р. два томи українсько-італійського та італійсько-українського словника. Це овоч невтомної праці « творця українсько-італійських взаємин першої половини нашого століття, проф. Євгена Онацького », сказано в передмові від видавництва. Автор перебуває тепер в Аргентині, але перед тим жив довгі роки в Римі.

Перша частина словника, українсько-італійська, появилася ще в 1941 р. видав її тоді Вищий Італійський Східний Інститут в Неаполі, де проф. Онацький викладав українську мову. « Виданню другої частини перешкодила війна і повоснні зміни та різні труднощі... Старанням Блаж. Патріярха Йосифа і трудом Українського Католицького Університету в Римі ця важна друга частина » побачила тепер світ; перевидано і першу частину, бо її знищено.

Перша частина словника має 1742 ст., а друга — 632 ст. Різницю в об'ємі автор пояснює тим, що в українсько-італійському словнику, в українській частині подано багато діалектального матеріалу. Зате в італійсько-українському, в українській частині, подано тільки слова й вирази літературної мови. Обидва словники опрацьовані дуже фахово й прозоро, подібно, як інші чужомовні словники.

Поява двотомового українського й італійського словника це дуже замітна культурна та політична подія. Вона сприятиме посиленню українсько-італійських зв'язків, що існують у нас від багатьох століть, ще від часів римської імперії. Починаючи від XIII ст. італійські впливи в Україні помітні в першу чергу в мистецтві — архітектурі, малярстві, різьбі й музиці. Сьогодні Італія, зокрема її столиця Рим, це важкий міжнародний релігійно-культурний і політичний центр. Тому появу цього двотомового словника треба дуже привітати й підкреслити його велику вагу.

Скласти словник — це річ дуже невдячна. Вона вимагає багато років

¹² Бойко, Ю., *Вибране*, т. I, стор. 149.

труду та основної філологічної підготовки. Не кожний учений має досить терпеливості й знання, щоб скласти словник. Професорові Є. Онацькому треба погратувати за цей монументальний твір, а Блаж. Патріярхові Посифові за видання його скласти щиру подяку.

Богдан І. Лончина

К. Біда, *Іоанікій Галятовський і його «Ключ розуміння»*, Рим, Український Католицький Університет 1975, 526 стор.

Вивчення давньої української літератури — одна з найважливіших справ наших науковців поза Україною. Без цієї літератури, яку майже всю пограбував північний сусід і яку тепер не легко відвоювати, українська нація та її культура виглядає в очах непоінформованого чужинця ніби безбатченком. І це в той час, коли ще так недавно, всього 250-300 років тому Київ із його Колегією (за І. Мазепи її перейменовано в Академію) був головним релігійно-культурним осередком на всю Східню Європу. Про княжу добу, коли Київська Держава променювала своєю могутністю, вже й не говоримо.

Що ж нам доступне в галузі літератури з козацько-гетьманської доби? Під радянським ладом видано чи перевидано акти і грамоти та інші документи ділової мови, твори І. Вишенського, І. Величковського, К. Зіновієва. У хрестоматіях чи подібних збірниках уміщено уривки з драм, інтермедій, окремі вірші чи навіть цикли. З нагоди ювілеїв, Г. Сковорода діждався двох повних видань (1961 і 1973) і кількох вибраних. З'явився *Сад поетичний* М. Довгалевського. Вийшли у світ лексикони П. Беринди та Є. Славинецького. Згадуємо лише найважливіше. З релігійних перевидань не з'явилося буквально нічого, якщо не рахувати репродукцій ікон у *Давньому українському живописі*. Навпаки, т а м їх палять по бібліотеках!

Дослідження давньої української літератури також не може похвалитися широким засягом. Поза підручковими виданнями для студентів, вийшли у світ такі наукові праці: три невеликі книжки М. Грицяя (про поезію, прозу і драму), *Перекладна українська повість* Б. Деркача, *Байки в українській літературі XVII-XVIII ст.* (упор. В. Крекотень), *Сатира і гумор XVI-XVIII ст.* Л. Махиовця, *Давні українські поетики* Г. Сивокона, розвідки про *Пересторогу* невідомого автора та про Х. Філадельта П. Яременна, монографія Колосової про К. Зіновієва та ще дещо. Статтей на теми з давньої української літератури також небагато. Показово, що т а м видають і тенденційно досліджують у першу чергу ті твори, що мають виразний анти-ватиканський напрям. Можна припустити, що й І. Вишенський не побачив би світу, якби не анти-католицьке вістря його полемічних творів.

Поза Україною перевидання й вивчення давньої української літератури ще в гіршому стані. Крім історії української літератури Д. Чижевського (1956), до сімдесятих років нічого не з'явилося. На превелике щастя, С. Кравець стереотипно перевидав *Зерцало Богословія* К.Т. Ставровецького. Український Католицький Університет випустив кілька цінних передруків і досліджень, зокрема про проповіді. Б. Винар видав згадану історію української літератури Д. Чижевського в англійському перекладі. С. Погорілий самотужки перефо-

тографував *Руно орошення* Д. Туптала та *Скарбницю* І. Ґалятовського (всього по 10 примірників!). Барто ще згадати видання з поясненнями німецькою мовою – два томи з додатком, а саме: *Die älteste ostslavische kunstdichtung, 1575-1647*, що його впорядкував Ганс Роте, а видав Шміц Ферляґ 1976-77 рр. (про це видання під невластивою назвою пишемо окремо). Нарешті, 1975 р. побачила світ студія К. Біди про *Ключ розуміння* І. Ґалятовського, з додатком репродукції самого твору, що охоплює 526 сторінок. Вступна студія займає близько 100 сторінок.

Видання, яке рецензуємо, можна без перебільшення назвати репрезентативним. Студія К. Біди – це невелика монографія. Насвітлено тут життєпис автора (до речі, про це є дуже скупі відомості), схарактеризовано добу, в якій жив і діяв визначний український проповідник (між Б. Хмельницьким та І. Мазепою!), вказано на його зв'язки з літературою Західньої Європи, подано короткий огляд усіх відомих видань І. Ґалятовського, підкреслено культурний вплив цього автора на Московію допетрівського часу, наведено приклади заборони творів українського проповідника московською патріярхією і, найголовніше, дано характеристику твору *Ключ розуміння* (перше видання 1659 р., наступні – 1663 і 1665 рр.).

К. Біда порівнює ці видання щодо розташування проповідей та обговорює їхній зміст. Відразу ж упадає в око добре ознайомлення дослідника з гомілетикою як наукою та з композицією проповіді як жанром. Розглядаючи майже кожен проповідь, дослідник показує «спосіб зложення казаня» (слова І. Ґалятовського) аналізує принципи гомілетичного трактату й виявляє «вплив польської літературної школи в ораторському жанрі» (стор. ЛІХ). Доречно наголошено, що цей жанр бере свій початок ще від київського митрополита Іларіона та К. Турівського. Для сучасних отців Церкви, таким чином, розкривається своєрідний порадинок, як використовувати настанови І. Ґалятовського у складанні проповідей, як їх виголошувати на похоронах, напр., померлих дорослих і померлих дітей, як при нагоді похвалити заслужених людей минулого, як розуміти християнські чесноти і т.д. Одним словом, ключ розуміння, поданий Ґалятовським, знаходить у новітнього дослідника дуже вдумливого інтерпретатора. Підкреслюємо саме цю особливість К. Біди, бо досліджень про твори з релігійною тематикою тепер майже немає.

Український Католицький Університет, який, до речі, видав проповіді наших духовників із княжої доби, може справді тішитися, бо дав сучасному українському світові багату літературу в цій галузі. Гадаємо, що і православ'я потрактовано тут об'єктивно, хоч про це можуть авторитетніше висловитись богослови, до яких автор цих рядків себе не зараховує.

Ключ розуміння І. Ґалятовського добре надається не лише для духовників чи студентів, що вивчають давню українську літературу, а й для тих культурних читачів, що прагнуть мати зразки інтерпретацій християнських догм. Видання К. Біди — це багата пожива для кожного, хто цікавиться духовною культурою наших предків, зокрема тих письменників, що мали виразний «теоцентричний світогляд» (стор. ЛХІІ). Алегорії, символіка та інші поетичні засоби, притаманні українському проповідникові XVII ст., у насвіленні новітнього дослідника стають не лише більш зрозумілими, а й естетичніше сприйнятливими. Читач відразу бачить широку начитаність І. Ґалятовського, якого, до речі, названо найбільш освіченою українською людиною XVII ст. Здається, що з таким твердженням тяжко не погодитись. Недарма й Л. Баранович, ви-

значний письменник того часу, цінуючи І. Ґалятовського, так йому протегував, сприяв у видаванні його творів, наближав до кола вибраних церковників і т.п.

Треба підкреслити ще одну особливість українського проповідника XVII ст. У його проповідях оживають апокрифічні оповідання, себто властива народна творчість на християнські чи споріднені теми. Цитуємо слова К. Біди:

Інтерпретуючи зовсім вільно релігійні поняття і факти, він (І. Ґалятовський – ЯС) уводять у проповіді багато... фантастичного матеріалу. Напр., порівнюючи смерть Юлія Цезаря зі смертю Христа, він відмічує, що Брутус, Кассіус та інші сенатори завдали Цезареві двадцять три рани... ...розпинаючи Христа, завдали Йому п'ять тисяч чотириста сімдесят п'ять ран. У другій проповіді на Благовіщення Пресвятої Богородиці, називаючи Богородицю небом, автор розказує про одинадцять небес. Найнижче небо (–) це те, на якому спочиває місяць. Місяць впливає на ріст людей... Друге небо (–) це те, на якому спочиває планета Меркурій. Хто вродиться під цією планетою, має гарну вимову... Венус спочиває на третім небі. Хто родиться під цією планетою, стає милосердним... На п'ятому небі є планета Марс, яка робить з людей хоробрих лицарів так, як Богородиця. (Стор. LXIX)

На нашу думку, саме в таких тлумаченнях, вільних від усталених догм, полягає оригінальна творчість наших давніх письменників, що вносили щось нове, створене ними чи народом, в інтерпретацію християнської спадщини. Це й було власне творчістю.

Проповіді І. Ґалятовського можна групувати в різні цикли: схолястичні, догматичні, моралізаторські, полемічні й т.п., але скрізь виступає перед читачем виразник доби українського барокко — з його стилем і його уявою. Цінність студії К. Біди полягає передусім у тому, що він якраз і показує таку людину.

Стереотипно відтворений текст *Ключа розуміння* чіткий. Його читати легко, майже без напруження зору. УКУ й за це заслуговує на подяку.

Яр Славутич

З М І С Т

<i>О. Др. І. Тилявський</i> : З нагоди двох ювілеїв	3
<i>Др. Василь Маркусь</i> : «Єдність Церкви і народу» – головна ідея суспільно-церковної мислі Патріярха Йосифа	9
<i>О. Др. Партеній Павлик, ЧСВВ</i> : Спомини про прибуття до Риму Блаженнішого Йосифа	19
<i>Зоя Козут</i> : Патріярхові в 85-ліття	28
<i>Зоя Козут</i> : Рефлексії з Риму	29
<i>Іван Боднарук</i> : Федір Одрач на тлі своїх творів	35
<i>Іван Мірчук</i> : Азійські аспекти в російській історії	51
<i>О. Др. Партеній Павлик</i> : Самоцвіт мистецтва в болоті	63
<i>Др. Василь Ленчик</i> : Мученики за віру на Холмщині та Підляшші	72
<i>Др. Богдан З. Казимира</i> : Соціальне вчення і духовництво галицької митрополії на початку ХХ сторіччя	77
<i>Михайло Бажанський</i> : Золото древнього Снятина (ескіз)	94
<i>Марія Голод</i> : Крізь хмари	99
<i>Марія Голод</i> : Золотий дощ	99
<i>Марія Кузьмович Головінська</i> : Листи отця Зиновія	101
<i>Марія Кузьмович Головінська</i> : Кришинка з мого життя	105
<i>Марія Кузьмович Головінська</i> : Світляна пляма	107
<i>Михайло Островерха</i> : Обніжками	110
<i>Бжи Бнджесвіч</i> : Українські ночі або родовід Генія	117
РЕЦЕНЗІЇ: Чотири збірки поезій Володимира Янева (<i>Василь Лев</i>); Юрій Бойко, <i>Вибране</i> , том I (<i>Степан Чорний</i>); Проф. Е. Онацький, <i>Українсько-італійський словник</i> , <i>Італійсько-український словник</i> , Рим (<i>Богдан Лончина</i>); К. Біда, <i>Іоанікій Галятовський і його «Ключ розуміння»</i> , Рим (<i>Яр. Славутич</i>)	159

Адреса редакції: DZVONY, 20175 Lumpkin, Detroit, Mich. 48234, USA

Адреса адміністрації: DZVONY, Via Boccea, 478 - 00166 Roma, Italia

